KOŁO NAUKOWE UKRAINISTÓW UMCS
IM. PROFESORA MICHAŁA ŁESIOWA

LUBELSKIE STUDIA FILOLOGICZNE

PRACE MŁODYCH BADACZY

LUBLIN 2018

Lubelskie Studia Filologiczne

Prace młodych badaczy

Lublin 2018

Redakcja:

Lyubov Frolyak

Ganna Kucherevych

Anna Mikiciuk

Recenzenci:

dr hab. Lyubov Frolyak, prof. UMCS

dr hab. Ihor Nabytovych, prof. UMCS

Redakcja techniczna: Ganna Kucherevych

Korekta: Ganna Kucherevych, Anna Mikiciuk

Projekt okładki: Ganna Kucherevych,

z wykorzystaniem szablonu ze strony https://www.canva.com

ISBN 978-83-9507-880-4

Koło Naukowe Ukrainistów UMCS im. Profesora Michała Łesiowa,

Zakład Filologii Ukraińskiej UMCS

pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4a, 20-031 Lublin

ukrainisci@poczta.umcs.lublin.pl

Lublin 2018

Spis treści/Зміст

Передмова

Адресуємо зацікавленому читачеві збірник наукових розвідок молодих учених-славістів, який започатковує серію видань „Lubelskie Studia Filologiczne. Prace młodych badaczy”.

Ідея видання збірника праць молодих учених виникла у результаті співпраці студентів та аспірантів Інституту слов'янської філології Університету Марії Кюрі-Склодовської в Люблінi з колегами і однодумцями з різних наукових осередків Польщі, України, Чехії, Словаччини, Болгарії, Хорватії, яких єднає спільне прагнення розвитку славістики у загальноєвропейському колі, створення спільноти молодих дослідників для обміну ідеями, думками і напрацюваннями у галузі філології та суміжних наук.

До збірника, який пропонуємо увазі мовознавців, літературознавців, культурологів та істориків, увійшли статті учасників Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю україністики, яка відбулася в Люблінi 11 травня 2017 року і яку організували спільними зусиллями Заклад української філології УМКС, науковий гурток україністів та східнослов’янська секція наукового гуртка докторантів гуманітарного факультету Університету Марії Кюрі-Склодовської.

Тематичні напрямки роботи конференції були спрямовані на можливість широкого представлення наукових проблем, якими зацікавлені молоді учені. Працювали секції, об’єднані такою тематикою: актуальні проблеми сучасної славістики, актуальні питання українського мовознавства; українська література в загальноєвропейському контексті; видатні постаті української культури; українські народні звичаї та обряди; сучасна Україна як об’єкт туризму; суспільно-політичні події в Україні та в Європі.

Таким широким спектром запропонованих до розгляду наукових проблем відзначається і цей збірник, до якого увійшли праці, написані українською, російською і чеською мовами.

Мовознавців, безперечно, зацікавлять статті Михайла Шахмата (Люблін) та Ганни Кучеревич (Люблін).

Михайло Шахмат присвятив свою розвідку опису зниклих назв населених пунктів Підкарпатського воєводства у Польщі, більшість із яких було засновано у XV, XVI та XVII століттях та заселено русинами, бойками, гуцулами і волохами, а пізніше знелюднено внаслідок депортацій українського населення з цієї території. Дослідник здійснює структурно-семантичний аналіз назв зниклих сіл, намагаючись обґрунтувати мотивованість найменувань відповідним реалемним планом та рисами світогляду мешканців цієї території.

У статті Ганни Кучеревич яка розглядає принципи укладання термінологічних словників, представлено результат перегляду сучасної термінографічної літератури з метою аналізу існуючих методів укладання термінологічних словників та спроби виокремлення найосновніших етапів побудови термінологічного словника, спрямованих на досягнення високої якості лексикографічної праці, яка б відповідала вимогам користувача.

Літературознавчу секцію у збірнику представляють Катерина Дацер (Бердянськ), Ольга Матушів (Люблін), Еміль Хруль (Люблін) та Ясна Скотакова (Оломоуц).

Наукова розвідка Катерини Дацер є спробою критичної рецепції творчості Джона Фаулза як представника британського постмодернізму в українському літературознавчому просторі, творчість якого значно збагатила художню і жанрову форму європейського роману XX століття і який, вміщуючи свої твори у рамках постмодернізму, майстерно відображає в них і багатовікові жанрові традиції.

Стаття Ольги Матушів, яку присвячено розгляду біблійних мотиви у творчості Тараса Шевченка, цікава насамперед тим, що її авторка робить спробу поглянути на представлення біблійних і ширше – релігійних мотивів у творчості Кобзаря через призму світогляду поета, його життєвого досвіду.

Еміль Хруль запропонував свій погляд на стан розвитку в Україні так званої *нової драми* – сучасного напрямку створення театральної вистави за допомогою мультимедійних засобів. Дослідник намагається на прикладі творчості Максима Курочкина показати жанрову специфіку нової драми, встановити її тематичне спрямування, виявити мовні особливості п'єс такого типу та з'ясувати очікування драматургів цього напрямку від їхньої творчості та від глядача.

У статті Ясни Скотакової зроблено спробу розглянути вибрані елементи чеської та української міфології на тлі загальнослов'янської міфологічної системи. За допомогою методу інтертекстуальності авторка наукової розвідки розглядає особливості втілення у фольклорі та в художній літературі демонологічних персонажів – домовика, русалки, мавки та водяника, робить спробу знайти спільні риси у міфологічному світогляді чехів та українців та представити розбіжності як прояв національної модифікації загальнослов'янських міфів.

Уміщена в збірнику праця Світлани Чибирак (Луцьк) буде корисна як культурологам, так і фольклористам, мовознавцям і літератрознавцям, оскільки вона присвячена спробі оцінити внесок до вивчення традиційної культури класика української етнографії Павла Чубинського, праці якого сприяли формуванню українського народознавства, фольклористики та діалектології і залишаються актуальними й до сьогодні.

До статей міждисциплінарного характеру можна віднести і працю Володимира Грисюка (Київ), який поставив за мету на основі фольклорних та етнографічних матеріалів, виходячи з історичної ретроспективи, окреслити моделі традиційної сексуальної поведінки українців, де він виокремлює чотири моделі: модель обвинувачення жінки, модель мовчання, звичаєва модель та модель сексуальних інверсій, а також розглядає моделі сприйняття еротичного контенту в сучасному українському суспільстві.

Історично-археологічний напрямок досліджень у збірнику репрезентовано статтею Аліни Пословської (Луцьк), де зроблено спробу представлення дослідницької діяльності Ю.В. Кухаренка, знаного у польській історіографії як автора узагальнюючої праці з давньої історії Польщі від палеоліту до раннього середньовіччя. А. Пословська зосереджує увагу на внеску Ю.В. Кухаренка у дослідження ранньосередньовічної історії Волині.

Тематична різноспрямованість уміщених у збірнику статей показує не тільки різносторонність наукових зацікавлень молодих учених-славістів, але й дає можливість побачити перспективність обраних ними для дослідження проблем.

Висловлюємо надію, що читач знайде у цьому збірнику цікаві для себе ідеї і напрямки наукового дослідження, а гроно молодих учених, завдяки поширенню цих ідей та задумів, поповниться новими іменами.

Любов Фроляк, доктор габілітований наук гуманістичних,
професор Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні

Володимир Грисюк
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)

Моделі сексуальної поведінки українців як аудиторії: сексуальні звичаї та обряди

Сексуальну поведінку українців в історичній ретроспективі досліджувало чимало відомих етнографів, істориків та антропологів. Варто звернути увагу на монографії та окремі публікації фольклористки Ірини Ігнатенко („Жіноче тіло у традиційній культурі українців", „Чоловіче тіло у традиційній культурі українців"), у яких дослідниця на прикладах та за допомогою фотографій, етнографічних записів наводить подробиці інтимного виховання, набуття жінками та чоловіками сексуального досвіду в українській традиції. Не менш цінними є праці культурного антрополога та квір-феміністки Марії Маєрчик. Її монографію „Ритуал і тіло" присвячено семіотиці тілесності в українській обрядовій традиції – символіці руху, частин тіла, статі та ритуальної андрогінії, одяговим і кулінарним кодам. Історик та антрополог Оксана Кісь видала монографію „Жінка в традиційній українській культурі" (друга половина XIX – початок XX ст.), у якій вивчала ґендерну проблематику в історично-культурній ретроспективі. Багато в чому праці вищезгаданих дослідниць ґрунтуються на працях Марка Грушевського.

Еротиці в фольклорі приділяли увагу також Т. Шевченко, І. Франко, М. Максимович, З. Доленга-Ходаковський, П. Чубинський, Б. Грінченко, В. Гнатюк, а також Хведір Вовк в книзі „Український фольклор. Сороміцькі звичаї, казки, пісні, приказки, загадки і лайки" (1898 р.). Важливою є праця історика та соціального психолога Миколи Махнія „Зачарована етноеротика: метаморфози українського лібідо", у якій автор пропонує еротичне тлумачення фольклорних символів та міфологем, реконструює староукраїнські фалічні культи, піддає аналізові прояви *національного лібідо*. М. Махній зазначає, що в ментальності українців сексуальна функція представлена як рівноцінна у сексуальній активності жінки і чоловіка. Тому в українських еротичних піснях

ініціатива у зляганні, активність у сексуальних стосунках часто йде від жінки, що нетипово для інших етнічних культур. Дослідниця української етносексології Оксана Кікінежді зазначає, що в змісті сороміцьких співанок, лібідо представлене як притаманне людській природі, земне та безпосереднє. Це, певною мірою, визначає розкутість української молоді саме в публічній демонстрації сексуальности та традицію публічних розмов про секс. Все ж, слід зауважити, цю безпосередність перемагає страх осуду, тому часто у сороміцьких піснях ерогенні зони тіла, статеві органи та сексуальні бажання представлені алегорично. Застосовані порівняння мають відтінок гумору. М. Махній пише, що висміювання відбувається, щоб підкреслити прийняття тілесності як такої, що приносить радість, задоволення, втіху. Однак це не зовсім так. Адже гумор в українському еротичному фольклорі, як і в багатьох інших контекстах, – це захисний механізм. Висміюючи тему, хлопець чи дівчина намагаються показати через сміх свою зневагу, зверхність до процесу злягання. Таким чином відсторонитися від усвідомлення своїх вчинків. І це стосується не тільки статевого акту, а й дотичних тем, бо етнопсихологічні, соціокультурні традиції українства об'єктивно утримували тему інтимних стосунків від публічності. Тобто про почуттєву сферу (кохання) намагалися все-таки мовчати, розуміючи, що внутрішнє значно серйозніше та цінніше, ніж секс.

Мета дослідження – визначити та проаналізувати моделі сексуальної поведінки українців.

Варто зазначити, що образ жінка-мати в українській традиції – духовний центр, вона єднає довкола себе родину. Власне, це є характерним для хліборобської культури із її підпорядкованістю природним циклам і ритму праці на землі. Найдавніший символ агрокультурного населення, за словами українського публіциста Юрія Липи, „образ Великої Матері, божества прапрадідів сучасних українців" [Липа 1938, с. 2-4]. Осіла хліборобська родина визначала місце й роль жінки, міцно прив'язаної до певного родинного кола та циклу хліборобської праці. Еволюція осідлого способу життя обмежували сексуальну свободу і жінки, і чоловіка. Вочевидь, що весільні обряди зберегли тільки невелику частку розкутості еротичного, яка мала місце у давніші часи. Чимало записів сороміцьких пісень, що виконуються під час весільних обрядів, також ясно промовляють на користь цієї тези.

Зауважимо, що роль жінки на українських землях була подібною до загальносвітової. Жінка займалась дітьми та побутом. Однак є й деякі відмінності у звичаях. В народній традиції тільки жінки могли бути присутні на родах, нічного сидіння при покійному, очікування душі після похорону, на сороковинах, виконували поховальні голосіння. Про це пише Галина Кабакова [Кабакова 2007, с. 180-202]. Жінки здавна відповідали за внутрішнє і потаємне – сім'ю і домашнє господарство, ворожіння (магію, обряди). Їх суворо обмежують у статевому житті (перевірка *чесності* дівчини на весіллі), чоловіків – ні. Темами жіночих розмов переважно були чудеса, знаки, зцілення, пологи, влаштування дітей, хвороби, смерті та ін. До чоловічого дискурсу входили історичні анекдоти, байки, перекази. Чоловіки часто приміряли на себе маску блазеня-пияка. Основна їх зброя проти невідомості, зла і несправедливості світу – сміх. Вони жартували на вечерницях, під час обрядів, над дівчатами, їх ворожінням тощо. Їх функція у ритуалі – красти, руйнувати, вимазувати. Про це у своїх працях пишуть дослідники чоловічої ініціації Василь Балушок [Балушок 1998, с. 96], Михайло Максимович, Олекса Воропай [Воропай 1991] та Ігнатій Галька. Саме чоловіки виходили у зовнішній світ (це не тільки полювання на здобич у первісному розумінні (а в сучасному – заробіток), сюди й відносимо постійні війни). Дослідниця Оксана Кізь пише й про жіночий досвід у Національно-визвольних змаганнях – підпіллі 1940-50-х рр. Втім, тоді *вихід жінки з хати*, умовно кажучи, відбувся через масштаби Другої світової війни. Виконувати звичну для себе роль жінка уже не могла – йшлося про питання життя і смерті. А нас цікавлять саме ґрунт, на основі якого з'явилися стереотипи та сформувалась суспільна мораль, а отже і спільні риси у ставленні до інтимних тем.

Фактом на підтвердження позасімейності та позашлюбного характеру українських чоловіків є заборона жінкам входити на територію Запорізької Січі у XVI-XVIII ст. Згідно з дослідженнями російського вченого Сергія Жеребкіна, для козацького суспільства був характерним саме „чоловічий гомосексуальний ерос, адже він регулює соціальні стосунки у групі чоловіків завдяки особливому механізму сексуальної дискримінації. Функціонування цього механізму виключає інтимні сексуальні стосунки з жінкою, а також будь-який статевий акт, який не є знаком *опущення* індивіда" [Жеребкин 2002, с. 230]. Свою тезу С. Жеребкін підкріплює цитатою з „Записок про Північну Русь" Пантелеймона

Куліша, яка була побудована переважно на фольклорному та історичному матеріалах: „Який сором робить нам Ногаєць [прізвище козака], пане батько! Повадився ходити до пономарихи, наче пес якийсь!" Куліш пише, що після цього гетьман наказав вбити Ногайця. Також С. Жеребкін наводить приклади схвалення вбивства жінки після статевого акту з нею. Найбільш логічні причини такого ставлення – намагання звернути увагу козаків на військову справу, прояву доблесті, аніж на сімейно-побутові справи та проблеми. „Оскільки, як сказано в евангелії, – пише дослідник історії козаків Д. Яворницький, – неодружений дбає про господа, а одружений про дружину" [Яворницький 1990, с. 182]. Хоча, цілком можливо, зіграла свою роль і прив'язаність української жінки до ритуалу, магії, іншим словом, відьомства. Вважаючи себе лицарями, козаки, очевидно, прагнули духовної та тілесної чистоти.

Отже, в український традиції чоловік призначений для війни, тобто – для смерті, а жінка – для життя. До слова, у поховальних голосіннях, так само як і у весільних піснях, проявлялася одна з ключових рис українського жіноцтва – театральність. Простежити це можемо в багатьох літературних творах українських класиків, а пізніше – в екранізаціях. До прикладу, колоритні жіночі образи у стрічках „За двома зайцями", „Сорочинський ярмарок", „Вій", „Чорна рада" та ін.

Як ми переконалися, народні звичаї демонструють такі характерні риси в аспекті ставлення і сприйняття українцями сексуальності: секс як гра, збереження дівочої невинності, позасімейність чоловіків, надання сексу магічного значення, подвійна мораль (молодіжна та родинна), замаскованість (завуалізованості еротичного у підтекстах), комунікація на інтимні теми відбувалась у формі сороміцьких пісень та жартів. Якщо окреслити специфіку національної сексуальної традиції, яка існувала тривалий час лише в усній формі (наприклад, сороміцькі пісні), то це будуть (за Миколою Махнієм): ритуалістичність (пісні виконували тільки згідно певного обряду – весільного, календарного), іронічність (народна еротика ніколи не буває пафосною), евфемістичність або заміна табуйованого слова придатним, доброзичливість (немає зневаги до протилежної статі).

Тож справедливо можемо назвати вищенаведені звичаї – взірцем української праеротичної комунікації, яка, в свою чергу, шляхом передачі

з покоління в покоління заклала основу світоглядних орієнтирів сучасної аудиторії медіа.

Виходячи з історичної ретроспективи, виокремлюємо чотири моделі сексуальної поведінки українців: модель обвинувачення жінки, модель мовчання, звичаєва модель та модель сексуальних інверсій.

1) Модель обвинувачення жінки. Як вдалося з'ясувати, спільна ночівля пари виключала дошлюбний секс, а в разі порушення цієї заборони фактично вся відповідальність покладалася на дівчину. Вона зазнавала суспільного осуду, зневаги, фізичного покарання; крім того, таку дівчину вважали соціально неповноцінною, нечистою й небезпечною для оточення, обмежували у пересуванні, спілкуванні тощо. Народжену нею дитину – байстрюка – утискали у правах (порівняно із законнонародженими дітьми), глузували з неї. Саме така неприваблива перспектива була дійовим фактором впливу, що утримував дівчат від дошлюбних інтимних стосунків.

2) Модель мовчання. Про дошлюбні сексуальні експерименти говорили мало, тому сьогодні й так складно визначити, було це насправді у такій формі, як описують етнографи, чи ні. Оскільки для дівчини було важливо зберегти незайманість до одруження, говорити відкрито про дошлюбні сексуальні стосунки вона не могла, адже це могло кинути тінь на її репутацію. Фактично діяв принцип: *не спійманий – не злодій*.

3) Звичаєва модель. Сексуальна взаємодія на основі звичаю здійснювалась *на ніч лях*, під час *вулиці, латок, Андрія-Калити, Катерини* вечорниць, ворожінь, гірки (обряду дефлорації), зеленосвятських ігор, купальської оргії. До прикладу, на свято єднання людини з природою Івана-Купала українська молодь дозволяла собі трохи сексуальної свободи. Дівчата плели вінки і кидали їх у воду чи вогонь, якщо хлопець діставав вінок, то дівчина була змушена цілуватися з ним. Крім того, весь вечір вони мали провести у парі. Також існують свідчення, що в цю ніч відбувалися групові заняття сексом, які були дозволені лише раз на рік у цю ніч. Це відбувалось не для задоволення фізичних потреб, а задля родючості – щоб задобрити матінку-природу.

4) Модель сексуальних інверсій. До цієї моделі відносимо гомосексуальний досвід співжиття козаків за часів Запорізької Січі. У своїй фундаментальній праці Дмитро Яворницький пише: „Щоб полегшити труднощі

своєї одинокої долі, щоб мати якщо не супутниць, то супутників життя, запорізькі козаки часто зверталися у себе до так званого побратимства. З одного боку, січовий козак як людина мав душу й серце, відчував потребу когось любити, до когось прихилитися; але любити жінку він не міг, отож *прихилятися* слід було до такого ж *сіроми*, як він сам" [Яворницький 1990, с. 182].

У структурі сексуальних взаємовідносин ці моделі репрезентують і включають у себе основні особливості ставлення українців до сексу. З появою сучасних засобів зв'язку (радіо, телебачення, інтернету) вони суттєво видозмінилися. Модель мовчання генерувала виникнення і тепер співіснує з протилежною – моделлю розголосу (обговорення сексуальних проблем, злочинів, інцесту у режимі ток- та соціальних шоу). Тобто, з одного боку, аудиторія приховує свій інтерес до сексу, а з іншого – за певних обставин готова до демонстрації. Модель обвинувачення жінки доповнилась обвинуваченням і чоловіка (реаліті-шоу „Вагітна у 16", „Стосується кожного", „Говорить Україна"), звичаєва модель нівелювалась. Модель сексуальних інверсій перейшла в іншу форму – закриті інтернет-чати, форуми, сайти знайомств для гомосексуалістів, врешті-решт, гей-клуби.

Аналізуючи сучасну аудиторію мас-медіа, варто в історичній ретроспективі простежити формування української сексуальної традиції у її найрізноманітніших формах. Це допоможе визначити народні особливості ставлення до питань сексу, подачі (з позиції журналіста) та сприйняття (з позиції аудиторії) відповідно маркованої інформації.

Попри існуючі уявлення про українську цнотливість та сексуальну сором'язливість, деякі етнографічні джерела (власне, і левова частка фольклору) засвідчують протилежне. Окремі фрагменти представляють зовсім іншу, відмінну від звичної, концепцію народницького платонізму. Наприклад, гра для дорослих на вечорницях – притула, яку можна розцінювати як неповноцінний статевий акт [Грошев 1999]. Неповноцінний, оскільки дівчата зберігали цноту, а юнакам, попри те, вдавалося послабити хіть. Відсутність нижньої білизни у дівчат додавала притула пікантності. Хлопці випрошували у дівчат можливість *намочити кінчик* – зробити статевий акт без дефлорації. Дехто на вечорницях вчився і *висмикувати*, викидаючи сім'я *в шмату*. Втім, через сексуальну недосвідченість молоді, дівчата на притулі могли втрачати цноту і вагітніти.

Зібрані на Київщині етнографічні записи, проливають світло на це дійство. Ось, що пише у своїй праці етнограф Марко Грушевський: „Він вилазить на неї і стулюють тоді вони животи з животами. І дужче б що робили, та бояться слави. І бояться, щоб не *пробить*, щоб та перегородка не знищена була, а через те і згублена честь дівоча […] Більш нічого і не роблять, а тіко граються, усе він здержується, щоб не пробить таки, а тіко трошки так собі вмочить у неї, а плоть як сходить з його, то не впускать у неї […] І так усі грають в іграку оцю, і всі так здавна знають, що грать у неї можна, поки не поберуться собі" [Григорьева 2015]. Щоправда, деякі науковці XIX ст., зокрема російська дослідниця М. Громико, заперечує таку інтимну близькість. За її переконанням, закохана пара лише поруч лежала, цілуючись і пестячи одне одного, тобто існував виключно духовний контакт. Однак така позиція не знайшла всебічного історичного підтвердження. М. Грушевський підкреслював: „Звичаї спільного спання парубків і дівчат не полишають сумніву в існуванні колись дуже свобідного парування нежонатої молоді. Се загально констатований факт" [Грушевський 1993, с. 284].

Дослідниця Марія Маєрчик у науковій статті про дошлюбні сексуальні стосунки, цитуючи етнографічні джерела, уточнює, що у притулу грали після довгих попередніх зустрічань і ходінь під ручку, й назагал розвінчує будь-які сумніви про платонізм на українських вечорницях: „Користуючись поміченою прив'язаністю дівчини, парубок добивається ще більшого зближення, ощупує її груди і статевий орган і нарешті *полює*: так називається особливий спосіб статевого акту без позбавлення невинності" [Маєрчик 2011]. Таким от чином обоє отримували перший сексуальний досвід і, звичайно ж, чимале задоволення від самого процесу *притуляння*. Окрім того, було прийнято, аби дівчата навіть без зайвої мороки *давали притули*. Врешті, коли юнка уже дозволяла якось одного разу хлопцеві *притулитися*, то *давати* знову і знову ставало її обов'язком, позаяк *хлопці будуть цураться*. Ситуація, як в американському серіалі „Секс і місто": „щойно Міранда розкрила рота – вона вже не могла замовкнути".

У тодішньої громади, що характерно, не було єдиної думки у ставленні до дошлюбного сексу, тому в суспільстві існувала так звана подвійна мораль. „З одного боку, всі знали про досить вільні стосунки під час вечорниць і не

засуджували їх, бо так робилося віками. З іншого: дівчина, яка не змогла зберегти цноти, все ж таки засуджувалася” – пише Олена Терещенко у науковій розвідці „До питання про дошлюбні сексуальні стосунки”.

Дослідник М. Грушевський також відзначає співіснування „двох систем відносин між молодіжжю, двох моралей, двох точок погляду на відносини еротичні, сексуальні”, котрі „боролись довго, навіть, треба сказати – завсіди” [Грушевський 1993, с. 285]. В етнографічній експедиції в Бережанах (Тернопільська область) Грушевський спостерігав, як пастухи 6-12 років цілими днями онанінували, не соромлячись один одного. Це називалося – *робити пиво*. Першим досвідом спілкування між статями було секеляння. Діти роздягалися, навалювалися один на одного і терлися. Молодші хлопчики і дівчатка терлися при всіх без сорому. Старші діти усамітнювалися. Дорослі соромили за терки, але гру не забороняли. Секелялись і підлітки: дівчата з дівчатами, хлопці з хлопцями та дівчата з хлопцями.

Цікаво, що сексуальні ігри побутували не тільки серед молоді. Оригінальну форму сексуальної взаємодії у рамках українських звичаїв описав етнограф і фольклорист Петро Богатирьов. Він стверджує, що на Закарпатті під час забав біля мерця виконували імітацію статевого акту. До прикладу, *діду* (ряженому) роблять великий фалос із соломи, котрий потім цілують. Інша гра *діда й баби*: „Дід злізає з пічки, кличе бабу, і вони заходжуються танцювати. Потім дід валить бабу на підлогу. Обидва роблять таке смішне діло, після чого встають...” [Богатырев 1985, с. 496]. Магічним сенсом таких ритуальних ігор є *стимулювання родючості*, захист живих від помсти і нападу злих духів (часто мерців) [Богатырев 1985, с. 500]. Відтак біля мертвого слід відтворювати живе в його апофеозних.

М. Махній пише, що „чоловічі геніталії та пов`язані з ними дії стають головним сороміцьким об`єктом народнопоетичного відображення у чисельних еротичних оповідках, піснях, прислів`ях та приказках”. Так, для позначення чоловічого *сороміцького органу* досить поширені пестливі назви *коник*, *пташок*, *табачка*; й не позбавлені гумору *жила*, *кілочок*, *шишка*, *червоний буряк*, *свекор*; й перші-ліпші із знарядь столярного ремесла – *свердло*, *долото* або рослинного світу – *качан*, *стебло*.

Давні синоніми в українській мові: *пуцька*, *патик*, *кілок*, *прутень*. На позначення мастурбації кажуть: *ганяти гусака*, *душити одноокого змія*, гра *п'ятеро на одного*, гурток *умілі руки*, *в кулачок*, *кишеньковий більярд*, *ганяти кулі*, *ганяти лисого*. Розповсюджені ці евфемізми в шкільному, підлітковому арго. Для позначення сексуального дійства існували метафори: блукати лободою, варити кашу (кисиль), вибирати ленок, гнути вербу, дати джмеля, дати ласки з-під запаски, завести дівку на солодкий медок, завести у вишеньки, класти кладку, класти руно на руно, лазити в горох, ламати калину, моло- тити горох (муку), підкувати чобіток, посіяти коноплі, роби- ти макітру, розсипати жито, садити цибулю, сапати часник, скакати в горох (гречку), спіймати бобра, стати в борозну, товкти просо (перець, пшоно), ходити в будяки (в бузину, в жито), цілину орати, на добраніч дати.

Сучасний анархічний канал розповсюдження сексуального дискурсу та невизначеність авдиторії споживачів еротичного контенту провокують неоднозначні реакції у суспільстві. Ми пропонуємо свій варіант розподілу ролей. Отже, за нашою концепцією, існує три основні моделі сприйняття еротичного контенту у масах: демонстраційна (показова), прихованих інтересів та зацікавленості. Демонстративну або показову модель репрезентують люди, котрі не цураються свого лібідо. Цікавість до питань сексу у них набуває рис усуспільнення. Розмови, консультації, постійні аналогії до еротичної та порнографічної тематики – основні характеристики такої групи реципієнтів. Прикладом демонстрації можуть слугувати учасники популярних телевізійних шоу (згадаймо „Давай поговоримо про секс"), автори відвертих листів у газети та журнали (здебільшого розповіді читачів про сексуальні експерименти та відповідно відчуття під час їх проведення, і відповідь редакції у формі поради лікаря-сексолога). Модель показовості найбільше повсюдно спостерігаємо у США та в європейських країнах, де в умовах життя мегаполісу сексуальність є вільною та відкритою.

Мабуть, найбільш притаманною українцям є модель прихованих інтересів. Ця частина аудиторії старанно приховує свій інтерес до сексу. Втім, позиція прихованого інтересу аж ніяк не означає, що їм не цікаво (швидше – небажання демонструвати). У цієї авдиторії сексуальний потяг перекочовує з язика, як це спостерігаємо на прикладі моделі демонстрації, у думки. Еротичні

фантазії, уніфікований перегляд порно-сайтів. Зиґмунд Фройд стверджував, що цю енергію також можна сублімувати [Жеребкин 2002].

Остання модель – зацікавленості. По суті, вона є сумішшю попередніх двох. З одного боку, відторгнення, а з іншого – пошук контакту. І не дивно, що ця модель в основі сьогоднішньої підліткової психології. Така аудиторія не заперечує попиту на еротичний товар, важливості сексу і, загалом, позитивно ставиться до тиражування питань інтимності. Але інтимність у їхньому розумінні має чіткі межі показу, за які не можна виходити. Прикладом застосування цієї моделі є гра-суперечка на українському телебаченні „Хто зверху?" (виходить на „Новому каналі" щосуботи, починаючи з 10 березня 2012 року). За правилами, змагаються дві команди – чоловіча та жіноча. Мета – показати, наскільки чоловікам відомий жіночий світ і навпаки. Ця програма є українською адаптацією формату „Battle of the Sexes" компанії Talpa. Учасниками шоу є відомі люди, саме вони демонструють глядачам, як слід поводитися з іншою статтю. І власне, у їхньому розумінні розмова про секс можлива тільки в гумористично-іронічному ключі, також існує ряд евфемізмів, за допомогою яких учасники шоу відходять від необхідності озвучення прямої назви геніталій, статевого акту і всього що з цим пов'язаного.

Висновки. У цьому дослідженні ми проаналізували праці українських та іноземних вчених, що досліджували різні аспекти теми. Здійснивши герменевтичний розріз української етноеротики, встановлено, що українська аудиторія звикла до тиражування питань сексуальності, оскільки в народній традиції мали місце еротично-забарвлені ігри та звичаї, зокрема притули та купальські оргії. Народні звичаї демонструють такі характерні риси в аспекті ставлення і сприйняття українцями сексуальності: секс як гра, збереження дівочої невинності, позасімейність чоловіків, надання сексу магічного значення, подвійна мораль (молодіжна та родинна), замаскованість (завуалізованості еротичного у підтекстах), комунікація на інтимні теми відбувалась у формі сороміцьких пісень та жартів.

На основі вивчення історичних та етнографічних матеріалів здійснено моделювання сексуальної поведінки українців. Модель обвинувачення жінки полягає в обов'язку дівчини зберегти цноту до весілля і покарання за недотримання цієї норми, модель мовчання характеризується традицією

табуювання сексуальних тем, а у зв'язку із суспільним осудом розпусти, негласний інтерес до сексу і участі в еротичних іграх вважалися такими, що не можуть бути жодним чином підтвердженими. Звичаєва модель окреслює важливість ролі сексу в народних віруваннях українців, а модель сексуальних інверсій розкриває невідомий досі пласт гомосексуального еросу козаків в аспекті спільної життєдіяльності.

Список літератури

Балушок В. (1998), *Обряди ініціації українців та давніх слов'ян,* Львів – Нью-Йорк.

Богатырев П. (1985), *Игры в похоронных обрядах Закарпатья* [в:] *Секс и эротика в русской традиционной культуре*, Москва.

Воропай О. (1991), *Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис,* т.1., Київ.

Григорьева К.А. (2015), *Социальная сеть „Вконтакте" как субъект формирования общественного мнения о сексуальных меньшинства*х [в:] *XVIII Международная конференция памяти проф. Л.Н. Когана „Культура, личность, общество в современном мире: Методология, опыт эмпирического исследования", 19-20 марта 2015 г.*, (ред.) К.А. Григорьева, Екатеринбург, с. 106-116.

Грошев И. (1999), *Гендерная невербальная коммуникация в рекламе* [в:] Социс. №4.

Грушевський М. (1993), *Історія української літератури,* Київ.

Жеребкин С. (2002), С*ексуальность в Украине: гендерные „политики идентификации" в эпоху казачества* [в:] *О муже(N)ственности. Сборник статей*, Москва.

Кабакова Г. (2007), *Поліська народна антропологія: жіночий текст,* Київ.

Липа Ю. (1938), *Українська жінка* [в:] „Жінка" № 7–8 (квітень).

Маєрчик М. (2011), *Ритуал і тіло: структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу: монографія,* Київ.

Яворницький Д. (1990), *Історія запорізьких козаків,* Львів.

Summary

The hermeneutic section of the Ukrainian ethno-erotic has been carried out in the research and it has been found out that the folk customs demonstrates such features of attitude and perception of the sexuality by Ukrainians as sex as a game, preservation of maiden virginity, man's lonely way of life, giving the magic value to the sex, double morality (youth and family), masking erotic in subtexts and the communication on intimate themes took place in the form of shameful songs and jokes. The Ukrainians sexual behavior modeling has been carried out: 1) model of the woman charge; 2) model of silence; 3) a customary model; 4) model of sexual inversions.

Катерина Дацер

Бердянський державний педагогічний університет

(Бердянськ, Україна)

Критична рецепція творчості Джона Фаулза в українському літературознавчому просторі

Стан англійської літератури XX ст. характеризувався протистоянням двох різних менталітетів — менталітету, створеного віковою традицією, і менталітету, що тільки формувався і виникав на основі неординарної культури XX ст., яка, як відомо, ґрунтувалася на поліфонії. У цьому плані надзвичайно показовою стала творчість Джона Роберта Фаулза, який заявив про себе першим романом у 1963 році і згодом здобув визнання як один з найвидатніших прозаїків. Його твори попри розмаїття тем, образів, багатство прийомів художнього зображення були об'єднані провідною проблемою: формування самосвідомості людини як необхідної умови для досягнення свободи.

Джон Фаулз – один із тих англійських письменників-постмодерністів, які не лише проводили своєрідний експеримент з оповідними формами, а взялися за відродження традиції у написанні романів. В умовах розвитку постмодернізму й росту соціальної стурбованості поступово формувався художній синтез, без особливих зусиль відбувалося „об’єднання реалістичної тези з постмодерністською антитезою – у мистецтві вищого ґатунку, в романі, що привертає загальний інтерес” [Андреева 2001, с. 330].

Слід зазначити, що британський постмодернізм залишається поза увагою більшості українських дослідників. Особливо це стосується творчості Джона Фаулза: майже всі автори робіт про постмодернізм згадують його ім’я як одного з найяскравіших представників напряму, однак комплексного дослідження його доробку ще не існує. Окремі аспекти його творчості розглядала Соломія Павличко (романи як зразки філософської та інтелектуальної британської прози, філософське підґрунтя гри письменника); Наталія Жлуктенко [Жлуктенко 1988], яка вивчала його твори з точки зору психологізму; Ю. Бумбур

[Бумбур 2009] досліджувала авторську рефлексію в літературному творі на матеріалі прози Джона Фаулза.

Українська дослідниця Юлія Кіндзерська в своїй статті „Образи читача та автора як форманти металітературного дискурсу у романі Джона Фаулза *Маг*" досліджувала цей твір в контексті авторського бачення проблеми *читач і автор у художньому тексті*. На її думку, роман „Маг" органічно поєднує у собі екзистенційні переконання автора, його охудожнену інтерпретацію психоаналітичних теорій та практику постмодерністського письма. Гра з поняттями реального та вигаданого, ефект *другої реальності* досягається в романі за допомогою прийому *текст у тексті*. Кончіс займає позицію автора, який грається у *недостовірного оповідача*. Функція *недостовірного оповідача* у тексті полягає у тому, щоб виявити *прірву між видимістю та реальністю, і показати, як люди перекручують або приховують останню*. У метатеатрі Кончіс виступає режисером, продюсером, актором, автором, тобто він перебирає на себе всі ті ролі, які може зіграти автор у романі, оскільки лише роман, вільний у своїй формі, може дозволити автору це зробити, на відміну від кінематографа – командного продукту [Fowles 1999, с. 23]. Отож, письменник грається у *гру в бога* так само, як і Кончіс, і таке поєднання людського і божественного в особі автора повертає нас до архаїчного розуміння природи героя як напівбога.

Присутність автора-оповідача у тексті дозволяє Фаулзу розгорнути свої погляди щодо письменства, ролі романіста у творі і, ширше, у суспільстві. Суттю самого письменства Фаулз вважає гру, тому що письменники завжди є дітьми, які граються у дорослому світі реальності. Вони створюють свій власний фікційний світ, що не обов'язково є далеким від реальності. Гра в Бога фактично є художнім втіленням праці письменника, подібно до того, як Бог створив світ, письменник конструює художній світ твору. Юлія Кіндзерська доходить висновку, що твір, який відносять до жанру психологічного роману, вказують на його подібність до магічного роману, відкривається перед нами як роман про письменника, його творчий пошук, якому передує пошук себе і набування досвіду, що для Фаулза є обов'язковою передумовою реалізації певного літературного задуму.

Юлія Бумбур в своїй статті „Особливості авторського дискурсу у постмодерністській прозі" висловила таку точку зору щодо романів Джона

Фаулза: „Проза Фаулза – це, в основному, романи, достатньо схожі своєю проблематикою, типами конфлікту, але в той же час різноманітні за своєю художньою манерою, жанровими і стилістичними особливостями. Романи письменника – це не просто однолінійне зображення фактів, подій і персонажів. Постійними елементами творів є метафори, алегорії, міфи, іронічна гра; у той же час письменник віртуозно володіє прийомами реалістичної деталі, соціального узагальнення, гротеску" [Бумбур 2015, с. 125]. Дослідниця зазначає, що постійне експериментування зі змістом і формою є однією з відмінних рис творчої манери Джона Фаулза. При цьому такий літературний експеримент стає формою рефлексії внутрішньо текстового автора, адже в пошуку нових форм вираження концепту автор неминуче задумується про естетичний бік художнього процесу, починає рефлектувати з приводу формальних сторін роману.

В своїй дисертації під назвою „Авторська рефлексія в літературному творі (на матеріалі прози Джона Фаулза)" Ю. Бумбур розглядала поняття *авторська рефлексія* та його місце серед інших теоретичних понять, зв'язаних із проблемою автора, аналізу форм авторської рефлексії та її функцій у сучасному художньому тексті. „*Авторська рефлексія* – це форма вираження свідомості автора, один із виявів його суб'єктивності, що постає в дії розуму, спрямованій на самоосягнення в світі. Іншими словами, рефлексія – це спрямованість свідомості й чуттєвості на осягнення самої себе, свого літературного твору, взагалі світу. Авторська рефлексія містить у собі як літературні, так і нелітературні мовні практики і починається або з предмета, героя, або з його оцінки, тобто може торкатися однієї зі сторін діяльності автора" [Бумбур 2009, с. 3].

Джону Фаулзу приманне використання різноманітних жанрових форм, мотивів, образів, художніх прийомів. Однак можна спробувати виявити місце і роль автора в його творах. На думку Ю. Бумбур, в таких романах, як „Колекціонер", „Маг", „Жінка французького лейтенанта" автор є центром художнього світу, який певним чином зумовив сюжетно-композиційні особливості, систему персонажів.

Концепція автора в романах Фаулза реалізується на таких рівнях:

- Жанровий рівень. Розглянуті романи неможливо віднести до якого певного жанрового різновиду.

- Рівень оповіді. У романах „Колекціонер" і „Маг" оповідь ведеться від імені головних героїв
- Сюжетно-композиційний рівень. У працях, присвячених аналізові роману „Колекціонер", не раз зверталась увага на ускладненість композиції. Автор застосовує такі прийоми, як *текст у тексті*, *дзеркальна оповідь*, створює своєрідний композиційний лабіринт, що включає чотири нерівнозначні за обсягом частини.
- Філософсько-символічний рівень. Конфлікт роману „Колекціонер" розвивається паралельно у двох сферах: життєво-конкретній і філософсько-символічній.
- Рівень системи персонажів. У „Колекціонері" зведено в нерозв'язному конфлікті героїв з полярно-протилежними соціально-психологічними характеристиками і типами свідомості.

Романи Фаулза не припускають якоїсь єдиної схеми прочитання й аналізу. Вони відбивають розмаїтість інтересів письменника, не підпадаючи при цьому під точні літературознавчі категорії. Провідними формами авторської рефлексії тут є експеримент, образ рефлектуючого героя, заголовки, епіграфи, авторські примітки, авторські міркування й відступи.

В результаті свого дослідження Бумбур Ю.М. дійшла наступних висновків: „домінуючими формами авторефлексії в прозі Джона Фаулза є:

1) заголовки та епіграфи, які служать виразником авторської ідеї, орієнтують читача на сприйняття змісту цілого твору або окремого розділу;
2) авторські міркування та відступи, які спрямовані на створення авторської суб'єктивної картини світу в рамках простору художнього твору, відбивають національну картину світу і національний характер. Серед них ми виділили загальні, що пояснюють мету, завдання, композицію всього твору, і конкретні, що стосуються певних поворотів сюжету та застосованих художніх прийомів;
3) експеримент, який лежить в основі романів „Колекціонер", „Маг", „Жінка французького лейтенанта" на різних рівнях: сюжетному, композиційному, стилістичному;

4) рефлектуючий герой як можлива форма переходу із суб'єктивного плану автора в об'єктивний план твору;
5) рефлектуючий читач, осягальна діяльність якого є невід'ємною частиною рефлексії автора, зв'язуючи результат творчості письменника, реалізований як сукупність засобів мовного вираження – художній текст, із наявними в читача як читацьким, так і просто життєвим людським досвідом".

Проаналізувавши авторські міркування й відступи в романах Фаулза, можна стверджувати, що вони відбивають національну картину світу й національний характер. Фаулз, будучи англійцем, тяжіє до риторики, любить і вміє подивитися на себе збоку, залишаючись при цьому самим собою [Бумбур 2009, с. 14].

Роман Джона Фаулза „Маг" викликав нескінченний потік коментарів і до сих пір залишається одним з найпопулярніших і водночас найскладнішим романом письменника, якому присвячені численні статті та монографії. „Маг" – це твір, в якому світоглядною та художньою основою є принцип гри. Саме мотив гри, який є провідним в цьому романі і визначає розвиток сюжету, досліджується в статті Т. Тернової „Мотив гри в романі Джона Фаулза *Маг*". Події твору відбуваються на грецькому острові Фраксос, де головний герой, молодий вчитель англійської мови Ніколас Ерфе мимоволі стає учасником специфічного експерименту, якій для нього влаштував власник вілли „Бурані" – Моріс Кончіс. Т. Тернова, спираючись на визначення мотиву, яке належить Олександру Миколаєвичу Веселовському, доходить висновку, що мотив гри в цьому романі являє собою триступеневу систему. Читач має можливість спостерігати гру, яка була між містером Кончісом та головним героєм, що являє собою театральну виставу. Навіть Джон Фаулз вустами хазяїна вілли висловлює наступне: „Всі ми актори й актриси, пане Ерфе. І ви теж" [Фаулз 2016, с. 144]. В ході розвитку сюжетної лінії, навіть *маг* (Моріс Кончіс) не знає, чим скінчиться його гра, і тому гра переходить на новий внутрішній рівень – емоційно-психологічний. Саме тут Моріс Кончіс стає не лише добродушним хазяїном, а й приймає на себе роль керівника експерименту. Емоції, які відчуває Ніколас, стають об'єктом дослідження для пана Кончіса. Саме в цей час головний герой має можливість пізнати шлях істини. На третьому рівні вже йде гра з читачем. На думку

Т. Тернової, вже сам Джон Фаулз спонукає читача замислитися про цінність людського буття, як істоти, здатної робити вільний вибір. За словами дослідниці, калейдоскоп подій, що відбулися з головними героями, несе в собі приховану загадку, зашифровану істину, яку читачеві необхідно осягнути [Терновая 2002].

В іншій своїй роботі під назвою „Сучасний англійський роман (роздуми Джона Фаулза про природу і майбутнє роману як літературного жанру)" Т. Тернова досліджує літературно-естетичні погляди Джона Фаулза на природу роману. Багатогранність і різноплановість романів Джона Фаулза дає простір безлічі інтерпретацій і пояснює невгасаючий інтерес не тільки до його художніх творів, а й до літературознавчих статей і авторських коментарів, есе і автобіографічних нарисів, як до джерела осягнення творчої свідомості письменника. За словами дослідниці, тема творчого пошуку та пошуку власної ідентичності є лейтмотивом всієї літературної спадщини англійського прозаїка. Цікавою є позиція письменника щодо сучасного роману. Джон Фаулз вважає, що тільки роман здатен в усій повноті показати та передати своїми засобами безцінність людського досвіду. Однак, як стверджує Джон Фаулз, проблема кризи сучасного роману пов'язана з його формою, оскільки вона є своєрідною грою письменника з читачем, що, в свою чергу, пояснює таку пильну увагу виявленню *брехні* або письменництва в самому тексті твору. Така позиція письменника дозволяє припустити, що криза сучасного роману визначається самодостатністю самої літературної форми. В кінці своєї роботи Т. Тернова доходить висновку, що проведене нею дослідження дозволяє визначити ставлення Джона Фаулза до проблеми кризовості жанру роману. Протягом свого творчого шляху більшість своїх творів письменник створив в цьому жанрі, демонструючи тим самим можливість плідного розвитку традиційно англійських жанрових форм роману завдяки експерименту з формою, стилем проблематикою і ідеєю [Терновая 2005].

Олена Козюра в своїй дисертації на тему „Проза Джона Фаулза: аспекти постмодерністської інтерпретації" вивчає творчість Джона Фаулза в контексті європейської постмодерної літератури і пов'язує її насамперед із аналізом філософсько-мистецької доктрини постмодернізму, його типологічних і функціональних особливостей, що знайшли своє відбиття у романах видатного англійського митця. Художня спадщина Дж. Фаулза може слугувати яскравим

втіленням постмодерністського світобачення й світовідчуття. Постмодернізм – не що інше, як субпродукт культури новітнього часу: він широко використовує філософсько-естетичний доробок попередніх епох, не розбудовуючи власних, самобутніх естетичних форм опанування дійсності. Постмодернізм як тип творчості, може як жоден інший, рішуче повернув мистецтво до гри. Ігрова ситуація, за правилами якої вибудовується дискурс, стає ключовим фактором оповідного сюжету, згуртовує художні прийоми до рівня базових ігрових метафор, що пронизують текст.

„В романі *Колекціонер* Джон Фаулз звертається до першовитоків новітніх екзистенційних ідей: з усього їх комплексу Дж. Фаулзові найбільше імпонує думка про протистояння індивіда колективу, що не допускає свободи вибору. Принаймні така ідея, на думку дослідниці, прочитується у романі *Колекціонер*, де Дж. Фаулз розгортає динамічний, напружений, майже детективний сюжет. Вже сама назва містить певне семантичне навантаження, внутрішню приховану метафору: *колекціонування* постає метафоричним означенням соціальної ситуації, додає ваги її філософсько-етичному осмисленню" [Козюра 2006, с. 9].

Виняткове місце в творчості письменника зайняв роман „Маг". Цей твір *обрушився* на Європу в 1966 році і сповістив про народження нової літературної зірки. Впродовж художнього розгортання романної оповіді Джон Фаулз втілює ідею життя як гри, як магічного театру. Головний герой „Мага" Ніколас потрапляє під владу фантастичної ігрової ситуації, яку створює для нього Моріс Кончіс – своєрідний *маґ* острова Фраксос. У процесі розгортання низки ігор-вистав Ніколас намагається пізнати власне *я*. Як зазначає Олена Козюра, у романі „Маг" Дж. Фаулз використовує традиційну романну схему, проте класичній традиції тут протиставлене постмодерне міфопоетичне начало.

В своєму дослідження авторка дійшла висновків, що романи Дж. Фаулза окреслюють загальнофілософські проблеми людського буття, утверджують ідею екзистенційного вибору та свободи як головного життєвого ідеалу. Художня завуальованість та мінливість прозової структури – риса, якої все більше і більше набуває письмо Дж. Фаулза. Без сумніву, Дж. Фаулз є письменником, який поєднує новаторство і традицію, розширює формальні межі роману. Зокрема, художньою основою його творів небезпідставно вважається принцип гри. Для письменника гра обставин, характерів, подій є не

лише художнім прийомом: функція гри виступає в його творах в її найсуттєвіших аспектах.

Марина Чобанюк в роботі під назвою „Ідейно-художні особливості творчості Джона Фаузла у світлі теорії концептуального художнього синтезу" досліджувала ідейні та філософські домінанти творчості Джона Фаулза та своєрідність системи персонажів ранніх романів автора. У своїх естетичних принципах письменник орієнтувався на класичні традиції, високо цінував реалістичне мистецтво. Романи Дж. Фаулза вражають жанрово-стильовою різноманітністю. За словами М. Чобанюк, в творах англійського письменника до героїв-ідеологів, тобто таких, які виступають носіями певних ідей та життєвих програм, відносяться Клеґґ та Міранда („Колекціонер"), Кончіс та Лілія де Сейтас („Маг"). Ці персонажі аксіологічно полярні і виражають авторський погляд на те, що суспільство поділяється на *Багатьох* (the Many) та *Обраних* (the Few). Клеґґ та Місіс Поултні відносяться до негативних, антигероїчних образів, тоді, як Міранда, Кончіс та де Сейтас втілюють авторський ідеал людини – Арістос, тобто людини, яка усвідомлює свій істинний стан у світі, яка вільна від всіх ілюзій та метаоповідей, приймає всі свої страждання, ізоляцію, смертність і власну свободу. Ці образи не можна віднести до класичних героїчних, оскільки вони позбавлені необхідних героїчних чеснот, таких, як сила та відвага, вони не здобувають перемогу на полі битви, не прагнуть слави. Вчинки цих героїв спрямовані на сьогодення та на окрему людину, а вже через зміну окремої людини вони намагаються змінити суспільство. В кінці своєї роботи дослідниця робить висновок, що героїзм персонажів Джона Фаулза олюднений та жертовний, але не стосовно маси, а стосовно окремих людей, через людей до суспільства в цілому. Чим більше людей усвідомлюють власну цінність та неповторність, власне життя як скарб, тим більше шансів з'являється у світу стати кращим.

Багатогранна творчість англійського прозаїка Джона Фаулза, за словами Наталії Жлуктенко, значно збагатила художню і жанрову форму європейського роману XX століття; різноманітність прийомів його прози, винахідливість форми підпорядковані завданню більш глибокого дослідження зображуваних явищ і не порушують зв'язку між автором і читачем [Жлуктенко 1988, с. 139]. Створюючи

свої твори у рамках постмодернізму, письменник майстерно відображає в них і багатовікові жанрові традиції.

В подальшій своїй робіти ми маємо на меті детальніше описати значення художньої спадщини Джона Фаулза для української літератури XX століття та дослідити особливості рецепції творів автора в українському художньому та науково-критичному просторі.

Список літератури

Fowles J. (1999), *Wormholes: Essays and Occasional Writings*, London.

Андреева Л.Г. (ред.) (2001), *Зарубежная литература второго тысячелетия 1000-2000, Учебное пособи*е, Москва.

Бумбур Ю.М. (2009), *Авторська рефлексія в літературному творі (на матеріалі прози Джона Фаулза): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. н.: 10.01.06 – теорія літератури*, Київ.

Бумбур Ю.М. (2015), *Особливості авторського дискурсу у постмодерністській прозі*, Одесса, с. 120 – 137.

Жлуктенко Н.Ю. (1988), *Английский психологический роман XX века*, Київ, с. 129-148.

Кіндзерська Ю. (2005), *Образи читача та автора як форманти металітературного дискурсу у романі Джона Фаулза „Маг", Наративні виміри літератури* [в:] „Studia methodologica", Вип. 16, Тернопіль, с. 101-107.

Козюра О.В. (2006), *Проза Джона Фаулза: аспекти постмодерністської інтерпретації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. н.: 10.01.04 – література зарубіжних країн*, Київ.

Терновая Т.Ю. (2005), *Современный английский роман (размышления Джона Фаулза о природе и будущем романа как литературного жанра)* http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/35872/33Ternovaya.pdf?sequence=1

Терновая Т.Ю. (2002), *Мотив игры в романе Джона Фаулза „Волхв"* http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/109162/31-Ternova.pdf?sequence=1

Фаулз Д. (2016), *Маг*, Харків.

Summary

The article deals with the views of Ukrainian researchers regarding to the work of the famous English writer John Fowles. He was an English novelist of international stature, critically positioned between modernism and postmodernism. The novels of John Fowles are an interesting subject for research. In our research we study the works of Ukrainian scientists according to the different aspects of John Fowles' creativity.

Наталья Кульбида

Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования „Академия гражданской защиты" МЧС

(Донецк, Украина)

Формирование коммуникативной компетенции будущих специалистов МЧС в процессе изучения русского языка

Целью преподавания русского языка на нефилологических специальностях „Академии гражданской защиты" МЧС является формирование у будущего специалиста комплексной компетенции, представляющей собой совокупность умений и знаний, связанных с общением людей в социуме, со взаимодействием их в сфере экономических, производственных, коммерческих, правовых и административных отношений. Особенно важным для будущих специалистов считаем формирование у обучаемых студентов на предложенных материалах коммуникативно-речевых компетенций в области делового общения, развитие умения оптимально использовать средства русского языка в устной и письменной деловой коммуникации, обучение навыкам ясной и точной формулировки и аргументированного обоснования производственных задач и предложений, грамотного оформления документации. Ведь умение четко и грамотно формулировать свою мысль – это залог успешного построения деловых отношений, достижение взаимопонимания в коллективе, достижение карьерного роста.

Ученые подчеркивают, что в соответствии с компетентностным подходом „знания, усвоенные в рамках ученого курса, должны послужить основой и рамкой" не только умения „решать профессиональные задачи, но и активно действовать в качестве успешного участника профессиональной коммуникации" [Елтанская и Тимачев 2010, с. 73-74]. Д.И. Изаренков считает, что коммуникативная компетенция как „способность человека к общению в одном, нескольких или всех видах речевой деятельности" представляет собой качество речевой личности, „приобретенное, в частности, в процессе специально организованного обучения" [Изаренков 1990, с. 54-60].

Формирование и развитие коммуникативно-речевых компетенций в сфере устного и письменного делового общения в „Академии гражданской защиты" для специальностей техносферной безопасности и пожарной безопасности, студентам которых свойственна различная степень владения русским языком, осуществляются в процессе преподавания дисциплины „Русский язык и культура речи", состоящей из 3-х частей: практической стилистики русского языка, культуры профессионального общения, культуры делового общения.

Третья часть „Культура делового общения" предполагает рассмотрение как теоретических тем („Документы. Их функции и цели. Современные требования к документам", „Композиционные особенности документов. Характеристика основных реквизитов. Композиция текста документа. Способы изложения материала в документе", „Грамматические нормы деловой речи. Особенности употребления имен существительных и прилагательных в деловом стиле речи", „Синтаксис простого предложения. Однородные члены предложений", „Синтаксические особенности сложного предложения. Согласование подлежащего и сказуемого"), так и практические занятия, на которых рассматриваем особенности сферы применения основных документов, которые будут использоваться специалистами в профессиональном общении: заявление (рапорт), расписка, автобиография, резюме, записки разных видов, деловые письма.

В связи с распространением в последнее время электронных путей коммуникации особое внимание обращаем на культуру электронного общения.

Наиболее распространенным типом занятий является комбинированное занятие, в процессе которого излагается теоретический материал и выполняются практические задания. Так, в теме „Способы изложения материала в тексте документа" преподаватель знакомит студентов со структурой текста делового документа и средствами изложения материала в документах, а после рассмотрения теоретического материала изучаются образцы разных видов расписок и предлагается практикум на составление и редактирование разных видов расписок.

В связи с рассмотрением автобиографии как документа предлагаем изучение правописания фамилий, имен, отчеств, географических наименований,

написания имен прилагательных, образованных от имен собственных, склонения имен и фамилий русского и иноязычного происхождения. В практической части этой темы рассматриваются реквизиты и примеры автобиографии как вида делового документа.

Предоставим специфику подачи делового документа в нефилологической аудитории на примере изучения объяснительной записки. Как известно, объяснительная записка – это деловой документ, который хоть и характеризуется определенными требованиями к своей форме и содержанию, имеет специальные реквизиты, но и отличается от других документов более широким спектром употребляемой лексики, морфологических форм и грамматических конструкций, так как может касаться различных сфер профессиональной деятельности: от объяснения причин опоздания на работу до причин необходимости замены оборудования и причин выполнения технических заданий.

Следует отметить, что большинство студентов негуманитарных специальностей, обладая хорошими знаниями устной формы русского языка и владея письменным публицистическим стилем речи, очень часто не имеют базовых навыков составления официальных документов.

В связи с этим рассмотрение объяснительной записки сочетаем с теоретической темой „Морфологические нормы деловой речи. Особенности употребления имен существительных и прилагательных в документах". В результате усвоения данного теоретического материала студенты должны быть готовы ответить на следующие вопросы:

1. Какие трудности возникают относительно использования категории рода в документах?
2. Какие формы существительных следует выбирать при обозначении лиц по месту жительства и их профессии?
3. В чем заключаются особенности употребления категории числа имен существительных в документе?
4. Употребление каких конструкций является типичным признаком деловой речи?
5. Какие трудности возникают при выборе окончаний имен существительных мужского рода множественного числа?

6. Какие формы имен прилагательных наиболее употребительны в документах?
7. Какие формы на –ен и –енен следует употреблять в документах?
8. Какие формы прилагательных наиболее употребительны в деловой речи в качестве сказуемого?
9. Какие прилагательные преобладают в деловой речи?
10. Какие формы качественных прилагательных наиболее употребительны в документах?

Употребление существительных и прилагательных в деловой речи закрепляется на практике в ходе выполнения упражнений, направленных на:

1) определение правильности или стилистической неоправданности употребления в документах определенной лексики (напр, наименований лиц по профессии, роду занятий или должности; наименований предприятий и организаций и под.; профессионализмов и их общеязыковых соответствий; оценной лексики и др.);
2) определение случаев неправильного или стилистически неоправданного употребления грамматических форм (напр., форм числа вещественных, собирательных существительных, отглагольных существительных и под.);
3) определение правильного употребления глагольных форм.

Выполнение этих упражнений и усвоение теоретического материала подготовит студентов к непосредственному составлению объяснительной записки – документа, который относится к документам, регулирующим отношения между руководителем и подчиненным в случаях возникновения различных производственных ситуаций, требующих пояснения.

Прежде всего студенты должны знать предназначение объяснительной записки, понимать правовые аспекты функционирования документа, знать особенности ее составления и оформления основных реквизитов. Студенты знакомятся с оформлением личной и официальной объяснительной записки, а также с основными реквизитами, а также с языковыми средствами их выражения и способами их техического представления в деловом документе.

Также особое внимание обращаем на текст документа, который должен содержать описание фактов, послуживших поводом к оформлению

объяснительной записки, а также аргументы, объясняющие или подтверждающие какие-то факты. Следует подчеркнуть необходимость придерживаться логичности, а также лаконичности изложения, как фактов, так и аргументации объясняемых действий или событий.

Обязательно представляем студентам примеры объяснительной записки, обращая их внимание на отдельные реквизиты.

В состав практикума входят задания на составление и редактирование объяснительных записок. В результате выполнения упражнений студенты должны научиться правильно оформлять все реквизиты документа, точно и без лишних слов формулировать текст объяснительной записки, не употреблять разговорных и эмоционально-окрашенных форм в официальном документе. Подобранные для упражнений материалы показывают студентам, что нужно обращать внимание на многозначность слов, на изменение значения слова в различных контекстах, на омонимичность свободных словосочетаний и фразеологизмов, на несоответствие разговорных форм деловому стилю. Студенты также учатся правильно строить синтаксические конструкции, излагающие причинно-следственные связи между событиями, а также описывающие действия и их аргументацию.

Таким образом, в процессе комбинированного занятия по русскому языку, изучая особенности структуры и языкового оформления деловых документов, студент приобретает как общие языковые компетенции (знание семантики и сочетаемости лексем, навыки правильного употребления морфологических форм и под.), так и коммуникативную компетенцию, которая, в частности, проявляется в умелом составлении деловых документов, необходимых в профессиональном общении, в понимании их предназначения и в знании норм употребления лексических и грамматических средств языка в специальном дискурсе.

Формированию соответствующей компетенции способствуют специально подобранные упражнения, материал которых готовит студентов к вербализации типичных для их профессиональной среды ситуаций.

Список литературы

Елтанская Е.А. и Тимачев П.В. (2010), *Развитие коммуникативных компетенций у студентов неязыковых специальностей* [в:] „Вестник Волгоградского государственного университета", Серия 6, Вып. 12, с. 73-76.

Изаренков Д. (1990), *Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов-нефилологов* [в:] „Русский язык за рубежом", № 4, с. 54–60.

Summary

The article is devoted to the problem of forming linguistic competences in the process of studying the Russian language by students of non-philological specialties. The author of the article tries to prove that students can learn the skills of language communication necessary for their professional activity in the process of familiarizing with the language and structure of official and private documents.

Ganna Kucherevych
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
(Lublin, Polska)

Принципи укладання термінологічних словників

Сучасна мова характеризується наявністю в ній значної кількості нової лексики. Цією лексикою вебралізовано динамічний позамовний світ. В таких умовах *термінологічний потік* ставить перед спеціалістами в галузі термінології непросту проблему пов'язану із впорядкуванням термінологічних підсистем різних галузей знань, оскільки терміни часто виходять за межі вузькопрофесійного спілкування. Така робота передбачає укладання термінологічних словників. У зв'язку з цим, метою нашої статті є аналіз існуючих методів укладання термінологічних словників та виокремлення найосновніших етапів побудови термінологічних словників.

В своїй праці „Лексикография русского языка" Володимир Дубічинський вирізняє такі види термінологічних словників [Дубичинский 2008, с. 148]:

1) загальнонаукові та загальнотехнічні;
2) галузеві термінологічні словники;
3) вузькогалузеві словники.

Одним із основних завдань, які ставляться перед будь-яким термінологічним словником, є відображення рівня розвитку певної галузі знань, а також її термінології на момент укладання словника. Варто пам'ятати, що при формуванні української терміносистеми потрібно орієнтуватись не лише на власний фундамент, але й на сучасні реалії, пам'ятаючи, що словники створюються не для бібліотеки, а для сьогоднішнього широкого вжитку. За таких умов останнє слово залишається за споживачем, за фахівцем. Важливу роль має і традиція, орієнтована на повноцінну комунікацію, взаєморозуміння між фахівцями як однієї країни, так і на міжнародному рівні.

Перекладні словники, окрім заміщеного в них лексичного матеріалу, мають властивості певних уніфікаторів та упорядників терміносистем, які входять до його складу. Це досягається правильним добором реєстру,

граматичною та стилістичною характеристикою терміна, а також відповідністю між реєстровим словом вихідної мови і мови перекладу.

Практика показує, що за останній час кількість словників, які поєднують у собі кілька різних функцій, зростає. Таке явище ускладнює класифікацію термінологічних словників. До досить важливих та поширених у практиці укладання галузевих та вузькогалузевих словників належать класи тлумачних та перекладних термінологічних словників. Користування дво- та багатомовними словниками розширює сферу розуміння поняття та варіативність терміна [Туровська 2006, с. 170].

Часто такі словники створюються спеціалістами вузьких галузей знань, які не мають відповідної мовознавчої підготовки. Тому одним із завдань термінографії є об'єднання зусиль спеціалістів та лінгвістів на ниві термінологічного *словникоскладання*. Першим кроком у цьому напрямку повинно бути укладення науково обґрунтованих принципів практичної роботи над термінологічними словниками.

Створення словників повинно ґрунтуватись на обліку передбачуваної ефективності та їх подальшого використання, а оцінка якості та ефективності використання термінологічних словників безпосередньо пов'язана з формулюванням вимог до них. Вимоги ці можуть бути неоднаковими і стосуватись різних елементів композиції і методичної установки словника. Однак можна виділити найбільш загальні вимоги до термінологічних словників. До найзагальніших вимог Сергій Гриньов-Гриневич відносить такі [Гринев-Гриневич 2009, с. 61-62]:

- адекватне охоплення спеціальної лексики вибраної галузі знань;
- наявність необхідної інформації про спеціальні лексичні одиниці;
- відсутність непотрібних відомостей, які збільшують об'єм словника та ускладнюють пошук необхідної інформації;
- уніфікація композиції та посилального апарату однотипних словників, аби полегшити користувачам перехід від одного словника до іншого;
- максимальна гармонія між всіма елементами методичної установки та композиції словника.

Розпочинаючи роботу над створенням термінологічного словника, варто засвоїти алгоритм роботи над ним. Алгоритм складається із загальних кроків,

якими користуються науковці в лексикографії під час укладання словників. Виділяють такі етапи [Дзюба 2012, с. 71-72]:

- визначення майбутніх характеристик словника (тип, призначення, потенційний обсяг);
- підбір лексичного матеріалу й укладення реєстру словника, тобто списку описуваних спеціальних лексичних одиниць, а також введення до словника номенклатурних одиниць;
- аналіз та опис зібраного матеріалу;
- оформлення результатів усієї роботи у формі словника (матеріал уточнюють, перевіряють, редагують, оформляють посилання).

Розглянемо кожен з кроків більш детально. Розпочнемо із макроструктури словника. До макроструктури відносять загальні проблеми словника як самостійної системи з її внутрішніми зв'язками і багатоплановою організацією. Макроструктуру словника утворюють загальні принципи структури лексикографічного добутку, синонімічні, антонімічні, омонімічні, паронімічні, гіпо-гіперонімічні (або родо-видові) відносини словникових одиниць, зовнішні зв'язки семантичних полів, тематичних та лексико-семантичних груп, принципи розташування мовних одиниць в словнику та інші [Дубичинский 2008, с. 56].

На першому етапі відбувається проектування словника, тобто визначають його тип, призначення та інші основні характеристики. З деякими характеристиками важко визначитись наперед, і в майбутньому їх потрібно буде уточнювати, однак аби створити будь-який словник потрібно мати про нього уявлення хоча б загальних рисах. При проектуванні словника варто дотримуватись такої послідовності [Гринев-Гриневич 2008, с. 220-221]:

- спочатку визначити область спеціальної лексики, яку в майбутньому потрібно буде описувати, визначитись з її тематикою та хронологічними рамками джерел з яких буде взята спеціальна лексика;
- далі визначитись з призначенням словника: перекладний (двомовний чи багатомовний, з вибором конкретних мов), довідниковий (тлумачний, синонімічний, словник терміноелементів, орфографічний, частотний та ін.), навчальний чи інформаційний (дескрипторний словник, рубрикатор, класифікатор);

- потім варто визначити коло майбутніх користувачів словника, яке залежить від призначення словника;
- в залежності від ступеня розвитку термінології, яка описується встановлюється його функція – нормативна чи описова;
- з урахуванням попередніх характеристик планується певний об'єм словника;
- встановлюються певні принципи відбору термінів, які будуть входити в словник. Великий вплив на принципи відбору лексики мають попередні характеристики і зокрема, призначення, функція та очікуваний об'єм словника.

На першому етапі роботи над термінологічним словником варто також визначитись із структурою майбутнього словника, тобто визначитись із принципом розміщення лексики, змістом основних частин словника, зі способами представлення в словнику термінологічних словосполучень, а також багатозначних та омонімічних термінів.

У сучасній лексикографії використовують три принципи розташування словникового матеріалу. Алфавітний спосіб розміщення слів в словнику вважається за найбільш зручний. Однак досить багато термінологічних словників укладають за гніздовим способом – словникові статті подають за опорним компонентом. Термінологічний словник може бути побудований і за ідеографічним принципом, на логіко-понятійній основі, на базі наукової класифікації понять, що відповідає логіці розвитку даної науки, галузі знань і дає можливість легше знайти термін за його значенням і місцем в терміносистемі. Як один із продуктивних способів подання словникового матеріалу відзначено комбінований. Багато термінологічних словників складають також за алфавітно-гніздовим принципом, тобто неоднослівні терміни чи термінологічні словосполучення розташовують у словнику не лише за алфавітом першого слова, але й за опорним терміном-іменником (термінологічним ядром) і немов збираються в одне гніздо [Дзюба 2012, с. 72].

Кореневий гніздовий словник дає змогу об'єднати слова у гнізда різних типів за спільним коренем. Існує кілька різновидів таких гнізд: словотвірні, кореневі, коренево-словотвірні [Карпіловська 2002, с. 5].

Визначення поняття *кореневі гнізда* подає в передмові до „Кореневого гніздового словника української мови" Євгенія Карпіловська, де вказує, що кореневі гнізда – це гнізда непохідних слів з подільними основами, що містять спільний корінь, а самі слова в них перебувають у відношенні взаємної кореляції за таким коренем або його варіантами.

Словотвірне гніздо – це сукупність спільнокореневих слів, пов'язаних відношеннями мотивації, або відношеннями формального й семантичного виведення одного слова з іншого. В словотвірних гніздах усі похідні розподіляються за ступенями похідності від базового слова. Кожен із таких ступенів похідності формує свою словотвірну парадигму, кожена з яких відображає розгортання гнізда по вертикалі. Слова різних ступенів похідності, або різних словотвірних парадигм, пов'язані відношенням мотивації, формують словотвірні ланцюжки, які відбивають розгортання гнізда по горизонталі. В свою чергу, словотвірні гнізда можуть бути повного та неповного вигляду. В словотвірних гніздах повного вигляду внутрішню будову можуть складати як парадигматичні (парадигми), так і синтагматичні (пари або ланцюжки) структурні одиниці. Внутрішня будова словотвірних гнізд неповного вигляду утворюється лише парадигматичними або лише синтагматичними структурними одиницями.

Іншим типом гнізда є коренево-словотвірні, або як ще їх називають мішані гнізда, які у своїй будові поєднують структуру кореневого та словотвірного гнізд [Карпіловська 2002, с. 5, 9-11].

На другому етапі роботи над словником збирається лексичний матеріал (слова та словосполучення) та складається сло́вник – список спеціальних лексичних одиниць, які потрібно описати в словнику. Спеціальні лексичні одиниці відбираються відповідно до прийнятих раніше критеріїв та із наперед визначених джерел (наукової і технічної літератури, нормативно-технічних документів, словників і т.д.). В більшості випадків до сло́вника відбираються лише терміни, однак інколи до сло́вника можуть входити і, так звані, народні терміни, професіоналізми та номенклатурні одиниці [Гринев-Гриневич 2009, с. 63].

Реалізація будь-якого словникового проекту передбачає пошук і збір великої кількості матеріалу, який постійно збільшується. Збір матеріалу – це

одне з основних завдань лексикографа. Воно полягає у чіткому виконанні вибраних методів дослідження та в обмеженні необхідної для словника інформації. Варто додати, що об'єктивних критеріїв відбору слів для словника поки що не існує. Головне правило яким варто керуватись лексикографу – це передусім керуватись функціональною роллю лексеми в даному мовному колективі. На етапі збору матеріалу для аналізу лексикограф мусить визначитись із джерелами, які він буде використовувати. Зазвичай це письмові тексти, усні висловлювання носіїв мови, різного роду довідники, словники та інше [Дубичинский 2008, с. 57].

Варто також пам'ятати, що хоч до спеціальної лексики відносяться усі лексичні засоби, в той чи інший спосіб пов'язані з професійною діяльністю людини, однак не усі слова можна віднести до загальної лексики. Перш за все, не можна віднести до спеціальної лексики слова, які відносяться до територіальних діалектів і не розповсюджуються по всій території розселення конкретного народу. Також до спеціальної лексики не належить арготична лексика, яка хоч і пов'язана з деякою цілеспрямованою діяльністю, однак служить не стільки для викладу фактів, скільки для їх приховування. Жаргонізми – спеціальні, модні слова, які характерні для деяких соціальних груп, особливо – молодіжних, теж не належать до спеціальної лексики. Не належать до спеціальної лексики архаїзми та неологізми літературної мови, оскільки всередині певного жанру їх використовують в якості виражальних засобів [Суперанская, Подольская і Васильева 2012, с. 26-27].

На третьому етапі створення словника проводиться аналіз та опис спеціальної лексики, яка ввійшла в сло́вник. Відповідно до призначення словника між відібраними лексичними одиницями встановлюються та фіксуються синонімічні, ієрархічні та асоціативні відносини, до них підбираються визначення та (або) іноземні еквіваленти, а також подається інформація про їх вимову, граматична характеристика та інше.

Говорячи про макроструктуру словника варто згадати і про індекси – алфавітні покажчики мовних одиниць, які знаходяться в словнику. Алфавітні покажчики виконують різні довідкові та посилальні функції, а також сприяють зручності в використанню словників.

В залежності від типу, словник може містити різні складові. Однак можна виділити певні лексикографічні універсалії – універсальні складові, які входять до складу словника будь-якого типу [Дубичинский 2008, с. 54]. До таких універсалій відносять:

- сло́вник (так звану ліву частину словника);
- реєстрову одиницю;
- тлумачення, дефініцію, перекладний еквівалент і т.д. (так звану праву частину словника);
- системність мовного матеріалу, який описується в словнику;
- нормативність, допустиму ненормативність мовних одиниць;
- визначений порядок подачі словникового матеріалу (алфавітний, зворотній, ідеографічний і т.д.).

Важливим моментом при створені термінологічного словника, безсумнівно, є відбір термінів, які ввійдуть в сло́вник. Термінологічний словник може складатись із таких термінів [Дубичинский 2008, с. 150]:

- однослівних термінів (відсоток, гіпотенуза, діаметр та ін.);
- термінологічних словосполучень:
  - термінів-словосполучень (випадкова подія, гострий кут, скорочення дробу та ін.);
  - вільних (зазвичай передбачуваних) термінологічних словосполучень (арифметична дія, знаменник дробу та ін.);
- термінів-абревіатур (НСД, НСК, ГМТ та ін.);
- номенклатур – назви конкретних об’єктів даної галузі знань (телевізор „LG”, БМВ 750 та ін.).

Варто зазначити, що питання щодо включення номенклатурних назв в термінологічний словник відкрите. Вирішення цього питання – завдання авторів в кожному конкретному випадку.

При доборі термінологічного сло́вника варто орієнтуватись на вимоги, які ставляться перед термінами [Дубичинский 2008, с. 150]:

- системність;
- стислість;
- ясність;
- простота;

- володіння словотворчими можливостями;
- евфонія (милозвучність);
- відповідність лінгвістичним правилам і мовним нормам.

Говорячи про терміни, варто згадати і про термінологічні мінімуми – функціонально пов’язані лексичні мінімуми, які змістовно відображають певний фрагмент словникового складу, пов'язаний з тією чи іншою підмовою.

На думку Володимира Дубічинського, головними критеріями, якими потрібно керуватись у відборі термінів для термінологічного мінімуму мають бути:

- частота вживання даного терміна в текстах по спеціальності;
- цінність терміна для даної терміносистеми;
- доцільність терміна в визначених контекстах даної підмови.

До мікроструктури зараховуємо проблеми пов’язані із будовою словникової статті як окремої різнопланової системи всередині складної самостійної системи, якою є словник. Сюди зараховуємо проблеми, які стосуються формату, об’єму, складу словникової статті, презентації різного роду інформації про мовну одиницю, яка описується в словнику (етимологічної, енциклопедичної, семантичної, граматичної, словотвірної, стилістичної та іншої інформації).

Словникова стаття – основна структурна одиниця словника, яка складається із реєстрової одиниці та її опису. Якщо уявити словникову статтю інваріантного словника, то до її складу можуть входити [Дубичинский 2008, с. 56]:

- реєстрова одиниця;
- її фонетична характеристика;
- її граматична характеристика;
- семантизація реєстрової статті (тлумачення, дефініція, перекладний еквівалент і т.д.);
- сполучувана характеристика реєстрової одиниці;
- словотвірна можливість реєстрової одиниці;
- етимологічна довідка;
- ілюстровані приклади (лексикографічні ілюстрації);
- лексикографічні ремарки;

- енциклопедична інформація;
- посилання, примітки.

Реєстрова одиниця – це мовна одиниця (слово, словосполучення, морфема і т.п.), яка вводить словникову статтю відповідно до прийнятої в словнику схеми розташування. Вона виступає об'єктом словникового опису і наводиться зазвичай в канонічній (початковій) формі: для іменників – це форма називного відмінка однини, для прикметників – форма чоловічого роду називного відмінка однини, для дієслів – форма інфінітиву [Дубичинский 2008, с. 57].

Фонетична характеристика реєстрової статті містить відомості про вимову мовної одиниці (транскрипцію, наголос і т.п.). Граматична ж характеристика містить інформацію про морфологічні властивості реєстрової одиниці.

Коротка граматична характеристика полягає на представленні лише канонічної та показової (показових) словоформ заголовної одиниці. Показовою словоформою називається словоформа, яка разом з початковою дозволяє при необхідності відновити відповідну словозмінну парадигму. Наприклад, для іменників української мови – це форма родового відмінка однини, для прикметників – форми жіночого та середнього роду називного відмінка однини, а також форма називного відмінка множини, для дієслів – форми першої та другої особи однини та третьої особи множини.

Повна граматична характеристика полягає на представленні усіх без винятку словоформ реєстрової одиниці.

Під семантизацією реєстрової статті в теоретичній лексикографії, зазвичай, розуміють, по-перше, усунення невизначеності відносно значення слова, по-друге, результат цієї процедури, тобто текст, який усуває вказану невизначеність.

В якості термінів, які називають операцію і результат семантизації, використовуються терміни: *тлумачення*, *дефініція* та *перекладний еквівалент*. Тлумачення розкриває значення мовної одиниці з точки зору наївної картини світу і зазвичай характерне для філологічних словників, тобто тлумачних, перекладних та ін. Дефініція – логічне визначення поняття, встановлення його складу та характерних ознак. Як правило, дефініція – це логічно-понятійна категорія, характерна для енциклопедичних, термінологічних словників і

орієнтована на строго наукове бачення дійсності. Перекладним еквівалентом називається мовна одиниця, яка використовується в якості тлумачення чи дефініції визначеної мовної одиниці (реєстрова одиниця, вокабула і т.п.) в дво- чи багатомовних словниках. Семантизація також може проводитись за допомогою синонімії, словотвірних характеристик слова і т.п.

Під сполучуваністю розуміють набір словосполучень в словниковій статті, в яких реєстрова одиниця виступає в якості головного чи залежного компонента словосполучення. Сполучуваність представляє відомості про вживання реєстрової одиниці, і тому разом із тлумаченням та дефініцією бере участь в процесі семантизації описуваного в словнику мовного матеріалу. І лише в контексті, в поєднанні з іншими словами, мовна одиниця розкриває свої семантичні властивості [Дубичинский 2008, с. 58].

Вказівки на словотвірні можливості реєстрових одиниць розширюють інформаційний потенціал словника. Частина словникової статті, в якій розташована група однокореневих лексичних одиниць, які знаходяться в безпосередньому словотвірному зв'язку з реєстровою одиницею, називаються словотвірним гніздом. Гніздо зазвичай демонструє дериваційний потенціал реєстрової одиниці, які є об'єктом самостійного дослідження в словотвірних словниках [Дубичинский 2008, с. 58-59].

Етимологічні довідки зазвичай вміщують в словник для того, аби прослідкувати історичні джерела реєстрової одиниці, як зовнішнє, формальне, так і семантичне походження.

Ілюстративні приклади (словосполучення, речення і т.п.) – це уривки тексту, які демонструють реєстрову одиницю в конкретному словесному оточені, і виконують дві основні функції:

- уточнюють, виділяють значення реєстрової одиниці;
- наводять ілюстративні докази, які доповнюють семантизацію мовної одиниці.

Головні вимоги, які пред'являють лексикографічним ілюстраціям це стислість та точність.

Суттєву роль в описі реєстрової одиниці відіграють лексикографічні (словникові) ремарки. Ремарки – експлікований у вступній частині словника лексикографічний засіб (зазвичай у формі скороченого слова чи

словосполучення), за допомогою якого читачу повідомляється, що відповідна мовна одиниця (або ж мовне явище) відноситься до визначеної сукупності однорідних в будь-якому відношенні одиниць чи явищ.

Використовувати ремарку слід лише в тих випадках, коли вона обмежує сферу вживання і лінгвістичні особливості того чи іншого кола лексики, який протиставляється іншому.

Серед ремарок, які використовуються в лексикографії виділяють такі ремарки як: граматичні, лексичні, семантичні, функціонально-стильові, в тому числі і термінологічні, стилістичні, емоційно-експресивні, хронологічні, статистичні, заборонні, обмежувальні та ін. [Дубичинский 2008, с. 59-60].

Останнім часом багато лексикографічних праць доповнюються довідками про явища, процеси, предмети дійсності, так званою енциклопедичною інформацією. Додавання енциклопедичних довідок до словникової статті сприймається як цілком логічна операція для наповнення і досягнення комплексності словника.

Під посиланням в лексикографії розуміють слово чи словосполучення в повній чи скороченій формі, з допомогою яких встановлюється певний зв'язок між елементами словника, зазвичай між реєстровими одиницями.

До словникових статей висуваються певні вимоги [Туровська 2006, с. 172]:

а) термін повинен найповніше відбивати суть поняття;
б) термін має повністю відповідати нормам і правилам сучасної української літературної мови;
в) термін має відповідати вимогам як фахівців певної галузі, так і мовознавців.

Таким чином, коротка характеристика елементів словникової статті показує їх взаємозв'язок та взаємозалежність, що підтверджує міркування про мікроструктуру словника як про окрему систему в більш складній і масштабній системі – макроструктурі словника [Дубичинский 2008, с. 165].

Сьогодні є досить актуальною думка про те, що найголовнішим завданням термінологічних словників є їх довідково-реєстраційна й критико-аналізаційна функція. Вчені вважають, що термінологічні словники повинні збирати терміни, які побутують у лінгвістичній літературі та подавати їхнє тлумачення. Недоліки реєстру такого словника будуть певною мірою відбивати недоліки власне

термінології. Тому вважається, що реєстр повинен містити максимум термінів, у тому числі й вузькоспеціальних. До таких термінів варто залучити всі синонімічні терміни, представлені в науковій літературі. Доцільно також подати реєстр у двох частинах. У першій частині терміни розташувати в алфавітному порядку, в другій – за тематичним принципом. Така форма подання матеріалу уможливить розгляд, з одного боку, кожного окремого терміна, з іншого, – окреслить місце й доцільність певного терміна в окремій галузевій підсистемі.

На четвертому етапі відбувається оформлення результатів термінологічної роботи у вигляді конкретних словників. На цьому етапі редагується підготовлений матеріал, уточняються та провіряються взаємні посилання між окремими статтями словника, готується та уточняється передмова та проводяться інші роботи пов'язані із підготовкою словника до друку [Гринев-Гриневич 2008, с. 255].

Як правило, словник розпочинається вступною статтею – передмовою. У передмові вказуються загальні принципи побудови словника та конкретні вказівки щодо його використання.

Підсумовуючи усе вище сказане, можемо зробити висновок, що до основних етапів побудови термінологічного словника зараховують такі:

1. Проектування словника, тобто визначення його типу, призначення та інших основних характеристик. Потрібно теж визначитись із принципом розміщення лексики, змістом основних частин словника, зі способами представлення в словнику термінологічних словосполучень, а також багатозначних та омонімічних термінів.

2. Збір лексичного матеріалу та складання слóвнику до якого повинні входити лише терміни, зрідка можуть траплятись і, так звані, народні терміни, професіоналізми та номенклатурні одиниці.

3. Проведення аналізу та опис спеціальної лексики, яка ввійшла в слóвник.

4. Оформлення результатів термінологічної роботи у вигляді конкретних словників та підготовка їх до друку.

Список літератури

Гринев-Гриневич С. (2008), *Терминоведение, Учебное пособие для студентов высших учебных заведений*, Москва.

Гринев-Гриневич С. (2009), *Введение в терминографию: как просто и легко составить словарь, Учебное пособие, издательство 3-е дополненное*, Москва.

Дзюба М. (2012), *Проблеми лексикографічного опрацювання епонімічних термінів* [в:] „Вісник Національного університету *Львівська політехніка*" № 733, Львів, с. 71–74.

Дубичинський В. (2008), *Лексикография русского языка: учебное пособие*, Москва.

Карпіловська Є. (2002), *Кореневий гніздовий словник української мови*, Київ.

Суперанская А., Подольская Н., Васильева Н., *Общая терминология: Вопросы теории, издание 6 е*, Москва.

Туровська, Л. (2006), *Сучасний етап розвитку української термінографії* [в:] *Система і структура східнослов'янських мов*, Київ, с. 168-173.

Summary

This paper is a review of existing methods creating of a terminological dictionaries. The aim of our analysis was to select the most basic stages of construction of a terminology dictionaries. We undertook this study, because know we can find a lot of new terminology witch must be orderly with help a dictionaries. In order to organize the terminology well, we need to know how to do it. In this paper we present and describe a most basic stages of construction of a terminology dictionaries.

Olha Matushiv
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
(Lublin, Polska)

Біблійні мотиви у творчості Тараса Шевченка

Милосердний Бог –
моя нетлінна надія.
Тарас Шевченко

Тарас Шевченко (1814-1861) – одна з наймогутніших літературних постатей XIX століття. Він був надзвичайно обдарованим художником, геніальним поетом, мислителем християнської думки, пророком для українського народу, правдивим громадянином, правдолюбом. Завдяки своїй творчості, об'єднував український народ, поет став уособленням долі українського народу XIX ст. Заслуги Тараса Шевченка перед Україною неоціненні. Народившись кріпаком, Тарас Шевченко став велетнем свого народу, і героєм, який єднав серця людей інших націй. Велич його не тільки в національній виразності генія, а й в глибинних зв'язках з народом. Його ім'я дороге і близьке кожному українцю. Його кожний розуміє по своєму. Шевченка розуміємо настільки, наскільки розуміємо себе – свій час і Україну в нім.

Тарас Шевченко був глибоко віруючою людиною. Віра в житті поета відігравала велику роль. Історія зберегла багато фактів про те, що усе його життя було пов'язане з Богом. Релігійність Шевченка походить ще з родинного гнізда. Відомо, що дуже побожною була його мати Катерина, далі навчання в дяківській школі. У малого Тараса був старий дід, який часто читав Мінею[1]. Мабуть, малий Тарас не раз заслухався розповідей із цієї книжки про одного чи іншого святого, потім ці образи постали на сторінках віршів геніального поета. В подальшому житті вся дитяча наука відобразилася в творчості поета, про це свідчать поезії Кобзаря. Враховуючи те, що Тарас Шевченко походив з християнської сім'ї та із середовища, де Господь витав повсюди, віра в Господа була основою життя селян, вона міцно утвердилася у свідомості поета, що в майбутньому

[1] Мінея – це книга про життя святих, яка подана за днями місяця. Склав 12 книг Мінеї український письменник і богослов архімандрит Димитрій Тупталенко.

відобразилася фактично у всій його творчості, поет неодноразово наголошує на своїй глибокій вірі в Господа і говорить про Нього. У листі до Варвари Рєпніної з Орської фортеці Шевченко пише листа від 1 січня 1850 року. „Одинокая моя розрада тепер – це Євангелія. Я читаю її без вивчення щодня і щогодини". До цієї ж Варвари Рєпніної у листі з 7 березня 1850 року читаємо: „Новий Завіт я читаю з благоговійним трепетом" [Анісов і Середа 1976, с. 223]. Тарас Шевченко використовував біблійні мотиви у багатьох своїх віршах, проте жодного немає, повністю присвяченого особі Бога. Доктор богословських наук, отець Михаїл Шевченків, у своїй праці „Бог сущий у поезії Кобзаря" пише:

„Надзвичайно вагоме місце в серці і поезії поета (Тараса Шевченка) займали слова *Україна* і *український*. У своїх творах Шевченко вжив ці слова 269 разів. Бачимо, що досить часто. Натомість слова *Бог*, *Божий*, *Господь*, *Господній*, *Ісус*, *Христос* вживається в поезії Шевченка 1281 раз. Психологи твердять, що частотність вживання певного слова свідчить про важливість і конфліктність для цієї особи поняття, яке позначене даним словом" [Шевченків 2008, с. 20].

Провідна думка поеми „Причина"– доля бідної дівчини, що закінчується трагічно. Шевченко співпереживає з своїми героями і веде їх до щирої молитви. В поемі „Причинна" 7 разів звертається по допомогу до Всевишнього. „Вже цей перший із збережених поетичних творів Шевченка явив українське слово такої мистецької якості, якого не сягали його попередники й сучасники" [Дзюба 2005, с. 105].

До Господа, Сина Божого, Духа Святого та Богоматері Марії Тарас Шевченко звертається впродовж всієї творчості. Вже в першій баладі „Причинна" написаній у 1837 році, що є молитвою поета за долю України, це видно у словах: „О Боже мій милий! Така Твоя воля, / Таке її щастя, така її доля!/" [Шевченко 1987, с. 15].

Останнім віршем Тараса Шевченка, який написаний 14 лютого 1861 року, тобто за 12 днів до смерті, є „Чи не покинуть нам, небого". Тут востаннє Тарас пише слово *Бог*, готуючись в останню дорогу, і прощаючись із своїм минулим.

„Чи не покинуть нам, небого,
Моя сусідонько убога,
Вірші нікчемні віршувати,
Та заходиться риштувать

Вози в далекую дорогу,
На той світ, друже мій, до Бога,
Почимчикуєм спочивать."
[Шевченко 1987, с. 587]

У 1859 році біля Києва, коли Шевченко, із кількома людьми, обирав землю для садиби, місцевий шляхтич, Адальберт Коловський, спитав поета, що він думає про Матір Ісуса Христа. Шевченко був здивований цим питанням, але відповів, що: „Перед матір'ю, яка народила нам Спасителя, котрий постраждав і помер за нас на Хресті, ми всі, як справжні християни, повинні благоговіти..." Вислухавши пояснення поета, чиновник особливих доручень Марко Андрієвський доповідав князю Іларіонові Васильчикову: „...Академік Шевченко, наскільки можна бачити з його поведінки та суджень щодо різних предметів, поза сумнівом, відданий вірі своїх предків, від якої в тому народі, що до нього він належить, іще не було прикладів віровідступництва" [Ушкалов 2014, с. 112].

Отже, можемо сказати, що життя Шевченка і починається, і закінчується з Богом. Чи не тому, відомий літературний критик Євген Сверстюк писав, що, ціле життя і поезія Кобзаря були суцільною молитвою, „постійним діалогом з Богом... і то ще з дитинства". Про це свідчать слова вірша „Мені тринадцятий минало...":

„Мені тринадцятий минало.
Я пас ягнята за селом.
Чи то так сонечко сіяло,
Чи так мені чого було?
Мені так любо, любо стало,
Неначе в Бога..."
[Шевченко 1987, с. 352]

Вірш написаний в часі заслання став теплим спомином молодості, рідної природи у селі автора. Не дивно, що Тарас Шевченко глибоко тужив за Україною, за тими часами, коли він був безтурботним і радісним. Можемо здогадуватись, що поет на заслані й молився, просив за волю для кріпаків, за волю для себе і повернення до свого краю, зеленої природи. Мабуть, він хотів повернутися до найщирішої молитви, так я це робив у дитинстві на природі:

„... Уже прокликали до паю,
А я собі у бур'яні

Молюся Богу… І не знаю,

Чого маленькому мені

Тойді так приязно молилось,

Чого так весело було.”

[Шевченко 1987, с. 352]

Бачимо, як любо було молитись малому Тарасові, пасучи вівці в полі. Безумовно, „зовнішня краса світу, гармонія в природі стають передумовою, щоб возвеличити Творця, допомагають людині у молитві” [Шевченків 2008, с. 115].

У вірші автор описує Божий рай в своїй інтерпретації, „Неначе в Бога”:

„Господнє небо, і село,

Ягня, здається, веселилось!

І сонце гріло, не пекло!”

[Шевченко 1987, с. 352]

У вірші „Мені тринадцятий минало…” Шевченко описує найтепліші моменти своєї юності: „пас ягнята за селом, молюся Богу, дівчина … прийшла, привітала, утирала мої сльози, і поцілувала…, жартуючи, погнали чужі ягнята до води”. Автор описує і найпекучіші спомини з дитинства, передаючи описи чужих ягнят, почорнілого села, Божого неба голубого, що помарніло.

Не можемо проминути й слів прокльону людей і Бога у віршах Кобзаря. Для початку зрозуміємо, що означало *клясти, проклясти* в часи, коли жив Тарас Григорович. Ці слова іноді значили „те саме, що *нарікати, гостро докоряти, висловлювати невдоволення кимсь або чимсь”* [Шевченків 2008, с. 89]. На зразок: „Не дав мені Бог нічого!” [Шевченко 1987, с. 352].

Можемо здогадуватися, що автор міг прокльони вживати як гіперболу, не маючи на думці зла для людей.

Аналізуючи твори Шевченка, з певністю скажемо, що його рання творчість складалася з віршів – співчуття до недолі інших, без жодних прокльонів, зі щирої розмови з Богом, переживання за долю України, за нещасних дівчат, сиріт. Така молитва виходила ще з *чистого серця*.

Тоді що з сталося з творчістю поета пізнього періоду? Тут поглянемо на біографію поета. Адже його творчість – це невід’ємна частина його самого, яка є неможливою без падінь і радостей життя. Тож в цьому періоді бачимо заслання

Шевченка, заборону йому в'їзду на Україну. Такі переживання позначилися і на поезії.

Розглянемо наступний аспект: оточення Шевченка, як людини. В засланні поет, мабуть перебував поміж недобрими людьми, в середовищі яких було навіть модним похвалитися відвагою проклинати не лише людей, але й Бога. Проте Тарас і тут має покору та відвагу признатися до своїх промахів, згубних впливів.

Тарас Шевченко, як і кожна людина, у своєму житті частіше робив одне, рідше інше. Таким чином, у нього з'явилися звички, такі як писати вірші, так і згодом проклинати (не бажаючи комусь зла, а просто із звички). Про це признавався автор, узявши за епіграф до вірша „Згадайте, братія моя...":

„Привикне, кажуть, собака за возом
Бігти, то біжить і за саньми."

[Шевченко 1987, с. 383]

В останній частині вірша „Мені тринадцятий минало..." автор обдумує своє життя. Здогадуємося, що він не хотів *проклинати людей і Бога*, хотів жити звичайним сільським життям.

Також, маємо підстави стверджувати, що незважаючи на недолю і переживання поета, він не проклинає, але прощає і молиться за своїх ворогів.

Несправедливість поета щодо України та її народу, з чим Шевченко ніколи не міг змиритися і прийняти, завжди до болю глибоко зачіпав його вразливу душу. Геніальний поет виступає проти цих злочинів. Він боляче переживає зневажливу національну і людську гідність. Тут надія поета тільки на Бога. У своїх віршах він взиває до Всевишнього, кричить, проклинає, та, найбільше молиться:

„Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що прокляну святого Бога,
За неї душу погублю."

[Шевченко 1987, с. 355]

Тут треба зрозуміти, що Шевченко надзвичайно гостро відчував несправедливість, що чинилася по відношенню до окремих людей і цілого народу. Це відчуття несправедливості було настільки сильним, що він кипів гнівом до винуватців. Тоді він звертався до Бога, як до Вищого Судді. Звертався

до Його милосердя, просив у Нього справедливості. До людей він же пише і, неначе, мудрий батько, повчає своїх дітей:

„Молися сину:
За Вкраїну… „
[Шевченко 1987, с. 329]

Перебуваючи у в'язниці, у казематі III-ого відділу Петро-Павловської поет пише подячну молитву:

„Молюся, Господи, молюсь!
Хвалить Тебе не перестану!"
[Шевченко 1987, с. 334]

„Смерітесь, молітесь Богу
І згадуйте один другого.
Свою Україну любіть,
Любіть її…. Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть."
[Шевченко 1987, с. 337]

20 вересня 1857 року Тарас Шевченко із заслання повертається в Нижній Новгород. Сюди він приплив по річці Волга на кораблі „Князь Пожарський" об 11 години ранку. Він оглянув місто, яке йому не сподобалось, особливо архітектура нового собору і не дуже вдалий пам'ятник Кузьмі Мініну і Дмитрові Пожарському. Тут він зупинився на квартирі в Павла Овсяникова. Маючи заборону поселення в Москві та Петербурзі, Шевченкові прийшлося в Нижньому Новгороді затриматися на пів року. Тут він 5-8 грудня написав свою поему „Неофіти", яку присвятив Михайлу Щепкіну. В своїх записках Шевченко пише так: „Здається, я назву її *Неофіти, або перші християни*. Добре було б, якби не обманув мене Щепкін, я йому посвячую цей твір, і мені дуже хотілося б йому прочитати і почути його вірні дружні поради." [Шевченко 1987, с. 233].

Поема „Неофіти" – це розповідь-переповідь Тараса Шевченка про події, які відбувалися у давньоримській історії. Видається, що може бути спільного в українського поета із Давнім Римом. Та ця тема йому була дуже близька, тому що він докорінно її вивчав, студіюючи малярство в Академії Мистецтв. Про це є багато доказів у повісті Шевченка „Художник". Тут від студіював грецьку

скульптуру, стародавню міфологію, а вже дальше, познайомившись з художником Карлом Брюлловим, він вивчає античних героїв та зображує їх в своїх малюнках. Так згадає свого наставника Шевченко: „цей боготворений митець-учитель (Брюлов) велить своєму улюбленцеві-учневі брати малярські теми виключно з Біблії та з історії греків і римлян, бо там все *просто й зграбно, а в історії Середніх Віків неморальність і почварство*. Учень слухає учителя, і в нього на квартирі якийсь час немає іншої книжки, крім Біблії" [Лепкий 2014, с. 15].

Поема „Неофіти" розповідає біографію матері-римлянки, яка тішилася щасливим та веселим життям свого молодого сина – римського патриція Алкіда. Алкід разом із веселим товариством розважається у парку. Коли поряд „іде святий Петро\ та, йдучи в Рим благовістити,\ зайшов у гай води напитись\ і одпочити. *Благо вам!* – \ сказав апостол утомлений\ і оргію благословив." [Шевченко 1987, с. 518-619]. Натхнений благословенням та вражений миролюбністю та душевним спокоєм св. Петра, Алкід стає учнем Христовим. Він покидає все: багатство, веселощі, люблячу матір, стає на шлях Христової правди. Шевченко порівнює перших мучеників-християн із мучениками, засланими на сибірські каторги царською владою. В поемі він розповідає, що матір шукає його по цілій імперії. „Ідеш шукать його в Сибір\ Чи теє… в Скіфію…" [Шевченко 1987, с. 520]. Вона знаходить свого сина в сіракузьких підземеллях в товаристві християн.

У той самий час в Римі цезаря Нерона проголошують святим і майже богом. „Що кесар – бог. Що більш об Бога!" [Шевченко 1987, с. 522]. Богобоязлива матір іде молитися до нього та благати врятувати її єдину дитину. Та й вблагала. *Новостворений божок*, використовуючи свою владу, приганяє християн до Риму, де в Колізеї розіп'ятих їх кинули на харч звірам. Зраджена та втомлена мати-римлянка чула, як її „єдиний син апостол новий,\ Перехрестившись, возгласив:\ *Молітесь, братія! Молітесь\ за ката лютого. Його\ В своїх молитвах помяніте*\" [Шевченко 1987, с. 525].

Видається, в такій ситуації повинна була б прокльонами осипати Нерона, але вона, „і тяжко, страшно заридала,\ і помолилась в перший раз" [Шевченко 1987, с. 529]. Вона, як і Марія – Ісусова мати, мовчки перенесла біль, страждання

та втрату свого сина. Вкінці, як і Марія, вона понесла християнську правду, яку проповідував її син в народ.

Лише одним реченням поет згадує учня Ісуса – апостола Петра – але саме з його благословення розпочалася вся історія. Образ апостола став лакмусовим папірцем для головних героїв поеми. Шевченко пише, що після першого апостола народжуються все нові і нові віровизнавці. Таким чином, ідея християнства, яку намагалися знищити сильні цього світу, донеслася аж до сьогоднішнього дня. З маленького містечка вона поширилася по всьому світу.

Головною думкою „Неофітів" було донесення історичної правди до читача. Через героїв поеми Тарас Шевченко став апостолом та проповідником. Він щиро вірив у майбутнє вільної України, в якій „поклоняться і спільно помоляться одному Богові. Шевченко бачив здійснення цієї пророчої візії, подібно, як всі члени Кирило-Мефодіївського братства, – на фундаменті віри в одного великого Бога Творця неба й землі, на основі віри в Богом посланого Сина, Господа нашого Ісуса Христа – Спасителя світу. Виконати цю місію покликані правдиві апостоли, учні Христові, дійсні й палаючі любов'ю *неофіти*" [Дзюба 2006, с. 588]. Поема „Неофіти" – це поема любові, яка творить милосердя, яка зцілює, молитву – яка очищає. В художніх образах нового християнина Алкіда та його матері поет вчить, щоб полюбити ворога, треба йому простити гріхи. Саме такої любові навчає свій люд Ісус Христос. Ціла Біблія – це наука про любов та милосердя до ближнього. Щоб зрозуміти висоту милосердя, потрібно пройти нелегкий шлях принижень у школі життя. Шевченко, як і український народ, дорого заплатив за своє майбутнє щастя. „Такий глибокоідейний зміст робить *Неофітів* твором загальнолюдським, а в українській літературі дає йому виняткове, передове місце" [Огієнко 2003, с. 253].

Поема „Неофіти" написана за дуже короткий період – протягом чотирьох днів. Отже, для Кобзаря вона була дуже важливою, виплеканою в попередній період, щирою молитвою. Найперше, Шевченко посилає свою поему Пантелеймонові Кулішу і отримує таку відповідь: „Твої *Неофіти*, брате Тарасе, гарна штука, та, не для друку! Не годиться напоминать доброму синові про ледачого батька (Олександр І), ждучи від сина, якого б ні було добра. Він же в нас тепер перший чоловік: якби не він, то й дихнуть не дали б. А воля кріпаків – то ж його діло" [Анісов і Середа 1976, с. 234]. На що Шевченко відповів, що не

збирається друкувати поему, а лише подарувати її Щепкіну. Вперше поему „Неофіти" було надруковано в журналах „Вечорниці" (1862, № 31, 32, 33) та „Основа" (1862, кн. IV, с. 1 -17).

Відомий український письменник Іван Франко писав, що в літературі всього світу не знає поета, котрий представив такий високий і такий щиро людський ідеал жінки-матері, як це вчинив Шевченко у „Неофітах", „Відьмі", „Марії".

Вийшовши на волю, у травні 1859 Тарас Шевченко приїхав до України. Це був період в історії Російської імперії (тоді частина території України належала до Російської імперії), коли всі очікували знесення кріпацтва, згідно якого селяни мали отримати волю та наділи землі. В середині імперії всі очікували великих змін, а європейське суспільство спостерігало за діями царя та його уряду, обговорюючи цю подію в тогочасній пресі.

Повернувшись восени до Петербурга, саме в цей історично складний період, з 24 жовтня до 11 листопада, Шевченко пише нову поему „Марія".

До образу Богоматері Шевченко звертався і в творах, написаних скоріше. І вже в 1849 році з-під його пера виходить вірш „У нашім раї на землі…":

„У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим…
І перед нею помолюся,
Мов перед образом святим
Тієї Матері святої,
Що в мир наш Бога принесла…"

[Шевченко 1987, с. 543]

У цьому вірші автор звертається до усіх матерів: до Матері-Богородиці, до щасливої матері, що щойно привела на світ своє дитя, яка вчить його говорити, та й, до стражденної старої матері, покинутої дітьми, що нікому їй подати куска хліба, що помирає під тином… Проте кожна з цих матерів молиться до Богородиці „за їх, за діточок…"

Образ Святої Діви, виплеканий поетом довгими роками. Ще 1 січня 1850 року у листі до Варвари Рєпніної він пише, що хоче аналізувати серце матері за

життям Непорочної Матері Христа. Потім ця поема стане причиною переслідувань Шевченка та звинувачення його в богохульстві, тому що образ Шевченкової Богородиці не відповідав церковним догмам. Але Шевченкова Марія – це не релігійна догма, це поетична молитва за тих селян-кріпаків, що очікували довгожданої волі, яких він бачив на стражденній українській землі. Щоб зрозуміти, що „Марія" не богохульна поема, а щира молитва, насамперед потрібно знати Шевченкову любов до поневоленого народу, а зокрема, до долі жінки в період невільництва.

Під час перебування в Україні, у поета зародилася ідея образу Богородиці, як покровительки бідного селянства. Саме зображуючи Марію, Ісуса Христа та Йосифа-теслю простими селянами, Шевченко намагається допомогти селянам визволитися з рабства. Він захищає всіх убогих та знедолених довголітньою панщиною. Це стало основною метою написання поеми „Марія".

Поема „Марія" розпочинається молитвою до Богородиці і, здається, що зовсім не відноситься до цілої поеми. Тільки прочитавши до кінця зрозуміло, що ця молитва якраз є закликом та просьбою, зверненою до небес всього селянства за визволення з панщини:

„Все упованіє моє
На тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє твоє,
Все упованіє моє
На тебе, мати, возлагаю,
Святая сило всіх святих,
Пренепорочная, благая..."

[Шевченко 1987, с. 481]

Чи ж не відлунюється тут?

„Під Твою милість прибігаємо,
Богородице Діво..."

На Тебе покладаємося, до Тебе прибігаємо, Тобі вклоняємося, надіємося на Тебе, найдостойніша із жінок, найкраща Мати, „Святая сило всіх святих, Пренепорочная, благая!". Молюся до Тебе, прославляю Тебе, і „плачу і ридаю", прошу помочі, заступництва. Шевченко, не просив порятунку для себе, а тільки для свого народу. А хіба він не є частиною того народу?, хіба він не поневолений,

як і Україна?, хіба не гнаний у чужі краї?, хіба зміг він зробити останній подих на своїй землі? Отже, порівнюючи долю Кобзаря із долею всього народу, читаємо:

„Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю.
Достойнопітая! благаю!
Царице неба і землі!"

[Шевченко 1987, с. 543]

В своїй поемі Шевченко багато разів вживає слова *святая*, *пренепорочная*, *багая*, описуючи Діву Марію. Отже, видно, що він досконало знав церковнослов'янські слова, які вживаються в кондаках, акафістах. Так, наприклад, акафіст у XII у кондаках подає життя Діви Марії відповідно до Євангеліє, тобто, тут є Єлизавета, Йосиф, пастухи, що ідуть зі Сходу, про Симеона, втечу до Єгипту. Все це саме є в Шевченковій поемі, тільки застосоване до селянського життя. Такі слова, як *святая*, *святий* поет застосовує під час опису образів інших героїв, які є доповненням до повноти образу Марії.

Шевченкові було важливо, щоб образ Богоматері був нетиповим. Доля зневаженої та безталанної великомучениці із українського села поет прирівнює до тяжкої долі Богородиці. Йосип-тесляр, хоч і в хітоні, так і постає перед очима читача сивим старцем, з довгими козацькими вусами, які на старість побіліли. „Ветхая Єлезавета… привела дитину-сина. А Захарій старий нарек його Іваном." Марія в ліпленій печі готує опрісноки. Вона пряде вовну, а Йосиф отари пасе, „щоб хоч козу ту заробить на молоко малій дитині". Малий Ісус у сінях грається, „а Йосип сина забавляв… Благодать!"

Крізь усю поему Шевченко наполегливо підкреслює людську природу Спасителя. А те, що Марія, Ісус, Йосип, Єлизавета, Захарій, Іван мають виразно українські характери, це пояснюється спостережливістю поета. Уся поема насичена образами селян. Його уява не зберегла в пам'яті доброго слова для манірних панянок в пишних палатах і напищених кавалерів. Найкращими із людей Кобзар змальовує стражденних, убогих, вірних і богобоязних українських селян. Шевченкові було важливо, щоб в поемі образ Богоматері повстав архитепальний.

Наголошуючи на людській природі Богоматері та Ісуса Христа, Тарас Шевченко не відкидає і Божого походження. Авторові було дуже тяжко створити

такий образ одночасно людини і Бога, та використовуючи своє поетичне вміння, історичні та біблійні знання, поетові вдається донести до читачів саме такий образ, який створювала його уява.

„Христос, як зазначав у своєму *Молитвослові* Петро Могила, *є Бог та людина. Бог, споконвіку рожденний від Отчого єства, та людина, рождена від материнського єства напослідок віку. Правдивий Бог і правдива людина*...” [Анісов і Середа 1976, с. 295].

Марія із поеми Шевченка, настраждавшись на життєвому шляху, вмирає з голоду. Закінчення поеми є видуманим і притаманним для образів жінок-селянок, створених Шевченком.

„...І іменем твойого сина,
Твоєї скорбної дитини,
Любов і правду рознесли
По всьому світу. Ти ж під тином,
Сумуючи у бур'яні
Умерла з голоду. Амінь.”

[Шевченко 1987, с. 560]

„Церковне передання розповідає нам, що Діва Марія одержала жеребком уділ, де їй належало проповідувати християнство, як і всі інші апостоли. І той уділ її припав – Свята Гора Афон. А все своє життя Діва Марія прожила в апостола Івана і в нього й упокоїлась – на острові Патмосі” [Огієнко 2003, с. 258].

Чи могла бути Богоматір Тараса Шевченка іншою? Ні, не могла. Тому що її образ виношений автором кількалітньою працею, виплеканий уявою. Шевченкова Марія говорить до наших почуттів жалю, співчуття, більше промовляє до серця і примушує його стискатися від болю. Наприклад, уява великого художника Тиціана на картині „Вознесіння” змальовує невимовно вродливу Марію, яка піднялась на небо, на витканій золотом хмарині, в оточенні янголів, опромінена морем світла, яке схоже на золоте море. Це уява генія великих і щасливих. Смертна Марія, яка помирає з голоду у бур'янах – уява генія малих і нещасних. Марія Тиціана підносить душу. „Невимовно вродлива Марія Тиціана, але величнішої і святішої за Шевченкову немає” [Анісов і Середа 1976, с. 117].

„А потім ченці одягли
Тебе в порфіру. І вінчали,
Як ту царицю…"

[Шевченко 1987, с. 560]

Поема „Марія" вперше була надрукована в „Кобзарі", Прага, 1876, с. 215-235. Шевченкова „*Марія* - це апокрифічна Євангелія, можна навіть сказати *Євангеліє від Тараса*" [Анісов і Середа 1976, с. 113]. Вона ще не достатньо опрацьована шевченкознавцями та потребує досконалого дослідження її, як поетичного та історичного джерела.

Шевченкознавці XX століття намагалися довести атеїстичність поглядів та віршів Кобзаря. В своїх дослідженнях я спробувала довести помилковість цього твердження та на основі аналізу відомих віршів Тараса Шевченка показати, що Кобзар насправді був глибоко віруючою, різнобічно розвиненою людиною. Розглянули деякі поезії, в котрих Шевченко звертається до Євангеліє, молиться до Бога, описує своє бачення щодо життя постатей з Біблії. Враховуючи, що Шевченко був одним із засновників Кирило-Мефодіївського братства та його ідейним організатором, яке не сприймало революційних поглядів, а вірило, що народ можна реорганізувати тільки на християнських засадах, стверджуємо, що ніякої атеїстичності, ані у творчості, ані в житті Тараса Шевченка не було. Ціле його життя – це суцільна молитва, сповідь перед Богом та людьми.

Список літератури

Анісов В., Середа Є. (1976), *Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка,* Київ.

Дзюба І. (2005), *Тарас Шевченко*, Київ.

Лепкий Б. (2014), *Життєпис Тараса Шевченка*, Івано-Франківськ.

Огієнко І. (Митрополит Іларіон) (2003), *Тарас Шевченко,* Київ.

Ушкалов Л.В. (2014), *Тарас Шевченко,* Харків.

Шевченків М. (2008), *Бог Сущий в поезії Кобзаря*, Тернопіль-Люблін-Зарваниця.

Шевченко Т.Г. (1987), *Кобзар,* Київ-Дніпро.

Summary

The article deals with biblical motive in poems of Taras Shevchenko. He was the most popular Ukrainian poet. Researches based on analysis of popular poems of T. Shevchenko. His poems just start to discover on biblical motives in them and it is interesting topic for researching. In research we study a lot of biblical motives in many poems of Taras Shevchenko.

Аліна Пословська
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)

Внесок Ю.В. Кухаренка у дослідження ранньосередньовічної історії Волині

Яскравим свідченням конфлікту ідеологічних установок з об'єктивними археологічними дослідженнями на Волині у період відлиги була діяльність Ю.В. Кухаренка. Регіон знаходився на західній окраїні Радянського Союзу і вплив європейської середньовічної культури тут проявлявся особливо відчутно. У центральних регіонах СРСР таких пам'яток не було. Ця обставина визначила інтерес до археологічних пам'яток регіону вчених найбільших радянських наукових центрів – Москви та Ленінграду. Одним з них був Ю.В. Кухаренко, який народився 2 квітня 1919 р. у селі Чапля Хмельницької обл.

Для польської історіографії Ю.В. Кухаренко відомий за авторством „Археології Польщі", яка вийшла друком у 1969 р. Це була перша на той момент систематизація основних археологічних матеріалів та узагальнення результатів наукових досліджень по давньому періоду польської історії від палеоліту до раннього середньовіччя [Кухаренко 1969].

Окреслимо основні археологічні дослідження Ю.В. Кухаренка та їх роль у вивченні історії Волині. Вони опубліковані у серії „Свод археологических источниковъ СССР": „Первобытные памятники Полесья", „Памятники железного века на територии Полесья", „Средневековые памятники Полесья". Ці випуски фактично сформували першу археологічну карту Полісся.

Дослідження Ю.В. Кухаренка стали фундаментом у реконструкції історії заселення Південної Білорусі та Північної України у I тис. н.е. Так, у пониззі річки Горинь Ю.В. Кухаренко відкрив невідомі раніше пам'ятки милоградської культури. Серед цих пам'яток відомі городища (Д'яковичі, Холопеничі, Мойсеївка, Ясенець), неукріплені поселення (Червоне Поле, Хільчиці, Сліпчиці), курганні та безкурганні могильники (Корост, Погост, Дубой) [Кухаренко 1968, с. 25].

Дослідник розпочав систематизацію поморських старожитностей, які представлені поселеннями та могильниками. Поліські пам'ятки цієї культури функціонували у III-II ст. до н.е. [Кухаренко 1968, с. 27]. Могильники поморської культури відомі у західних районах Полісся. Серед них: Головно–I, Головно–II, Скорбичі, Дрогичин, Пінськ. Могильник Головно–II у 1956 р. був розкопаний Ю.В. Кухаренком. Тут було відкрито 34 поховання обряду трупоспалення. Поморська культура сформувалась на основі лужицької, а тому під її впливом спостерігаємо поширення підкльошових могильників з різними чисто лужицькими типами речей. Прикладом цього є поширення як поморських елементів, так і місцевих лужицьких традицій, на могильниках у селищі Головно, а також у селі Гуща, які належать до типу підкльошових [Кухаренко 1961, с. 10–11]. Деякий речовий матеріал з розкопок зберігається у фондах Волинського краєзнавчого та Любомльського краєзнавчого музеїв [Остапюк 2002, с. 125].

Ю.В. Кухаренко охарактеризував зарубинецьку культуру, яка існувала на рубежі та початку нашої ери приблизно в центрі території, на якій пізніше сформувалась давньоруська держава. Дослідник припускав, що культура має безпосереднє відношення до проблеми походження слов'ян та становлення їх культури [Кухаренко 1964]. Поліські пам'ятки зарубинецької культури Ю.В. Кухаренко продатував періодом з кінця II ст. до н.е. і до початку II ст. н.е. У територіальному відношенні вони зайняли одну з трьох основних груп пам'яток зарубинецької культури [Кухаренко 1968, с. 28].

Ю.В. Кухаренко вперше на Поліссі вивчав пам'ятки періоду середини II ст. н.е., коли пам'ятки зарубинецької культури перестають функціонувати. У першу чергу, це відомі могильники Брест-Тришин, Любомль, Машів. Безкурганний могильник Брест-Тришин Ю.В. Кухаренко розкопував у 1960-61 рр., 1963 р., 1965 р. та 1977 р. Поховання тут були проведені у невеликих ямах за обрядом трупоспалення [Кухаренко 1980, с. 3]. На основі фібул та інших знахідок Ю.В. Кухаренко зазначив, що могильник функціонував від початку останньої чверті II ст. н.е. до початку другої половини III ст. н.е. [Кухаренко 1980, с. 3]. Щодо етнічної приналежності могильника Брест-Тришин, то дослідник вважав, що це готський пам'ятник, проте під готами розумів не лише самих готів, але й інші східногерманські племена, зокрема, гепідів [Кухаренко 1980, с. 76]. Поховальний інвентар має схожі риси з могильниками Північно-Східної Польщі, а також з

похованнями пам’ятки Лепесівка. Також Ю.В. Кухаренко розглядав могильник Брест-Тришин як проміжний між вельбарською культурою Помор’я і Нижнього Повіслення, з однієї сторони, та черняхівською культурою Придніпров’я, Причорномор’я та Подунав’я, з іншої [Кухаренко 1980, с. 76].

У 1967-68 рр., 1970 р. Ю.В. Кухаренко проводив дослідження на могильнику в м. Любомль Волинської обл., поховання якого датуються кінцем II – першою половиною III ст. н.е. Основними для датування є фібули. За речами і особливостями поховального обряду, археолог відніс безкурганний могильник до пам’яток вельбарської культури [Кухаренко 1980, с. 80].

До вельбарської культури належить також досліджений Ю.В. Кухаренком могильник біля с. Машів, що у двох кілометрах від Любомля [Остапюк 1998, с. 183]. Розкопки на могильниках у Любомлі та Машеві проводив також В.Д. Баран.

Характеризуючи так звану волинську групу полів поховань, Ю.В. Кухаренко виділив пам’ятки кінця II-III ст., які відніс до мазовецько-волинської групи. Ці пам’ятки займають проміжне становище між нижньовіслянською (гото-гепідською) і черняхівською культурою [Кухаренко 1970, с. 58]. Ю.В. Кухаренко вважав, що готські старожитності прийшли на зміну пам’яткам зарубинецької культури, а також, що зарубинецькі пам’ятки Полісся та Волині існували до II ст. н.е. [Кухаренко 1961, с. 19]. Пізніше Ю.В. Кухаренко підкреслив, що завершальною стадією розвитку вельбарської культури є черняхівська культура [Кухаренко 1980, с. 75].

З 1980-х рр. широкомасштабні дослідження на вельбарських пам’ятках у селах Боратин, Баїв, Загаї, Хрінники проводив Д. Н. Козак. Дослідник проаналізував попередні результати археологічних розкопок на волинських пам’ятках римського часу. Пам’ятки типу Дитиничі-Тришин, так як і Ю.В. Кухаренко, відніс до вельбарської культури. Д.Н. Козак порівняв матеріальну культуру вельбарських племен України з вельбарськими пам’ятками Польщі. На відміну від останніх, на пам’ятках з території України, дослідник виділив значно сильніші елементи пшеворської культури та наявність потужних елементів черняхівської культури [Козак 2002, с. 8]. Д.Н. Козак ствердив, що германські племена зробили тривалу зупинку на Волині та Поділлі, витіснивши місцеве давньослов’янське населення [Козак 2002, с. 9-

10]. Слід підкреслити, що вельбарська культура – не місцева, її носіями були переселені народи. На прикладі археологічних досліджень у Боратині та Загаях, М.М. Кучинко зауважив, що на одному поселенні одночасно функціонували 6-10 дворів, в яких мешкало до 50 осіб [Кучинко 2005, с. 113]. Волинські готи підтримували контакти з населенням римських провінцій. Відображенням цих зв'язків є монетно-речові скарби, знайдені у Ласках, Борочичах, Бранах, Качині. Д.Н. Козак провів сукупний розгляд цих скарбів із врахуванням даних етнокультурного розвитку України кінця римського часу і початку раннього середньовіччя [Козак 1999]. Щодо скарбу із Качина, то М.Є. Левада зробив висновок, що він більш чистий. У ньому зі східногерманських знахідок лише одна пара срібних двохпластинчатих фібул [Levada 2011, с. 134].

Археологічні дослідження Брест-Тришина та Дитиничах суттєво вплинули на вивчення германської проблематики на Волині. Ці, а також подібні до них пам'ятки, почали називати пам'ятками типу Дитиничі-Тришин та обґрунтовано пов'язувати з германцями. Дослідження Ю.В. Кухаренка підтвердили проникнення вельбарських племен на територію Східної Європи.

Важливо, що Ю.В. Кухаренко опублікував результати досліджень могильника у селі Баїв Луцького р-ну Волинської обл., які проводились Волинським краєзнавчим музеєм. Керівниками розкопок був В.П. Петров та А.П. Каліщук [Кухаренко 1975]. У дослідженні могильника у селі Баїв брав участь тодішній аспірант Інституту археології АН СРСР М.Б. Щукін. Тут було виявлено 32 безкурганних поховання, серед яких 13 тілопокладень та 19 тілоспалень [Кухаренко 1975, с. 51]. Деякий речовий матеріал із розкопок зберігається у фондах Волинського краєзнавчого музею. Ю.В. Кухаренко зробив висновок, що усі досліджені у селі Баїв поховання були здійснені у IV ст. н.е., що підтверджується характерними для вказаного періоду фібулами, пряжками, гребенями [Кухаренко 1975, с. 61]. Пізніше Д.Н. Козак на основі матеріалів з могильника у Баєві зробив висновок, що до вельбарських общин у IV ст. увійшли групи черняхівського населення з сильними проявами впливів сарматської культури [Козак 2002, с. 8].

Ю.В. Кухаренко першим звернув увагу на слов'янську ліпну кераміку, знайдену поблизу м. Житомира, та співставив її зі знахідками празького типу у Середній Європі. Це поклало початок вивченню ранніх слов'ян VI-VII ст. Також

досліджені Ю.В. Кухаренком городище та селище Хотомель VI-X ст. стали еталонною пам'яткою слов'янських старожитностей другої половини I тис. н.е. [Русанова 1981].

Практично щорічно, починаючи з 1951 р. і до останніх років свого життя, Ю.В. Кухаренко організовував археологічні експедиції на Полісся. Дослідник постійно був керівником Поліського загону Інституту археології АН СРСР. До цього періоду регіон був маловідомим для археологів. Ю.В. Кухаренко розпочав свої дослідження із систематизації уже відомих у невеликій кількості матеріалів та зі складання загальної археологічної карти слабо вивченого Полісся. Основним напрямом його наукових зацікавлень був період залізного віку та ранньосередньовічний. Також докторську дисертацію дослідник захистив на тему „Стародавнє Полісся" (1965 р.). Своїми дослідженнями Ю.В. Кухаренко спростував думку багатьох дослідників про те, що Полісся було малоосвоєним регіоном через особливі природні умови. Цей регіон дослідник розглядав як район першої слов'янської міграції.

Період XI-XIII ст. відносно Полісся можна назвати курганним. Кургани цього часу розташовані по всій території регіону [Кухаренко 1978, с. 31-33]. При розгляді датування поховальних пам'яток Полісся виявляються місцеві особливості. Як відзначав Ю.В. Кухаренко, пам'ятки типу Головно, хоч і виникли на тій же основі, що і більш східні, все ж помітно відрізняються від них [Кухаренко 1961, с. 10]. Могильники цього типу невеликі і, як правило, складаються з двох-чотирьох курганів, розміщених попарно: великий і поруч з ним менший. Менші кургани здебільшого прилягають до великих з південного заходу. Кургани розміщуються майже завжди у низовинах, на лугах біля боліт. Насипи круглі, висота великих курганів досягає 2 м, а маленьких – 0,5 м. Для слов'янського населення Полісся X-XIII ст. характерні невеликі кургани, розташовані групами з кількох десятків насипів у кожній. Як правило, пізніші кургани розташовані на підвищеннях [Кухаренко 1961, с. 12].

Ю.В. Кухаренко відзначив, що у VIII-X ст. характер слов'янських пам'яток західних і східних районів Полісся відрізнявся. Так, у західних районах з'являються невеликі круглі городища, на яких розміщувались житлові споруди, пов'язані з ними селища та могильники з парними курганами (Любомль, Головно) [Кухаренко 1968, с. 30]. Укріплена площа городища у селі Головне

Любомльського р-ну Волинської обл. становить 0,07 га з бідним культурним шаром. Поруч знаходиться селище та курганний могильник IX-X ст. [Кухаренко 1961, с. 31-32].

У східних районах Полісся VIII-X ст. н.е. продовжували функціонувати старі городища без постійних житлових споруд (Хотомель), а також з'являються нові городища схожого типу (Бабка) [Кухаренко 1968, с. 30-31]. Городище біля села Бабка Володимирецького р-ну Рівненської обл. розкопав Ю.В. Кухаренко. Воно оточене концентричним валом висотою до 5 м і неглибоким ровом. На основі незначної кількості фрагментів кераміки Ю.В. Кухаренко встановив, що городище використовувалось з VII-VIII ст. до кінця X ст., а у кінці X – на початку XI ст. воно припинило своє існування [Кухаренко 1961, с. 31-32].

Слід наголосити, що розкопки пам'яток раннього середньовіччя – городищ Головне і Бабка – були практично єдиним напрямком досліджень Ю.В. Кухаренка, який сприймався панівною ідеологією відносно позитивно. Адже розуміння ролі цих пам'яток, при їх безумовній автохтонності, дозволяло ствердити місцеве коріння давньоруської державності.

З Ю.В. Кухаренком пов'язана доля батька Д.О. Остапюка та сина О.Д. Остапюка з Любомля. За рекомендацією професора Ю.В. Кухаренка, після завершення служби в авіаційному полку на Уралі, Д.О. Остапюк планував вступити на історичний факультет Московського університету. Проте, за певних обставин, залишився у м. Любомлі [Фініковський 2016]. Саме Д.О. Остапюк запросив на Волинь московського археолога Ю.В. Кухаренка та брав особисту участь у цих розкопках. Дослідник навчав, радив у проведенні археологічних досліджень засновнику Любомльського краєзнавчого музею, передавав археологічні матеріали. Одними з перших досліджень стали розкопки могильника у селі Гуща. На основі речей, знайдених тут у похованнях, Ю.В. Кухаренко продатував цей могильник IV-II ст. до н.е. та відніс до поморської культури. Увесь речовий матеріал з розкопок у селі Гуща переданий в Любомльський краєзнавчий музей [Остапюк 2002, с. 128].

Син Д.О. Остапюка, О.Д. Остапюк у 1960-х рр. також брав участь в археологічних експедиціях Ю.В. Кухаренка на території Любомського району.

З 1993 р. О.Д. Остапюк працює директором Любомльського краєзнавчого музею*.

Таким чином, Ю.В. Кухаренко, досліджуючи пам'ятки римського часу, періоду, який передував середньовічному, вказував на поширення на території Волині германців – носіїв вельбарської культури. Ще однією ідеєю Ю.В. Кухаренка було визнання надзвичайної важливості природного чинника у давній історії. Виходячи з цього він пропонував вивчати групи археологічних пам'яток не тільки за хронологічною ознакою, але і за територіальною. Результатом такого підходу стало видання вченим трьох збірок „Свода археологических источников", присвячених Поліссю. Це була перша періодизація пам'яток цього регіону та концепція його історичного розвитку. Тому внесок Ю.В. Кухаренка у дослідження ранньосередньовічної історії Волині є значним, актуальним і потребує подальшого вивчення.

Список літератури

Levada M. (2011), „To Europe via the Crimea: on possible migration routes of the northern people in the Great Migration period" Inter Ambo Maria: Contacts between Scandinavia and the Crimea in the Roman Period, edited by Igor' Khrapunov and Frans-Arne Stylegar, p. 115–137.

Козак Д.Н. (1999), *Готські скарби Волині початку раннього середньовіччя, Етнокультурні процеси в Піденно-Східній Європі в І тисячолітті н.е.*, Київ-Львів , с. 80–93.

Козак Д.Н. (2002), *Вельбарська культура: готи чи гепіди?* [в:] „Архіологія", Київ, № 3, с. 7–17.

Кухаренко Ю.В. (1961), *Памятники железного века на территории Полесья* [в:] „Археология СССР, Свод археологических источников", Вып. Д 1–29, Москва.

Кухаренко Ю.В. (1961), *Средневековые памятники Полесья*, [в:] „Археология СССР, Свод археологических источников", Вып. Е 1–57, Москва.

Кухаренко Ю.В. (1964), *Зарубинецкая культура*, [в:] „Археология СССР, Свод археологических источников", вып. Д1–19, Москва.

Кухаренко Ю.В. (1968), *Полесье и его место в процессе этногенеза славян*, [в:] *Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика.)*, Москва, с. 18–46.

* Висловлюю щиру подяку О.Д. Остапюку за надані консультації під час підготовки статті.

Кухаренко Ю.В. (1969), *Археология Польши*, Москва.

Кухаренко Ю.В. (1970), *Волынская группа полей погребений и проблема так называемой гото-гепидской культуры*, „Краткие сообщения", вып. 121. Проблемы изучения черняховской культуры, Москва, с. 57–60.

Кухаренко Ю.В. (1975), *Баївський могильник (За матеріалами В. П. Петрова і А. П. Каліщука)*, „Археологія", № 18, с. 51–61.

Кухаренко Ю.В. (1980), *Могильник Брест-Тришин*, Москва.

Кучинко М.М. (2005), *Археологія Волині*, Луцьк.

Остапюк О. (1998), *Могильники вельбарської культури на території Любомльського району* [в:] *Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. Матеріали IX наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції 20–23 січня 1998 р.*, (ред.) Г.В. Бондаренко, Луцьк, с. 182–183.

Остапюк О. (2002), *Могильники поморської культури на території Любомльського району* [в:] *Минуле і сучасне Волині й Полісся: край на межі тисячоліть: Матеріали Х наукової історико-краєзнавчої конференції, яка відбулася у Старому Чорторийську, Маневичах, Четвертні та Нововолинську в 2000–2002 рр. Збірник наукових праць*, Луцьк, с. 125–128.

Русанова И.П. (1981), *Памяти Юрия Владимировича Кухаренко*, „Советская археология", № 2, с. 318.

Фініковський Ю. (2016), *8 травня 70 років від дня народження О.Д. Остапюка (1947) – українського історика, краєзнавця, директора Любомльського краєзнавчого музею* [в:] Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2017 рік, (ред.) Є. І. Ковальчук, А. А. Понагайба, Луцьк.

Summary

The article is devoted to the characterization of the main archaeological researches of Yu. Kukharenko in Volyn and determination of their role in studying the history of the region. The researcher has systematized Pomeranian antiquities, characterized Zarubinets, Velbar cultures and so on. Investigations of Yu. Kukharenko became the start point of studying of early Slavs VI–VII centuries. They have excavated the sights of the early Middle Ages – the township Holovne and Babka. The researcher has proposed to study groups of archaeological sites on the territorial basis, which in fact gave the opportunity to form the first archaeological map of Polissya.

Jasna Skotáková
Univerzita Palackého v Olomouci
(Olomouc, Česko)

Intertextualita ukrajinských a českých mytologických systémů

Úvod

V této stati se podíváme na podobnosti či souvislosti ukrajinských a českých mytologických systémů, a to prizmatem intertextuality. Intertextualita označuje jakýkoliv vztah textu k jinému textu, nebo také využití jednoho textu v druhém, či jejich propojení. Intertextualita se tak jeví jako nutná vlastnost každého textu a zároveň jako podmínka, resp. nový status sémiózy: totiž namísto reference (odkazování) znak – denotát (např. osoba zobrazená v textu – osoba reálná) nastupuje nový, intertextový vztah: text – jiný text (např. osoba zobrazená v textu – osoba zobrazená ve starším textu. Jako příklad si můžeme uvést mytologickou postavu rusalky v klasicky folklorním provedení a například Rusalku, jak ji zpracovává Marina Pavlenko ve svých knihách pro děti Русалонька із 7. В. Pavlenko přenáší rusalku do školní lavice současné doby, a tím jí dává zcela nový rozměr. Prakticky se tedy jedná o novou formu, či přenesení prvku jednoho do prvku druhého. V našem případě se ovšem podíváme na rámec poněkud širší – nepůjde nám o intertextualitu tradiční mytologie a jejího obrazu v současné literatuře. Budeme se věnovat konkrétně tomu, jak se přenáší slovanské bájesloví do ukrajinské a české mytologie. Půjde nám o nalezení prvků, které tyto dva systémy spojují, a které jsou naopak velmi rozdílné. Konkrétně se podíváme na to, jak se v mytologických systémech Česka a Ukrajiny znázorňuje domácí skřítek, rusalka, víla a vodník.

Vymezení pojmů

Podívejme se nejprve na terminologii, se kterou zde budeme pracovat. Mytologie jako taková má původ v řeckém slově *mythos*, což znamená jazyk, slovo legendu, pověst, nebo prosté sdělení. Obecně vzato bývá mýtus společností vnímán jako ničím nepodložené historky, báchorky, které se většinou tradují z generace na generaci. Nás však bude zajímat užší význam tohoto slova – mýtus jako přesvědčení založené na sakrálních tradicích společenství – obsahem takových mýtů je historie bohů, události z jejich života, jejich skutky, kosmologie, antropogeneze apod [Kulcsár

1973, s. 12]. Mytologie je tedy brána jako univerzální způsob uchopení světa, což kvituje také Oksana Darmoriz ve své knize Mytologie [Дарморіз 2010, s. 23]. Proč právě mytologii přikládáme takový význam? Dovolím si citovat polského religionistu, který říká, že je „mytologie jako systém prvotní civilizační prazáklad společenské organizace, světového názoru, morálky, ideologie, práva; jedná se o nediferencovanou prafilosofii a zároveň prapprávo, praetiku, praideologii" [Margul 1966, s. 7,8]. Je třeba si uvědomit, že mytologie, ačkoliv není náboženství, hluboce do této oblasti zasahuje a v mnohém má větší vliv než ta která církev. Proto si myslíme, že pohled na to, jak se odráží slovanská mytologie v českém a ukrajinském prostředí, nám pomůže nahlédnout nejen do oblasti daných mytologických systémů, ale také do jistého národního ukotvení Čechů a Ukrajinců.

Mytologie jakožto systém mýtů se dělí na vyšší a nižší, a to platí především pro mytologii Slovanskou. K vyšším formám kultu patří slovanští bohové v čele s Perunem [Kulcsár 1973, s. 395-401]. Mytologie se však u Slovanů plně projevila v nižších formách kultu – démonologii [Kulcsár 1973, s. 401]. Předmětem tohoto příspěvku proto bude mytologie nižší. V démonologii již nehovoříme o bozích, ale o postavách, či nadpřirozených jevech. Jan Máchal zase slovanskou mytologii dělí na duchy a bohy [Máchal 1907, s. 174]. V našem případě budeme pracovat s tou antropomorfizovanou částí démonologie, neboli personifikovanými duchy – jak píše Máchal: „Dušemi zemřelých lidí oživena byla znenáhla celá příroda. Lesy, stromy, pole a vody byly jimi zalidněny. Tak vznikla víra v duchy lesní, polní a vodní" [Máchal 1907, s. 14]. Vybrali jsme se asi nejtypičtější postavy, které se objevují jak v české, tak ukrajinské mytologii – rusalka, vodník, víla a domácí skřítek.

Charakteristika české a ukrajinské mytologie

Pokud se budeme snažit charakterizovat ukrajinskou a českou mytologii zvlášť, nebudeme příliš úspěšní, a to hned ze dvou důvodů (není, plus žitá mytologie v současnosti). Za prvé o čistě české mytologii nenajdeme žádnou shrnující publikaci, téměř vždy se hovoří obecně jako o mytologii Slovanské. Také jsou tyto práce často velmi staré – v této stati pracujeme například s Bájeslovím slovanským od Jana Máchala [Máchal 1907], Mýty a báje starých Slovanů Josefa Růžičky [Růžička 1906], což by nevadilo – avšak na rozdíl od ukrajinských prací tato díla postrádají aktuálnost a potřebu zdůrazňovat svébytnost právě konkrétního národa (Čechů). Kniha Zdeňka Váni [Váňa 1990] je sice data novějšího, avšak ani tato se nevěnuje příliš specifiku

české mytologii, a opět jej dává do kontextu celého slovanského areálu. Za to ukrajinští spisovatelé věnující se mytologii poměrně precizně vyzdvihují i ty nejjemnější nuance ukrajinské démonologie v kontextu s jinými slovanskými. I obecná příručka o Mytologii od Oksany Darmoriz [Дарморіз 2010] obsahuje kapitolu, která se věnuji ukrajinské mytologii jako takové. Ukrajinské mytologii se věnuje například Valerij Vojtovič [Войтович 2014], Oleksij Kononenko [Кононенко 2011] a Volodymyr Halaičuk [Галайчук 2016] – z děl těchto autorů budeme čerpat. Druhý důvod, proč není příliš žádoucí znázorňovat charakter ukrajinské a české mytologie odděleně, je současná podoba živé mytologie v jednotlivých státech. Zatímco na Ukrajině jsou mýty a pověry s tím spojené stále živé, o čemž jsme se přesvědčili nejen při nedávném výzkumu v této oblasti [Preissová, Máčalová i Skotáková 2015], v České republice se s démonologií setkáme spíše v krásné literatuře – fantasy, sci-fi a nejvíce v literatuře dětské, přičemž do analýzy v tomto článku zahrneme výhradně literaturu odbornou.

Nicméně pro nás bude důležité si přinejmenším uvědomit fakt, že přestože se jednotlivé mytologické systémy liší (o čemž se přesvědčíme v praktické části této stati), najdeme i prvky společné. Oksana Darmoriz mj. klade důraz na kult předků a víru v posmrtný život [Дарморіз 2010, s. 109], totéž najdeme i u Jána Komorovského, který píše: „V rodovém společenství Slovanů byl dominující složkou kult předků, který si podmanil magii a animismus“ [Kulcsár 1973, s. 402] Výše jsme citovali slova Jana Máchala o oživené přírodě, i k tomuto se Darmoriz vyjadřuje: „K hlavním pohanským představám patří animismus, animatismus a antropomorfismus, čili oživení, oduševnění a zlidštění okolního světa. Proto jsou přírodní jevy a samotná příroda (živá i neživá) vnímána jako živé bytosti mající duši“ [Дарморіз 2010, s. 169] Společných rysů bychom pravděpodobně našli více. Pro naše potřeby však bude stačit si uvědomit dvě pojítka – kult předků a oživení přírody. I proto jsme si na rozbor vybrali domácího skřítka, jakožto zástupce kultu předků, Rusalku, kterou můžeme zařadit jak k předkům, tak k oživené přírodě, a Vodníka s Vílou kteří jsou bráni především jako součást přírody, avšak najdeme zde i přesah k posmrtnému životu lidí. Pojďme se nyní podívat, jak se tyto mytologické postavy proměňují v jednotlivých mytologických systémech, přičemž nám nepůjde o to podat jejich vyčerpávající popis (který nalezneme v uvedené literatuře), ale porovnat vybrané prvky jejich charakteru.

Domácí skřítek

„Každé rodové společenství organizované ve velkorodině mělo svého patrona – ochránce hospodářství a domácnosti, který pocházel od předků, nebo ze světa duchů vůbec“ [Kulcsár 1973, s. 42]. U Ukrajinců se jedná o *domovyka*, nebo o domového (*domovyj*). Jde o jednu z nejpopulárnějších postav ukrajinské mytologie. Představ o původu domovyka je několik, ale nejčastěji se setkáme s tím, že pochází z duše mrtvého předka [Галайчук 2016, s. 48]. Současné výzkumy na Ukrajině ovšem také dokazují i jinou skutečnost – že se domovykem stal svržený anděl z nebe [Галайчук 2016, s. 50]. Ale v každém případě je potřeba si domovyka předcházet, jinak by mohl místo ochrany domu škodit. Škodí i v případě, že se rodina nechová podle správných pořádků: „Domovyk trestá, pokud lidé nectí mrtvé předky, nepomáhají sousedům či všem potřebným“ [Кононенко 2011, s. 201]. Domovyk žije za pecí nebo na hůře a může na sebe brát podobu domácích zvířat, většinou se však zjevuje v podobě malého děda s dlouhými vousy [Кононенко 2011, s. 201]. V dávných dobách byl domovyk nejen ochráncem domu, ale také ohně v peci a řadil se k dobrým duchům, až pod vlivem křesťanství jsou s ním spojovány negativní rysy [Войтович 2007, s. 680]. Název domovyk se však objevil až na počátku 19. století, před tím byl obvyklejší název, stejně jako u Čechů, didko [Галайчук 2016, s. 48].

Historie domácích skřítků, neboli *duchů domových*, se v českých zemích traduje již od příchodu praotce Čecha – ten přinesl domácích bůžky – *penaty* na svých ramenou, jak se píše v Kosmově kronice [Máchal 1907, s. 43]. Později se zde začal používat již název *děd*, *dědek*, *děduška* [Máchal 1907, s. 43] a jednalo se o předka povýšeného na rodinného génia. Jako domácího bůžka ctili Slované dida, děda, tento název se používal pro označení zemřelého předka [Šindlářová 2003, s. 122]. Podle některých pramenů pochází skřítek z duše zemřelého, nepokřtěného dítěte [Váňa 1990, s. 130]. Nejtypičtějším českým pojmenováním je však *šotek* – z praslovanského šiet=stařec. Šotek vypadá jako malý kluk, setrvává nejraději v ovčírně, ale ukrývá se i v mouce či hrachu; v zimě sedává obyčejně na kamnech a ohřívá se. [Máchal 1907, s. 57]. Šotek ohraňuje stádo od nemocí, přináší obilí a peníze. Jiné jméno pro domácího ducha je také *skřítek* – o něm se zase říká, že sedává nejčastěji za pecí nebo v chlévě a stará se o hospodářství [Máchal 1907, s. 58]. Domácí duchy si v českých zemích předcházeli – zejména na Štědrý den se mu nechávaly od každého jídla tři lžíce, pokud na něj nepamatovali, škodil celému domu [Máchal 1907, s. 58].

Z výše uvedených charakteristik domácích skřítků vyplývá, že jsou představy v ukrajinském i českém mytologickém systému více méně shodné – domoví jsou primárně kladné postavy, které chrání dům a pod hrozbou trestu udržují v rodinách pořádek. Pochází z duší zemřelých, v českém prostředí zde najdeme ještě nový prvek, a to jejich původ z nepokřtěných dětí. Místo jejich výskytu je také více méně stejné. Jediné, v čem se dané postavy liší, je jejich název, kdy jej Ukrajinci explicitně pojmenovávají podle domu, a Češi podle odkazu předků – dědo, či šotek – tedy stařec.

Rusalka, víla

S postavou rusalky a víly je to poněkud složitější. Proto se těmto postavám budeme věnovat detailněji. Jak ukrajinský, tak český mytologický systém rozlišuje obě tyto postavy, avšak v některých charakteristikách dochází k jejich záměně, či překrývání. U východních Slovanů se nazývá rusalka, obdobou u Čechů, Slováků a jižních Slovanů je to spíše víla. Prameny uvádí, že z hlediska etymologie je původnější název víla, ten byl na Rusi vytlačen právě rusalkou [Profantová i Profant 2004, s. 195]. Zde můžeme sledovat možný vliv cizích prvků na slovanskou původnost. Zdeněk Váňa taktéž píše: „Označení rusalka je patrně novějšího data, alespoň není doloženo před 16. stoletím (…), výraz rusalka je vůbec rozšířen především u východních Slovanů“ [Váňa 1990, s. 111]. Jiné publikace však uvádí rusalku a vílu jako dvě různé bytosti – například v pojetí slovanské mytologie od Jana Máchala [Máchal 1907, s. 87, 89]. Tentýž autor zase na druhou stranu spojuje rusalky s navkami/mavkami, což se může zdát poněkud zavádějící. Jeho tvrzení, že „podle podání Malorusů jsou mavky děti matkami utopené“ [Máchal 1907, s. 87] odpovídá spíše běžné charakteristice rusalky a mavky popisu víly: krásné dívky s duší ďábla pocestné omámí a utancují k smrti, jsou to původně lidští tvorové, které ukradl ďábel a vychoval k obrazu svému [Войтович 2007, s. 593], víly milují zpěv a tanec – k tanci vábí mladé junáky a po své vůli jim udělují dobré či zlé [Máchal 1907, s. 107]. Jiná literatura zase uvádí jistou syntézu mavky a rusalky: „Podle některých náznaků byly rusalky jakýmsi posledním vývojovým stupněm duší nešťastně zesnulých, neboť vedle nich podobně působily mavky, rovněž duše nekřtěňátek a utopených, o nichž se vyprávělo, že se po sedmi letech, pokud je nikdo nevysvobodil z jejich zakletí, změnily v rusalky“ [Máchal 1907, s. 114].

I přesto se pokusíme o jednotlivé charakteristiky zvlášť.

Rusalkaje pro Ukrajince mladá vodní krasavice, která žije v blízkosti vody a za svitu měsíce vychází tancovat na břehy řek, rybníků, jezer, svým kouzelným zpěvem

mámí mladé chlapce i dívky, kteří tak navždy skončí v jejich vodním království [Кононенко 2011, s. 223]. Rusalkami se staly mladé utopené dívky, nebo mrtvé nepokřtěné děti [Кононенко 2011, s. 224]. Souvislost se vznikem Rusalek má také vodjanyk (viz níže). Rusalky mohou konat i dobro – ale pouze co se týče přírody – chrání pole od neúrody [Кононенко 2011, s. 224]. Také se říká, že jsou rusalky velmi moudré a rády dávají lidem různé hádanky – kdo neuhodne, toho ulechtají k smrti [Войтович 2007, s. 575]. Vojtovičdále píše, že rusalky a mavky (víly) je potřeba brát jako jednu kategorii. Halaičuk tvrdí obdobně – mavky je třeba brát jako analogii rusalek [Галайчук 2016, s. 165]. *Mavky*, nebo také *ňavky* se na rozdíl od rusalek zdržují v okolí lesů, hor a jeskyní. Lidem se zjevují jako mladé krásné dívky, ale jakmile se jim někdo znelíbí, ulechtají jej k smrti, nebo mu setnou hlavu [Войтович 2007, s. 575]. Původ mavky je odvozován od duší nepokřtěných dětí – i samotný název je odvozen ze staroukrajinskéhoнавіє – mrtvý. S rusalkami i mavkami jsou na Ukrajině spojeny Zelené svátky – především platí pravidlo, že se nesmí nikdo koupat před Zelenými svátky, jinak jej omámí víla, či utopí rusalka [Войтович 2014, s. 386].

V povědomí Čechů je také známá postava Rusalky, ale spíše v jejím romantickém pojetí. Odborná literatura se ve vztahu k rusalkám na českém území příliš nevyjadřuje – vždy odkazuje především k východním a jižním Slovanům [Profantová i Profant 2004, s. 195]. Obdobou rusalky u Čechů *jevíla* [Kulscár 1973, s. 407]. Zajímavý je její původ – ve víly se měnila děvčata, která zemřela v období ohlášek před svatbou [Kulscár 1973, s. 408]. Přestože bývá její vzhled a charakter popisován obdobně jako u východních Slovanů, bývají s vílami spojeny i ryze negativní postavy – *polednice a klekánice*. Polednice se v poledne zdržovala na polích, když potkala muže, utancovala jej k smrti; byla též postrachem šestinedělek a kradla děti. Klekánice zase odnášela děti, které zůstaly venku po večerním zvonění [Kulscár 1973, s. 409]. Nicméně převažuje názor, že jsou víly krásné, věčně mladé ženy a původně byly jen dobrými bytostmi, a to v dobách, kdy lidé ještě ctili zákony přírody [Šindlářová 2003, s. 83].

Na obrazech rusalek rusalek vidíme, že se představy poněkud liší, či lépe řečeno – v českém tradičním mytologickém systému postrádáme postavu rusalky jako takovou. V Čechách je rusalka spíše známa díky opeře Antonína Dvořáka, přičemž libreto Jaroslava Kvapila je inspirováno Malou mořskou vílou Hanse Christiana Andersena – jedná se tedy o zdroj nevlastní slovanské mytologii. V tomto případě tedy budeme porovnávat postavu víly, které mají mnoho společného. U Ukrajinců však

vidíme absenci toho, že by víly škodily dětem (polednice, klekánice). Víla i rusalka pochází z duše zemřelých, ale na rozdíl od domových duchů se vztahují pouze k ochraně přírody.

Vodník

Ukrajinský *vodjanyk* je považován za hospodáře jezer, blat a řek a sám o sobě je k lidem nepřátelský [Дарморіз 2010, s. 174]. Je brán čistě jako součást nižšího božstva přírody. Vedoucí osobou bývá nazýván *vodní car*, který vládne řekám, jezerům – všem vodním plochám, a jeho služebníci – vodjanyci žijí v každé vodě [Кононенко 2011, s. 193]. Vodní car má u sebe trojzubec, kterým dostává z jádra země vodu, aby zavlažoval rostlinstvo a vodní tvory, trojzubcem také přetváří utopená děvčata v rusalky [Войтович 2014, s. 394]. S těmito rusalkami se pak žení – když se řeka nebo jezero rozvodní, říká se, že se vodník žení [Máchal 1907, s. 137]. Podle tradic se jedná o muže s dlouhými vousy z trávy a vlasy z vodních rostlin [Кононенко 2011, s. 193]. Když se lidé koupou, může je vodjanyk chytit za nohu a utopit. S vodjanykemje proto také spojena pravidla s koupáním – traduje se, že se nesmí koupat na Ivana Kupala [Кононенко 2011, s. 194].

V Čechách, na Moravě i ve Slezsku se mu říká *vodník*, *vodní muž*, nebo německým slovem *hastrman* [Máchal 1907, s. 140]. V národních pověstech se představuje jako malý mužíček se zelenými vlasy. Bývá velmi pěkně oblečen – žluté kalhoty, zelený či červený kabát s velkými šosy – typickým rysem pro něj je to, že mu voda z šosů kape; na hlavě má zelený nebo šedý klobouk ozdobený krásnou kyticí [Máchal 1907, s. 141]. Jan Máchal jej dále popisuje takto: „Rád se proměňuje v žábu, rybu či hada. Bydlí v hlubokých nádržích blíže mlýnů; pod vodou má veliké krásné síně, kde chová duše utopených v hrnečkách pokličkami přikrytých“ [Máchal 1907, s. 141]. Jak říká Váňa, neblahou zkušenost s ním mají mlynáři či plavci – ti se jej pak snaží udobřovat tím, že mu hází různé oběti do vody: černou husu, kozla aj [Váňa 1990, s. 115]. Následující slova Máchala potvrzují, že je český vodník poněkud odlišný od toho ukrajinského: „Žije sám, nebo se ženou hastrmankou a dětmi (…) Devětkrát za rok chodívá na teplou zemi, aby přilákal k sobě lidi, a ty pak topil. Za to bývá příznivý k rybářům – pomáhá jim lovit a chodívá k nim na svatbu, opatřuje jejich dcerám věno“ [Máchal 1907, s. 142].

Bez pochyby můžeme říci, že ze všech námi nastíněných postav se právě pojetí vodníka v Čechách a na Ukrajině liší nejvíce. Ukrajinský vodjanyk jako ochránce vod se staví negativně ke všemu lidskému, zatímco u českého vodníka vidíme jisté ústupky.

Vodjanyk žije prakticky v mnohoženství a vodník udržuje, řekněme tradiční slovanský ráz rodiny. Na Ukrajině vodjanyk přeměňuje utopené na rusalky, zatímco v Česku se z vodníka stává *sběratel* lidských duší. Také zjev se velmi liší – ukrajinská představa vodního muže prakticky podobného vodním rostlinám a živočichům stojí v kontrastu s českým obrazem vodníka jako pěkně oblečeného mužíka, který si potrpí na zdobení.

Závěr

V tomto příspěvku jsme se snažili poukázat na souvislosti ukrajinské a české mytologie. Především díky intertextualitě, která se dívá na jednotlivé skutečnosti jako odraz a případně modifikaci již existujícího prvku, jsme si analyzovali několik mytologických postav, které řadíme k nižší mytologii neboli démonologii. Pro nás již existujícím prvkem byla slovanská mytologie jako taková – předpokládali jsme, že budeme pracovat s kultem předků a oživenou přírodou v mytologických syžetech. Jako odraz těchto daných jsme si potom vybrali za prvé domácího skřítka – zde jsme poukázali na to, že se jednotlivé obrazy v Česku a na Ukrajině příliš nemění, jednu odlišnost jsme spatřili v původu této bytosti – na Ukrajině je většinou spojována s duší váženého zemřelého člena rodiny, v Česku tento motiv najdeme také, ale stejně tak se objevuje i tvrzení, že je to duše nepokřtěného dítěte. Druhou postavou je rusalka, třetí víla – zjistili jsme, že v podstatě to, co je pro Ukrajince rusalka, je pro Čechy víla. Přičemž ukrajinská mavka je totéž co víla. V podstatě tedy můžeme říci, že v české víle se snoubí vlastnosti ukrajinské rusalky i víly. Poslední námi analyzovaná mytologická postava byl vodník. Zatímco předchozí zmíněné bytosti se lišily jen v jemných nuancích, o vodníkovi můžeme bezesporu říci, že se jeho obraz v ukrajinské a české mytologii poměrně liší. Český vodník je v podstatě sólista a pán jednoho určitého místa, kde žije se svou ženou. Také si velmi potrpí na parádu. Ukrajinští vodjanykové se zodpovídají jednomu vládci – vodnímu caru, utopené lidi přetváří na rusalky a poté se s nimi žení. Jejich vzhled v podstatě splývá s vodní krajinou.

Výše uvedené skutečnosti nám ukazují, že ačkoliv se ukrajinská a česká mytologie vyvíjela odděleně, zůstalo mnoho společného. Při bližším zkoumání však nalezneme odlišné prvky či jejich možnou absenci. Detailní intertextualitou západních a východních mytologických systémů se doposud nikdo nezabýval. Vidíme proto v tomto potencionální možnost k bádání i do budoucna, neboť tato stať obsáhla pouze zlomek toho, co nám slovanská mytologie nabízí.

Seznam použité literatury

Kulcsár Z. (1973), *Světové mytologie: náboženskо-mytologické systémy národů světa*, Praha.

Máchal J. (1907), *Bájesloví slovanské,* Praha.

Profantová N., Profant M. (2004), *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, Praha.

Šindlářová I. (2003), *Mýty a báje starých Slovanů: božstva, svatyně, bájesloví, tradice*, Olomouc.

Margul T. (1966), *Mity z pięciu części świata*, Warszawa.

Preissová-Krejčí A., Máčalová J., Skotáková J. (2015), *Mýty a pověry ukrajinské Polesí a Zakarpatí,* Olomouc.

Růžička J. (1924), *Slovanská mythologie: pro lid československý,* Praha.

Váňa Z. (1990), *Svět slovanských bohů a démonů,* Praha.

Войтович В. (2007), *Антологія українського міфу: Потойбіччя,* Тернопіль.

Дарморіз О. (2007), *Міфологія,* Львів.

Галайчук В. (2016), *Українська міфологія,* Харків.

Кононенко О. (2011), *Українська міфологія та культурна спадщина,* Харків.

Summary

This article discusses Slavic mythology and it's modification in Ukraine and the Czech Republic. We will look at the issue through the prism of intertextuality. In analyzing, we focus on the lower mythological system, which is also called demonology. To review, we chose four mythological characters – the domestic elf, the rusalka, the fairy and the water-man. Although Slavic mythology comes from one Indo-European basis, we can now see their many changes. This is what this article will show us.

Emil Chról
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
(Lublin, Polska)

Новая драма в Украине. Исследование украинской новой драмы на примере творчества Максима Курочкина

Начало XXI века, как отмечают в своей монографической научной работе „Перформансы насилия: литературные и театральные эксперименты *новой драмы"* Марк Липовецкий и Биргит Боймерс, для современной культурной сцены в России принесло мощный бум драматургии. А драматургическая ситуация в русскоязычном пространстве характеризуется прежде всего сплошным потоком сменяющихся фестивалей, семинаров, в которых участвуют молодые люди, которые сотнями пишут пьесы и публикуют их в Интернете. Тот феномен активности молодых литераторов принято называть термином *новая драма*.

Театр постоянно развивается и ищет новые формы выражения, все чаще наблюдается использование мультимедийных средств. Данная мультимедийность проявляется так в применении авторами спектаклей записывающих устройств, например, диктофонов, во время процесса собирания материала для своих пьес документального типа с использованием методы вербатим [2], как и в использовании мультимедийных средств во время постановки. Примером может нам послужить хоть бы и монодрама белорусского драматурга Максима Досько *Лондон*, создающего пьесы на русском языке. Читатель во время чтения текста, либо зритель во время просмотра постановки

[2]Вербатим – это дословное и точное воспроизведение действительности. Техника заключается в создании текста пьесы, основывающегося на материале, который был собран во время интервью с людьми, принадлежащими, интересующим авторов, социальным группам. Интервью имеет за задачу запечатлеть не только историю, которую расскажут люди, но в первую очередь то, как они ее расскажут. Т.е. важными элементами для драматургов являются всевозможные индивидуальные речевые реализации языка, такие как: ошибки, заикания, профессиолекты, сленг, заимствования с других языков, синтактические конструкции и прочие, а также мимика, жесты и общее поведение. Все это поможет потом актером воплотится в будущих персонажей спектакля, которых прототипами, как легко догадаться, и будут люди, у которых взято интервью. Дальше материал обрабатывается, монтируется, складывается в логичную и последовательную историю. См. [Гоманюк 2012, с. 71] и [Болотян 2011, с. 81-88].

имеет возможность погрузиться в сюжет не только с помощью текста и слов, но также картинок, фотографий, фильмов и звукозаписей пения главного героя. Зритель, находящийся во время спектакля рядом с актером, учувствует, как будто в лекции гида в музее, где нет разграничения на сцену и на зрительский зал, а гид – актер, используя фотографии, краткие фильмы – рассказывает некую историю.

Как известно, для полного успеха каждого то ли реформаторского, то ли экспериментирующего театра важно то, чтобы найти те неповторимые отличительные черты, которые помогли бы привлечь внимание зрителя. Они должны отличать их от традиционных театров так за счет репертуара и затрагиваемых тем, как и применяемых артистических и технических средств и в результате сделать так, чтобы зритель выбрал именно их театр и в нем оставил свои деньги, дабы поддержать, развивающийся проект[3].

В связи с вышеизложенным, не удивляет факт, что театры начинают применять все больше разного рода мультимедийных средств, которые обеспечивают их в новой выразительности художественного замысла[4]. Как можно заметить, в новом театре можно все чаще наблюдать за тем, что это визуальное представление, а не слово играет ключевую роль в спектакле. Однако, что если даже и такие уловки не позволят получить успех?

Настоящую статью посвящаем анализе избранных пьес Максима Курочкина, украинского драматурга, которого причисляют к театральному движению, называемому новой драмой. Сначала дадим несколько примеров из пьес драматурга, на которых будем базироваться, проанализируем их,

[3] Финансовые проблемы очень часто являются главной причиной, вынуждающей людей, занимающихся театром применять все новее приемы, которые приманивали бы побольше зрителей. Ведь без зрителей театр не выживет. О материальных проблемах артистов театра можно также узнать из высказывания украинского драматурга Павло Аре: „Думаю, что в нашей стране это уже достижение, когда тебя ставят и ты не платишь за такие постановки из своих денег (…). Зарабатывать приходится в другом месте. Некоторые пишут сериалы, другие занимаются журналистикой, переводами" (перевел из украинского на русский Э.Х.). [Вергеліс 2017].

[4] Дина Годер, в своей работе про визуальные театры данный феномен характеризует следующими словами: „Среди фестивальных шедевров и интересных экспериментальных программ все больше спектаклей, уходящих от прямого нарратива и построенных на ярких визуальных метафорах. Постановки эти строятся по закону ассоциативных, а не сюжетных связей, часто из обрывочных эпизодов вспышек, логическая связь между которыми осуществляется скорее в сознании зрителей, чем на сцене. Театр такого типа сейчас принято называть визуальным. Для этих спектаклей особенно важно зрительское впечатление, предшествующее анализу, а множественность трактовок тут входит в условия игры." [Годер 2012, с. 5].

а в заключении скажем о чертах новой драмы, которые можно отметить в драматургическом творчестве Максима Курочкина. А в результате всего научного труда, сможем ответить на вопрос, какие еще приемы драматургов и постановщиков могут обеспечить зрительский успех новодрамским пьесам.

Названия пьес драматурга очень много говорят о тенденции, в духе которой пьесы были написаны. „Бабло побеждает зло", „Водка, ебля, телевизор", „Кухня", „Лысый затылок". Объединяющим элементом всех заглавий является, во-первых, вульгарная или просторечная лексика, во-вторых, все они относятся к одной теме – повседневной жизни общества и его проблемам. Сейчас присмотримся ближе выбранным пьесам и проанализируем какие проблемы они затрагивают.

Вот, например, в пьесе „Бабло побеждает зло" наблюдаем за разговором двух мужчин в первый день операции НАТО против Югославии. Они рассуждают будет ли третья мировая война, ведь – российские самолеты, НАТО, отголоски холодной войны и возвращающиеся самолеты российского войска. В конце концов, им не жалко мира и людей, которые погибнут из-за возможной ядерной войны, которая принесет апокалипсис всему живому, а жалко им денег, которые инвестировали в сосиски и стулья для гриля, и в оплату месяц вперед за квартиру у хозяйки. Как оказывается помимо долгих бомбардировок Сербии, военные операции НАТО не принесли конца света. Один мужчина спрашивает у другого уважает ли он Ельцина, ведь он поборол свои амбиции и не устроил апокалипсиса, на что падает ответ: „А чего его уважать. У него, наверное, тоже все на месяц вперед проплачено. Вот он и не рыпается"[5]. Данный разговор и пьесу заканчивает вывод, приглашенной на гриль хозяйки: „Ба-абло побеждает... ик... зло".

Драматург ярко подчеркивает бесчувствие, равнодушие героев на чужое страдание, которое, присущее людям сегодня, когда, например, смотрят новости из конфликтных точек в мире и без сожаления, бессердечно читают статистики погибший невинных людей. Также здесь выражается следующая позиция: главным в жизни человека являются деньги, это от них зависит жизнь

[5] Все цитированные фрагменты приводятся из материалов сайта Театральная Библиотека Сергея Ефимова (пьесы, театр, драматургия) http://www.theatre-library.ru. Все права на цитированные фрагменты пьес остаются у Максима Курочкина: [Курочкин 2017a].

миллионов. Иным интересным мотивом является имя собственное первого президента Российской Федерации, которое, во-первых, выполняет историческую и информационную функцию имени собственного[6], а также служит для выявления кое-какой позиции по отношению к исторической памяти того периода в истории государства – „Ба-абло побеждает... ик... зло".

В пьесе „Водка, ебля, телевизор", имеем отношение с разговором или дискуссией неблагополучного мужчины с Водкой, Еблей и Телевизором, в которой он пробует выяснить от кого из них отказаться и уже в начале пьесы получаем авторское разъяснение, которое помогает нам понять с какой пьесой имеем дело и в общих рамках, о чем будет изложена остальная часть. Прежде всего такое введение должно помочь читателю быстрее погрузиться в мир пьесы, а юмор, присущий разъяснению позитивно влияет на восприятие текста и предначертает читателю характер остальной драмы: „Автор считает необходимым сделать следующее разъяснение: Автор не является Героем. Коньяк и личная жизнь автора не имеют ничего общего с Водкой и Еблей. Телевизор (Сони) имеет только отдаленное сходство с телевизором автора (Филлипс). У Героя нет морали, у автора она есть. И даже не одна. Автор практически не использует в своей человеческой и художественной практике обсценную лексику. Даже в армии он мужественно не матерился первые два с половиной месяца, чему свидетели рядовой Леонов и ефрейтор Пампуха. Автор не умеет неуважительно отзываться о женщинах, что часто приводит его в жизненные тупики. Автор никогда не испытывает творческих кризисов, пишет легко, вдохновенно, выполняет в срок все взятые на себя обязательства. Когда автор слышит слово *шестидесятники*, ему, как и многим его ровесникам, хочется блевать".

Автор драмы в таком длинном вступлении дает понят потенциальному читателю, что содержание пьесы будет близко касаться ему известных проблем (как следует понимать уже на основании названия пьесы читатель может делать выводы о кругозоре героя пьесы, а некоторые из них могут, как в отражении

---

[6]Функция историческая и информационная. Она служит писателю легко представить время действий и историческое время, используя широко известные имена и фамилии, например, исторических персонажей (Гитлер, Сталин, Петр I), или известных лиц из области музыки, литературы, живописи и т.д. (Чехов, Маяковский, Блок, Чайковский). В новейших исследованиях имена, исполняющие такую роль, ученые стали называть прецедентными именами [Косыль 1992, с. 62–69].

зеркала увидеть себя), ведь и в его сознании шестидесятники ассоциируются плохо, он тоже был в армии и знает, какой опыт можно там получить, и проблема с алкоголем, ведь тоже ему не чужда.

Давайте приведем еще один фрагмент из пьесы, чтобы мы могли увидеть картину целиком и проанализировать данную полную контроверз фарсу:

Ебля. Я – ебля. Чего бы он там не говорил, от меня он откажется в последнюю очередь. Поэтому я такая спокойная. Мне ничего не угрожает.

Герой. Я сказал – все будет по-честному. Выбирать, так выбирать.

Ебля. Поговори.

Герой. Заткнись, пожалуйста. Я – человек практически без принципов. Но если поставить под сомнение мою честность – могу залупиться.

Ебля. Буду я молчать, буду я пиздеть как Путин – однохуйственно. От ебли добровольно не отказываются.

Герой. А где остальные?

Водка. Мы тут.

Телевизор. Добрый день. Добрый день. Добрый день.

Герой. Присаживайтесь.

Ебля. Парни, вы в курсе, что один из вас лишний?

Водка. Стоп. Было четко сказано – лишний – один из троих.

Телевизор. Я тоже так слышал.

Ебля. Ну правильно… Но это так – типа – честные выборы. По-правде – в пролете один из вас.

Герой. Господа, не слушайте эту мокрощелку. Мне предстоит сложный, отрезвляющий выбор. Но, бля, мамой клянусь – буду выбирать честно…

Как легко заметить, в пьесе используется вульгарная лексика и просторечные выражения, это даже заметно по названиям героев пьесы. Читатель, если бы не прочитал вступительного разъяснения мог бы подумать, что главный герой может быть и самим автором настоящей пьесы. Ведь автобиографичность в новой драме очень часто используется драматургами, а ведь главный герой, как оказывается, также, как и сам Максим Курочкин связан с театром.

Драматург представляет картину современного человека в России, с его проблемами, т.е. выпивкой, разрушающей его здоровье, телевизором, в котором ничего нет, кроме пропаганды и низкого качества телепродукций. Герой высказывается на тему роли телевизора, следующим образом: „Ты мне все мозги выпил, как этот монстр из этого… Ну… фильм… Вот, звездный десант. Ты меня уничтожил фактически". А также вранья и пустых обещаний, которые встречается повсеместно так межличностных разговорах, как и в обещаниях политиков, когда приходит время выборов. Тему выборов и политиков видно ясно, ведь герой не зря повторяет несколько раз, что будет выбирать, сделает отрезвляющий выбор, или, что будет честно выбирать. Тем самым намекая на общую тему выборов в государстве. Герой повторяет, что выбор его будет объективным и ничто не может повлиять на его решение. Тем не менее он мешкает с принятием решения, поддается влиянию всех трех заинтересованных лиц и в конечном итоге он проигрывает, не совершая никакого выбора (т.е. не отказывается ни от одного из своих нынешних компаньонов), при этом он уверен, что так будет лучше и ему также кажется, что это его собственный выбор. Таким способом, рисуется яркая картина политической сцены страны. Где граждане помимо своих интенций и решений, независимо от обещаний тех или иных политических партий, не контролируют и будто не имеют влияния на концевой результат тех же выборов. Тем более Ебля говорит, что она будет высказываться как Путин, что в первую очередь отсылает нас в мир политики, во-вторых, может нам подсказать итог процесса, о котором идет речь в пьесе, т.е. победа героя, которого зовут Ебля, который в некоторой мере олицетворяет Путина. Здесь также наблюдается интересный факт, что Ебля получает черты характера главы российского государства, каким видят его граждане его страны, – решимость, уверенность в себе, тенденция к откладыванию ответа на потом, либо очень завуалированным ответам, которые прямо не решают проблемы и одновременно остроумным фразам в сторону своих конкурентов.

Последней пьесой, которую рассмотрим в данной статье будет „Лысый затылок", в которой рассказывается про отношения сына с матерей и отцом, которые не могли простить сына за его решение. В пьесе действующими лицами являются также медсестра и друг главного героя. Пьеса построена таким образом, чтобы зритель или читатель не смог угадать какая будет развязка и

финал, а также, чтобы не смог узнать всего об отношениях героев и самих героях пьесы почти до самого конца произведения. Потому финал пьесы приносит им неожиданную развязку.

Пьеса построена в натуралистических оттенках, а на замену многим вульгарным словом приходят вульгарные, насильственные действия и отношения между персонажами пьесы. Хотя и в этой пьесе есть маты, например, в ситуации, когда к койке больного приходит друг и обменивается *любезностями* с матерю главного героя, говорит: „Брысь отсюда, карга старая!". А в ответ она ему вскрикивает: „Это ты, мерзкий сводник! Выкидыш сучий..." Затем „друг спокойно выплескивает в лицо старухе чашку бульона".

После того, читаем: „в комнату на цыпочках возвращается злопамятная мать, держа в руке пузырек чернил. Друг, не замечая мамашу, берет Сестру за крепкий зад. Сестра разворачивается и дает мощную пощечину старухе".

Герой психически и физически не выдерживает своего состояния, а также новости о кончине своего отца, с которым не простился, и решает себя застрелить, но его друг не позволяет ему на это. В конце пьесы узнаем, что главный герой умер, при родах, но его сын родился здоров.

В данной пьесе имеем дело с футурологией в отношении возможности рожать детей мужчинами, а также современными общественными проблемами, например, негативным отношением между детьми и их родителями, смертью при рождении ребенка, нетрадиционной сексуальной ориентацией, новой модой в назывании своих детей по-американски, например, главный герой Давид, которого также зовут Дэвик, Дэв, хочет, чтобы его сына назвали в честь его отца Джоржем – т.е. драматург показывает, как сильно влияет американская культура на восприятие мира людьми.

Подытоживая, в драматургическом творчестве Максима Курочкина, на основании, проанализированных пьес, можно заметить много общих черт с драматургией авторов новой драмы, быть может также с чернухой.

Во-первых, главные темы драм — это социальные проблемы людей, живущих в настоящее время. Во-вторых, присутствует нелитературная, разговорная, вульгарная лексика. Некоторые исследователи новой драмы утверждают, что использование такой лексики обеспечивает заинтересованность молодежной аудитории. В-третьих, согласно Марку

Липовецкому и Биргит Боймерс, присутствует насилие и некая травма, характерные новодрамовским пьесам. Кроме того, постмодернистские и абсурдистские сюжеты указывают на родство с новой драмой.

В качестве заключения предлагаем Вам ознакомиться с 10-ю признаками хорошей пьесы от Максима Курочкина, и ввиду желания короткого изложения будем цитировать, а не обговаривать их:

„1. Отсутствует знак © (авторское право). Название рукописи набрано кеглем меньшим, чем 36-й. Шрифт один — и это не Cooper Black.

2. Спектакль по этой пьесе невозможно представить на ТВ и в подавляющем большинстве киевских театров.

3. Людмила Стефановна Петрушевская учит, что в пьесе не должно быть немотивированных *пропусков хода*. Если герой говорит: *Привет*, ему отвечают чем-нибудь более значимым, чем *Привет*. Пример:

— Привет!
— Папа умер.
— Он мне не папа.

4. Пьеса должна отпугивать снобов и пенсионеров от искусства. Она должна уметь защитить себя от *пыльного театра*, *театра с колоннами*. Хорошая пьеса меняет театр, а не встраивается в него.

5. Пьеса становится лучше, если после нее автор пишет пьесу, не похожую на предыдущую.

6. Пьеса может иметь все признаки пьесы, даже признаки *хорошо сделанной пьесы*. И это не значит, что она плохая. Но только та пьеса хороша, в которой *поймано* время, которая обращается к человеку сегодняшнему.

7. Пьеса *опасна*. Она изменяет сознание читателя/зрителя. Возмущенный зритель — надежный показатель качества пьесы. Впрочем, напряженная тишина или умный запаздывающий смех (смех понимания) тоже являются признаками качества.

8. Пьеса заставляет мозг трудиться не только на смысловом, но и на языковом уровне. Автор старается обнулить=обновить значение слов. Идеальный случай — язык пьесы как бы изобретен заново.

9. Автор пьесы — наш современник. Что бы это ни значило.

10. Пьесу трудно забыть” [Курочкин 2017b].

Как легко заметить, драматург, следуя своим советам пишет свои пьесы так, чтобы оставались они современными, касались современных общественных проблем, были, написаны на современном языке, на котором общаются настоящие, живые, современные люди. Как можно заметить такое языковое оформление является очень важным для драматурга, и он сам данный прием называет обнулением и обновлением значения слов.

Поскольку тематика пьес украинского драматурга касаются сегодняшнего времени, то тем самым его пьесы могут открывать людям глаза на некоторые проблемы, о которых замалчивают СМИ, а также о тех проблемах, которые невыгодны правительству. Можно сказать, что драматургическое творчество Максима Курочкина, как и творчество других драматургов новой драмы выполняют функцию, либо миссию, которая заключается в запечатлении подлинного образа действительности, свободного от пропаганды и лжи, даже если придется им прибегнуть к гиперболе. А также попытка показать и решить некоторые проблемы общества, либо показать зрителям и читателям возможные пути выхода из проблем. И прежде всего, попытка донести до них некую правду, просветить, помочь осознать им их положение. Возможно именно такой подход может гарантировать драматургам и постановщикам важен для их творчества успех.

Список литературы

Болотян И.М. (2011), *Вербатим*, „Новый филологический вестник", №2, Москва.

Вергеліс О. (2017), *Павло Ар'є: „Від нафталіну в театрі вже нудить!"*, http://cultprostir.ua/uk/post/pavlo-ar'ye-vid-naftalinu-v-teatri-vzhe-nudit (доступ 27.05.2017 г.).

Годер Д. (2012), *Художники, визионеры, циркачи: Очерки визуального театра*, Москва.

Гоманюк Н.А. (2012), *Социологический потенциал вербатим-театра*, [в:] *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць*, Харьков.

Курочкин М. (2017a), *Театральная Библиотека Сергея Ефимова (пьесы, театр, драматургия)*, http://theatre-library.ru (доступ 27.05.2017 г.).

Курочкин М. (2017b), *10 признаков хорошей пьесы от Максима Курочкина*,

http://teatre.com.ua/modern/10_pryznakov_xoroshej_pjesy_ot_maksyma_kurochkyna/ (доступ 27.05.2017 г.).

Kosyl C. (1992), *Nazwy własne w prozie Jarosława Iwaszkiewicza*, Lublin.

Summary

In this paper shall be analyze the dramaturgic art of the Maxim Kurochkin as one of the representatives of the new drama and the playwright of the Ukrainian origin. The new drama is the name of the existing trends in the modern theater, both Russian and Ukrainian. In the present work we pay attention to features of works of Maxim Kurochkin, wich categorize his work to the new drama, based on the analysis of a few selected plays, that was wrote by Ukrainian playwright. It will be the following plays: *Бабло побеждает зло*, *Водка, ебля, телевизор*, *Кухня*, *Лысый затылок.*

Світлана Чибирак

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

(Луцьк, Україна)

Внесок П.П. Чубинського у вивчення традиційної культури українців

Відомий громадський діяч, етнограф Павло Платонович Чубинський народився 15 січня 1839 р. в місті Бориспіль. Закінчив другу київську гімназію, пізніше навчався в петербурзькому університеті на юридичному факультеті. Повернувшись в Україну у 1861 р., П. Чубинський брав активну участь в громадському житті та почав вивчати різні аспекти традиційно-побутової культури українців. Розумів П. Чубинський, що збору матеріалів замало для збереження та популяризації української традиційної культури. Про це він писав у 1861 р., що „вивчати народ тепер ввійшло в моду…, але як багато не надруковано етнографічних матеріалів, вони лише натякають на деякі сторони народного побуту" [Чубинский 1861б, с. 61].

У 1861-1862 рр. П. Чубинський надрукував дві статті, в яких розкривалися окремі аспекти української культури, у журналі „Основа" – „По поводу лесохозяйства и лесокрадства" та „Погуковщина". У публікації „По поводу лесохозяйства и лесокрадства" проаналізовано норми звичаєвого (народного) права. Наприклад, вчений звернув увагу на два типи лісоволодіння, що існувало в Україні: 1) дрібні власники, які з метою охорони своєї ділянки лісу беруть в сусіди самотніх жінок чи чоловіків; 2) *батьківщина* – державний ліс. П. Чубинський також розглянув шляхи отримання селянами лісу (деревини) для своїх потреб через: 1) крадіжку, 2) *окуп* – хабар сторожам, 3) купівлю лісу за півціни для державних селян, які виконують ряд *лісових повинностей*. Однак автор наголосив, що останній спосіб отримання лісу був для селян економічно невигідним, тому вони віддавали перевагу першим двом. Детально дослідник висвітлив норми народної моралі та права, за якими вирубка лісу не є злочином, оскільки для того, щоб ліс виріс, не було вкладено людської праці. Так, коли людина зрубає „бортне дерево, за народним розумінням, вона злодій, бо вкрала

людську працю” [Чубинский 1862, с. 69]. На думку П. Чубинського, лише після пояснення народу шкідливості крадіжки лісу, можна перебороти це явище, але аж ніяк через судове покарання. Дослідник запропонував надати можливість селянам купувати невеликі насадження лісу для зрубу, що зумовить зменшення крадіжок.

Народні звичаї, норми права та форми взаємовідносин між селянами та церквою розкрито у статті П. Чубинського „Погуковщина”. У цьому дослідженні вчений розкрив зміст давнього звичаю *гукання* у церкві. Так, з метою навернення населення до церкви священики дозволяли селянам гукати у храмі, що їм дуже подобалося. За це (тобто за *погукання* в храмі) вони повинні були сплачувати церкві податок у формі одного пня бджіл щорічно. П. Чубинський звернув увагу і на трансформацію цього податку – спершу він використовувався на потреби церкви, а згодом – на користь бідних [Чубинский 1861а, с. 102].

Також у журналі „Основа” вийшла стаття П. Чубинського „Из Борисполя”, в якій вчений висвітлив окремі аспекти побуту та звичаїв мешканців міста Борисполя. Автор навів дані про плату робітникам під час жнив, пастухам за випас худоби, а також про ярмаркові дні та ін. Основна проблема, на яку звернув увагу П. Чубинський – трансформація традиційної культури у містечку. Особливо вчений робить наголос на проблеми народної моралі. Так, він наголосив, що заборона збиратись на вечорниці по хатах привела до того, що молодь сходиться для проведення вільного часу в шинки, що в свою чергу веде до поширення вживання алкогольних напоїв. Говорячи про свято Купала, вчений робить висновок, що він „був не радий, що пішов”, так як побачив втрату традиційної основи свята – воно вже не є масовим, а виконання народних пісень перемежовується російським фольклором тощо [Чубинский 1861в].

П. Чубинський належав до числа *хлопоманів-культурників*, які організовували недільні школи для селян, були зацікавлені в зростанні національної свідомості та розуміли необхідність створення українознавчих осередків. За це в 1862 р. П. Чубинський був висланий до Архангельська, де з початку 1863 р. вступив на службу. Він займався вивченням північного краю. Завдяки цим дослідження його обирають: членом-кореспондентом імператорського московського Товариства сільського хазяйства, членом-співробітником імператорського Вільно-економічного товариства, членом-

співробітником імператорського Географічного товариства, дійсним членом Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії [Пыпин 1891, с. 348]. „Північний район, тобто Біломорський басейн був доручений дійсному члену Товариства П.П. Чубинському, бувшому в той час секретарем Архангельського Статистичному комітету. В 1868 р. П. Чубинському прочитав у Відділі записку про проектування В'ятсько-Двінської дороги, в записці автор зобразив сумне становище гужових шляхів із В'ятської губернії до Двінських пристаней, а також про пов'язане з неймовірними труднощами плавання по притокам Двіни і по Двіні…, навів переконливі докази про необхідність з'єднання рр. В'ятку із Двіною рельсовим шляхом… П.П. Чубинський до кінця періоду успішно закінчив і розробку всіх зібраних ним даних. В 1869 р. був надрукований його „Звіт про вирощування льону, льоновиробництво і лляну торгівлю в Північному краї", а в 1870 р. його працю про стан хлібної торгівлі в Північному краї" [Семенов 1896, с. 421-422]. Крім того, П. Чубинський продовжував вивчення української культури. Так, у 1869 р. у другому томі „Записок" по відділу етнографії Російського географічного товариства вийшла праця П. Чубинського „Народні юридичні звичаї в Малоросії" [Семенов 1896, с. 465].

Російське географічне товариство планувало провести спеціальне дослідження північно-західного і південно-західного краю в етнографічному і статистичному відношенні. Очолити дослідження у південно-західному краї Товариство вирішило довірити П. Чубинському. В березні 1869 р. його обрали дійсним членом Російського географічного товариства, а вже в травні йому доручили керівництво експедицією.

П. Чубинський розгорнув активну організаторську роботу. Він склав спеціальну широку програму для збирання різноманітного матеріалу зі сфери традиційно-побутової культури й розіслав її установам та особам, які добре знали життя на місцях і могли надати потрібні відомості. У 1869 р. в газетах „Киевские губернские ведомости" і „Черниговские губернские ведомости" опубліковано програми: 1) про економічне життя; 2) із дослідження мови І. Новицького; 3) звичаєвого права П. Чубинського; 4) із вірувань та повір'їв П. Єфименка (ця програма була опублікована ще в 1867 р. і відзначалася детальним питальником про духовне й матеріальне життя селян). У передмові

до програм зазначалося, що „потрібно провести паралель між звичаями та обрядами, що існують на двох сторонах Дніпра” [ЧГВ 1869, с. 51–52], а для цього необхідно зібрати якомога більше етнографічних матеріалів з різних куточків України.

За планом Географічного товариства, дослідження повинно було охопити три губернії: Київську, Волинську і Подільську. П. Чубинський розширив дослідження і на Мінську, Гродненську та Люблінську губернії, а також Сідлецьку та Бессарабську області [Пыпин 1891, с. 349], що були населені українцями і до того українськими етнографами спеціально не вивчалися. Вчений з цього приводу писав: „до цього часу ... не було майже ніяких етнографічних матеріалів ... з Холмської Русі, із Підляшшя.., а із Волині і Поділля було матеріалів мало, так, що про населення всіх названих місцевостей не можна було скласти хоча б приблизного уявлення” [Веселовский 1872а, с. XII].

В ході першої подорожі П. Чубинський разом з помічником, здійснивши обстеження кількох повітів, направився на Волинь (тодішню Волинську губернію). З Житомира маршрут експедиції проліг територією Новоград-Волинського і Старокостянтинівського повітів на Поділля, Бесарабію, Польщу. На зворотному шляху вчений побував у Володимир-Волинському, Дубнівському і Кременецькому повітах Волинської, а також у містах – Ковелі, Луцьку, Рівному, Овручі, Малині та Радомишлі. Зимова експедиція 1869 року майже повністю була присвячена обстеженню Волинської губернії. П. Чубинський відвідав Ковельський, Луцький, Рівненський, Овруцький повіти Волинської губернії [Веселовский 1872а, с. XIII-XIV]. В проведенні експедиції П. Чубинському сприяли мирові посередники третьої і четвертої дільниць Луцького повіту Г.Н. Бєляєв і О.І. Пошиленко і другої дільниці Житомирського повіту В.Г. Гловачевського, які повідомили експедиції етнографічні відомості про свої дільниці [Веселовский 1872а, с. XVII-XVIII].

Крім того, на запрошення П. Чубинського надсилати етнографічні і статистичні матеріали відгукнулися і волиняни. Зокрема, на той час професор Київської духовної академії, колишній вчитель Кременецької семінарії М. Петров, який надіслав значний за обсягом збірник повір’їв і обрядів, що відносяться до свят, складений на основі матеріалів, зібраних за його вказівкою учнями Кременецької семінарії. Професор Кременецької семінарії Хойнацький

передав матеріали вихованця Кременецької семінарії Ящинського, який записав весілля та ігри у місті Полонне Новоград-Волинського повіту [Веселовский 1872а, с. XVI-XVII].

Варто зауважити, що П. Чубинський застосував науковий підхід до збору етнографічних матеріалів. Зокрема, він зазначав: „В подорожах моїх я намагався не випустити з уваги жодної сторони народного життя, особливо звертав увагу ті сторони життя, які найменше були дослідженні. Так, я скрізь слідкував за фонетичними та граматичними особливостями говірки, змінами в побутовій сфері..., описував обряди, ... про значення євреїв в краї" [Веселовский 1872а, с. XIV–XV].

За два роки експедиції проведено величезну збирацьку роботу, яка не могла не викликати позитивних відгуків у тогочасній науці. „Експедиція Чубинського – одна із найвизначніших справ, яка тільки була здійснена в нашій етнографії" [Пыпин 1891, с. 349]. „Чубинський за невеликий час здійснив вагому працю по збору і трактуванню великого етнографічного матеріалу, може слугувати типовим представником науково-літературної праці і місцевого патріотизму" [Пыпин 1891, с. 347]. „Експедиція Чубинського вийшла надзвичайно корисною для науки і особливо для українознавства. Молода сила і жвавість Чубинського помогли, що він зробив надзвичайно багато..., зібрав такий величезний матеріал, який не могли раніш зібрать цілі наукові товариства за багато літ" [Сумцов 1910, с. 11].

Матеріали експедиції опубліковані у семитомному виданні (дев'ять книг) під назвою: "Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом: Юго-Западный отдел: Материалы и исследования, собранные действительным членом П.П.Чубинским", виданому протягом 1872–1878 рр. [Веселовский 1872а, 1872б, 1872в, 1872г, 1874, 1877а, 1877б, 1877в, 1878].

Перший том „Трудов" (1872 р.) вийшов у двох випусках [Веселовский 1872а, 1877а]. Перший відділ розпочинався передмовою П. Чубинського, а другий – статтею В. Антоновича „Колдовство". Цей том містить народні вірування, які на думку автора попереднього слова, допомагали зрозуміти народний світогляд, а також прислів'я, загадки й інші тексти пов'язані з віруваннями. Уявлення, як правило, найтіснішим чином перепліталися

з побутовими та громадськими інтересами і ґрунтувалися на вірі людей у можливість активного впливу на природні сили шляхом виконання певних магічних дій. У цьому томі вміщено чимало записів, які дають можливість простежити особливості світоглядних уявлень українців, зокрема їх погляди на небо, місяць, сонце, зорі та ін. Крім цього наведено раціональні поради з народної ветеринарії, наприклад, при здуті корові рекомендувалося пробити їй бік та гонити по полю. Другий випуск присвячено приказкам, прислів'ям та загадкам.

Другий том (1878 р.) містить близько трьохсот казок, що були невідомі або маловідомі у тогочасній літературі. П. Чубинський поділив казки на дві групи: міфічного характеру, куди відносить казки про зміїв, Бога, чортів, Оха, злидні, відьом, П'ятницю, Неділю, як жінки навчилися шептати, та побутового характеру – „Про дурня" (близько десятка різних казок), про взаємовідносини між людьми різних національностей і станів: „Руській і мазур", „Кацап та мужик", „Мужик і циган", „Мужик і пан". До цього тому включені і різноманітні розповіді, як повчального, так і гумористичного характеру [Веселовский 1878].

Третій том (1872 р.) – „Календар народних звичаїв та обрядів з відповідними піснями" – подає *народний щоденник*, тобто обряди та вірування, які стосуються народного життя протягом року. Розпочав П. Чубинський цей том з 1 січня (тепер 14 січня) – дня святого Василя, при цьому розповідаючи про дії селян у цей день. Так, господар намагався спрогнозувати урожай за погодою – „якщо на деревах іній, це означає, що в цьому році буде гарний врожай" [Веселовский 1872б, с. 1]. У цей день ходили посівальники, дівчата і хлопці ловили зерно і так гадали, як парна кількість – знайдуть пару цього року. Особливу увагу П. Чубинський приділив святу Івана Купала. Дослідник перерахував низку дій, що здійснювалися для збереження від злих людей, відьом, які активізуються в цей період. Описав обряд *Марени* чи *Купайла*, деревця чи палки прикрашеної квітами, довкола якої на Івана Купала танцювали і співали. На саме свято дівчата гадали: вибирали найгарнішу дівчину – *Купайло*, спускали у яму, викладену вінками зі свіжих і сухих квітів. Дівчині зав'язували очі, і вона роздавала вінки дівчатам, що танцювали навколо. Віночок зі свіжих квітів означав щасливий шлюб, із посохлих – нещасливий і бідний. Коли всі вінки роздані, дівчата тікали, щоб *Купайло* не схопила когось, бо тоді ця дівчина не вийде в цьому році заміж. За віруваннями українців у цей день розцвітала

папороть (*кочедижник*), який давав своєму володарю можливість знати все на світі та знайти скарб. П. Чубинський наводить кілька легенд, які пов'язані з пошуками цієї квітки [Веселовский 1872б, с. 193-198]. У цьому ж томі подано тексти 587 обрядових пісень та їх варіантів, особливу увагу вчений приділив обжинковим пісням, колядкам і щедрівкам.

Надзвичайно важливим джерелом для вивчення сімейної обрядовості є четвертий том (1877 р.), який присвячений родинам, хрестинам, весіллю та поховальній обрядовості [Веселовский 1877б]. Основну частину тому відведено записам 13 варіантів весілля із: Полтавської губернії – Бориспіль, Жданівка; Київської губернії – Гостомель; Волинської губерній – Лугини, Млинів, Полонне; Подільської губернії – Колюсики; Мінської губернія – Плотниця, Михалків; Гроденської губернії – Мокрани; Харківської губернії. До родинної обрядовості П. Чубинський відніс прикмети, що стосуються вагітності, акушерські прийоми, обрізання і зав'язування пупа, хрестини, зливки, похрестини, прикмети і повір'я про дітей та їх поведінку, колискові пісні, а також дитячі ігри. Поховальні обряди висвітлені у меншій мірі.

П'ятий том (1874 р.) увібрав у себе колосальний фольклорний матеріал – пісні про кохання (кохання дівчини, хлопця, щасливе і нещасливе, бідність, боязнь батьків і осуду, розставання, ревнощі, втрата дівочої честі, відчай, смерть, чари, вбивство) – 827, сімейні (де зображено життя та права кожного члена родини – сина, доньки та ін., сирітство, одруження, невигідні сторони становища жінки і чоловіка, смерть жінки чи чоловіка, відношення до вдівця чи вдови, повторне одруження, бездітне подружжя) – 491, побутові (козацькі, гайдамацькі, рекрутські, чумацькі, п'яницькі, станові, пісні часів кріпацтва та ін.) – 266, жартівливі – 250, та 50 пісень як додаток до першої частини, тобто до пісень про кохання [Веселовский 1874].

Шостий том (1872 р.) був присвячений звичаєвому праву українців. У ньому вміщено сільські правничі звичаї та кримінальні і громадянські справи волосних судів, а також статті О. Кістяківського та П. Чубинського, що стосуються нарисів історії волосних судів та їх рішень. Обоє вчених прийшли до висновку, що необхідно удосконалити систему волосних судів, а не ліквідовувати їх. Волосні суди становлять особливу гілку судової влади, яка виражала світобачення народу щодо провини і покарання, дещо відмінне від

кримінального права. Так, крадіжка за кримінальним правом вважається більш тяжким злочином, ніж образа, непокора, бійка. Проте волосні суди частіше видають рішення штрафувати злодіїв, тоді як за образу батьків призначається тілесне покарання [Веселовский 1872в, с. 15].

Сьомий том було поділено на дві частини. Перший випуск (1872 р.) видано у формі етнографічних нарисів про життя та побут національних меншин – євреїв, поляків, німців, чехів, циган, росіян та ін. [Веселовский 1872г]. Основна увага звертається на родинні відносини та звичаєве право цих народів, взаємовідносини між собою та іншими народами. Наголос робиться на тому, що інші національності мають право на розлучення, що зумовлено, на думку П. Чубинського, ранніми шлюбами. Він виділяє два види розлучень у євреїв – позитивний і умовний. У першому випадку дається лист про розлучення і після 90 днів з його отримання жінка може знову вступати в шлюб. У другому ж – чоловік також надає листа дружині, але з умовою, якщо він не повернеться додому (найчастіше з подорожі) чи помре (при важкій хворобі) до певної дати. Це робилося для того, щоб жінка чоловік якої довгий час не повертався, але підтвердження його смерті не було, не стала агуною, тобто довічною вдовою. При смерті чоловіка раніше за дружину, на ній повинен був одружитися його брат і все майно переходило до нього, щоб перешкодити цьому також давалося розлучення [Веселовский 1872г, с. 134-142]. У цьому випуску подано деякі статистичні дані, наприклад, „в трьох губерніях Південно-Західного краю 750 000 євреїв” [Веселовский 1872г, с. 176]. П. Чубинський відзначає, що „більша частина євреїв відзначається слабким здоров’ям, що зумовлено такими причинами: ранні шлюби, бідність, раннє навчання дітей, малопоживна їжа” [Веселовский 1872г, с. 13]. Фактично П. Чубинський започаткував етнографічне вивчення національних меншин в Україні.

Другий випуск (1877 р.) було присвячено українцям [Веселовский 1877в]. Розглянуто їх матеріальну культуру – житло, одяг, харчування. Звернено увагу на особливості мови. Подаючи антропологічну характеристику українців, П. Чубинський зазначає, що дані наведені на підставі 1355 анкет, які заповнили рекрутські установи. Як недоліки цих даних, вчений вважає, те, що солдатами ставали молоді хлопці, що продовжують рости, та не включення даних про Поліські повіти. Так, за результатами анкет українці „за кольором волосся – 58 %

темно-русі, за кольором очей – 49 % сірі” [Веселовский 1877в, с. 343]. При цьому зазначаючи, що хоч переважають сіроокі, та „в поняття краси у малорусів входять карі очі і чорні брови” [Веселовский 1877в, с. 345]. П. Чубинський став одним з перших дослідників української антропології. Говорячи про житло, він звертає увагу на курну чи поліську хату, що поширена у північні частині Радомишльського, в Овруцькому, північні частині Рівненського, Луцького, Володимирського і Ковельського повітів. При цьому вчений вказує на різні види цієї будівлі – „в одному і тому ж селі можна зустріти курну хату із стелею і без, в одній хаті стіни до половини миються, в іншій – підмазуються глиною” [Веселовский 1877в, с. 389]. Окремо подано структуру традиційного харчування. Основна роль відводиться борщу, як щоденній їжі українців – „без борщу і обід не в обід” [Веселовский 1877в, с. 438]. Наголос робиться на особливій ролі польової каші, яку варили під час польових робіт селяни та поїздок по сіль чумаки. У виданні подано і рецепт приготування даної страви: „наливають в казанок води, кладуть м’ясо і сіль…, додають невелику кількість гречаної чи пшеничної крупи, коли каша готова, затирають її салом з цибулею. В піст м’ясо замінюють сушеною таранькою, а сало – пісним маслом” [Веселовский 1877в, с. 439]. Охарактеризовано економічне становище селян-власників.

У 1873 р. Російське географічне товариство присудило П. Чубинському Золоту медаль за статистично-етнографічну експедицію та зібрані матеріали (Пыпин 1891, с. 352). Ще одну Золоту медаль за „Труды…” вчений отримав у 1875 р. на Міжнародному конгресі у Парижі. Оцінили заслуги П. Чубинського і в Санкт-Петербурзі, де йому присудили Уварівську премію. Перед отриманням цієї відзнаки „Труды…” рецензували відомі вчені – академіки І. Срезневський та О. Веселовський. Так, І. Срезневський відзначив, що „величезний збірник праць експедиції, включає в себе матеріали та дослідження, зібрані П. Чубинським в такій кількості…, що в ряді з іншими різноманітними збірниками, що стосуються того ж краю, повинен зайняти перше місце” [Срезневский 1880, с. 162]. А.О. Веселовський у своїй рецензії наголосив, що „перед такою величезною роботою, яка відкрила науці масу нових даних, руки критика повинні опуститися сором’язливо” [Веселовский 1880, с. 169].

За систематизацію матеріалів, зібраних П. Чубинським, відповідали М. Костомаров та П. Гільтебрандт. Звичайно намагання систематизувати таку

величезну кількість записів за такий короткий час є справою досить важкою і здійснено не завжди вдало. На цю проблему звертали увагу вже дослідники кінця XIX – початку XX ст. Зокрема, М. Сумцов зауважував, що М. Драгоманов „гостро висловився проти Чубинського за систематику повір'їв та пісень, назвав надані розділи змісту *чудасіями та нелогічностями*, але цей докір не такий вже важкий, при дуже багатім змісті, і навіть суворий Драгоманов мусів признати, що збірник Чубинського рідке, а либонь поодиноке в нашій літературі видання багатством і неоднорідністю матеріалу" [Сумцов 1910, с. 12].

Позитивні відгуки про це дослідження не припинялися впродовж кількох десятиліть. Майже через півстоліття після виходу „Трудов" М. Сумцов напише: „після Чубинського з української етнографії з'явились цінні праці…, але жодна за повнотою і різносторонністю, за внутрішнім багатством змісту не може замінити *Труды* Чубинського, які як раніше, так і тепер залишаються найбільш капітальним досягненням української етнографії" [Сумцов 1914, с. 33]. Вчений також відзначав величезну роль праць П. Чубинського у справі національного виховання: „Для всякого українця, що шукає національної свідомості, *Труды* повинні бути настільною книгою і покрасою усякої української книгарні" [Сумцов 1910, с. 12].

„Труды" П. Чубинського спонукали до праці багатьох етнографів, фольклористів, краєзнавців, всіх небайдужих до національної культури. Однак невеликий наклад, яким вони були видані, вже в кінці XIX ст. робив ці праці малодоступними. „В даний час будь-який етнограф і діалектолог, не дивлячись на те, що праця ця не нова – писав В. Камінський – не може працювати продуктивно, не ознайомившись із капітальними, об'ємними за матеріалом та цікавими за змістом працями Чубинського… у яких поставленні всі детальні питання, був даний план, і разом з тим показане виконання його, оскільки це було необхідно для ілюстрації поставлених питань. На жаль ці праці складають рідкість, і на це необхідно було б звернути серйозну увагу" [Каминский 1912, с. 11-12].

За обсягом зробленого та новизною підходів постать П. Чубинського займає одне з перших місць серед класиків української етнографії. Дослідження П. Чубинського сприяли формуванню української етнографічної науки. Його

праці залишаються актуальним і сьогодні, адже містять надзвичайно цінний та багатий матеріал з різних сфер традиційно-побутової культури українців.

Список літератури

Веселовский А.Н. (1872а), *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел: Материалы и исследования, собранные д. чл. Чубинским П.П.*, в 7 т., т. 1., вып. 1, *Верования и суеверия малорусского народа*, Санкт-Петербург.

Веселовский А.Н. (1872б), *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел: Материалы и исследования, собранные д. чл. Чубинским П.П.*, в 7 т., т. 3, *Обычаи и обряды по временам года*, Санкт-Петербург.

Веселовский А. Н. (1872в), *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел: Материалы и исследования, собранные д. чл. Чубинским П.П.*, в 7 т., т. 6, *Народные юридические обычаи по решениям волостных судов*, Санкт-Петербург.

Веселовский А.Н. (1872г), *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел: Материалы и исследования, собранные д. чл. Чубинским П.П.,* в 7 т., т. 7., вып. 1, *Евреи юго-западного края. Поляки Юго-Западного края*, Санкт-Петербург.

Веселовский А.Н. (1874), *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел: Материалы и исследования, собранные д. чл. Чубинским П.П.*, в 7 т., т. 5, *Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные*, Санкт-Петербург.

Веселовский А. Н. (1877а), *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел: Материалы и исследования, собранные д. чл. Чубинским П.П.*, в 7 т., т. 1., вып. 2*: Пословицы и загадки*, Санкт-Петербург, с. 229-468.

Веселовский А.Н. (1877б), *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел: Материалы и исследования, собранные д. чл. Чубинским П.П.*, в 7 т., т. 4, *Песни обрядовые*, Санкт-Петербург.

Веселовский А.Н. (1877в), *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел: Материалы и исследования, собранные д. чл. Чубинским П.П.*, в 7 т., т. 7., вып. 2, *Малороссы Юго-Западного края*, Санкт-Петербург, с. 339–609.

Веселовский А.Н. (1878), *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел: Материалы и исследования, собранные д. чл. Чубинским П.П.,* в 7 т., т. 2, *Сказки*, Санкт-Петербург.

Веселовский А.Н. (1880), *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом*, *Юго-Западный Отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П.П.Чубинским*, 7 томов, Отт. „Отчета о двадцать втором присуждении наград графа Уварова", Санкт-Петербург, с. 169–230.

Каминский В. (1912), *Этнографическое изучение Волыни*, Варшава.

Пыпин А.Н. (1891), *История русской этнографии*, т. 3, *Этнография малорусская*, Санкт-Петербург.

Семенов П.П. (1896), *История полувековой деятельности Императорского Российского Географического Общества* (1845–1895), т. 1, Санкт-Петербург.

Срезневский И. И. (1880), *Замечания по поводу сочинения: Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом*, *Юго-Западный Отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П.П.Чубинским*, Санкт-Петербург 1872–1878, Отт. „22 присуждения наград графа Уварова", Санкт-Петербург, с. 162–166.

Сумцов М. (1910)*, Діячі українського фольклору,* Харків.

Сумцов Н.Ф. (1914), *Памяти П.П.Чубинского* [в:] „Украинская жизнь", № 1, с. 31-33.

ЧГВ (1869), *Приглашение к доставлению этнографических сведений* [в:] „Черниговские губернские ведомости”, № 41, с. 51–52.

Чубинский П. (1861а), *Погуковщина* [в:] „Основа. Южно-русский литературно-ученый вестник”, Август, с. 102.

Чубинский П. (1861б), *Несколько слов об обычаях и о значении сказок, пословиц и песен для криминалиста* [в:] „Черниговский листок”, № 8, с. 61–63.

Чубинский П. (1861в), *Из Борисполя* [в:] „Основа. Южно-русский литературно-ученый вестник”, Октябрь, с. 128–136.

Чубинский П. (1862), *По поводу лесохозяйства и лесокрадства* [в:] „Основа. Южно-русский литературно-ученый вестник”, Июнь, с. 68–70.

Michał Szachmat
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
(Lublin, Polska)

Зниклі назви населених пунктів Підкарпатського воєводства, які походять від назв рослин

Місцеві назви – це система, яка дозволяє дослідити історію, культуру та реалії життя на певній території. Зміни політичних систем, умов життя, війни та примусові переселення спричинили переміщення людей по всій Європі. Наслідком викорінення українського народу з батьківської землі, яке відбувалося у 40-х та 50-х роках минулого століття, було зникнення з карт Підкарпатського воєводства 100 населених пунктів.

Факт, що ці населені пункти не існують вже понад 70 років та потрапляють в непам'ять, надихає до нових досліджень, що мають на меті зібрання усіх цих назв, тобто документацію факту їх існування. Черговою метою досліджень є лінгвістичний аналіз цих назв та проведення семантичної та структурно-граматичної класифікації зібраних топонімів.

Дослідження назв зниклих осад Підкарпатського воєводства є можливим до часу, поки колишні мешканці тих осад будуть жити. Часто вони є носіями інформації про назви, які вживалися ще у першій половині XX століття. До сьогодні було здійснено мало ономастичних досліджень цих земель, а територія південно-східної Польщі характерна є тим, що часто можна помітити українські та руські риси у особових назвах. З огляду на те, що українці жили переважно в селах, ці риси особливо видно в назвах сіл, присілків, гідронімах та усіх мікротопонімах – часто неофіційних назвах. Найбільш відомими ономастами – дослідниками Підкарпатського воєводства є або були Владислав Макарський, Здзіслав Штібер, Януш Рудніцкі та Аґнєшка Мишка. Ці вчені досліджували поодинокі регіони Підкарпатського воєводства – Сяноцьку землю, Лемківщину чи поодинокі повіти. Однак досі не було здійснено дослідження назв населених пунктів у контексті Підкарпатського воєводства в цілому.

Підкарпатське воєводство – адміністративний регіон у південно-східній Польщі, який межує з Україною (на сході) та Словаччиною (на півдні), а також з Малопольським (на заході), Сьвентокшиським (на північному-заході) та Люблинським (на півночі) воєводствами. Підкарпатське воєводство було засноване внаслідок адміністративної реформи у Польщі в 1999 році. В його склад входять колишні Ряшівське та Перемишльське воєводства та частково Кросненське, Тарнобжеське та Тарновське воєводства. Від часу здійснення реформи воєводство складається з 21 земських повітів [Encyklopedia PWN].

Територія Підкарпатського воєводства – це територія пограниччя, територія стику польських та українських етнічних земель. Назви неіснуючих та існуючих населених пунктів підтверджують, що на Закерзонні (себто Лемківщині, Бойківщині, Надсянні, Любачівщині, Холмщині та Підляшші) українське населення було значним. Були вони мешканцями цієї території споконвіку. Східня та південна частина Підкарпатського воєводства у минулому була заселена сотнями тисяч українців, які часто себе називали русинами або також *тутейшими*.

XX століття несподівано стало страшеним періодом в історії закерзонських українців. У 40-х та 50-х роках цих людей позбавили права на проживання на своїй етнічній території. Першою хвилею депортації було вивезення з Закерзоння у 1944-1946 рр. близько 480 000 осіб на Радянську Україну. Відбулося це у рамках обміну людей, який мав діяти на основі договору „Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР”. Мало це бути добровільне переселення, але у багатьох випадках не було [Sienkiewicz 2008, с. 211].

Другою хвилею депортації українського населення була акція „Вісла” у 1947 році, жертвами якої стало близько 150 000 осіб. Українське населення вивезено на *повернені землі* (північно-західню територію) Польщі. Це примусове вивезення названо етнічною чисткою та розв’язанням українського питання на території Польщі. Операція тривала з 28 квітня по 31 липня 1947 року, хоча останні вивезення відбувалися ще у 1950 році. Внаслідок цієї операції виселено 140 662 особи, з чого 85 339 походило з Ряшівського, 44 728 з Люблинського та 10 510 Краківського воєводства. Найбільше переселенців розселено у Ольштинському воєводстві – 55 089 і Щецінському – 48 465. Менше у

Вроцлавському – 21 237, Познанському – 8042, Гданському – 6838 та Білостоцькому – 991 воєводствах [Misiło 2013, с. 1250-1251].

Третьою хвилею викорінення українського народу був радянсько-польський обмін частиною територій у 1951 році. На основі цього обміну виселено понад 30 000 осіб з батьківської землі на Радянську Україну [Sienkiewicz 2008, с. 210].

Наслідком цих депортацій стало майже цілковите викорінення українського населення з південно-східних земель Польщі. На своїй землі лишилися тільки поодинокі особи українського походження. Ці виселення були причиною зникннення з карт деяких осад. У деяких випадках причиною припинення існування населеного пункту не були виселення, а, наприклад, бої, внаслідок яких згоріло село й люди не мали де жити. Зрідка у колишніх селах залишились тільки матеріяльні пам’ятки (хрести, церкви, хати тощо).

Більшість з неіснуючих та велика частина існуючих осад на території Підкарпатського воєводства була заснована на основі волоського права – звичаєвого права, яке на території Польщі почало існувати з кінцем XIV століття. Осадниками південно-східної частини Підкарпатського воєводства були Русини, Бойки, Гуцули та Волохи. Більшість неіснуючих осад цього воєводства була заснована у XV, XVI та XVII століттях. У цій статті представлено результат дослідження назв сіл. Назви інших осад (міст, присілків, колоній тощо) не були предметом вивчення. Станом на травень 2017 року у Підкарпатському воєводстві знаходиться 100 неіснуючих сіл. Хоч зараз усі вони заросли лісом або бур’янами, але велика частина із них ще знаходиться у офіційному державному реєстрі територіяльного поділу TERYT, в якому виписані усі населені пункти Польщі [Rejestr TERYT].

Мотивація назв населених пунктів, які зникли, може наблизити нас до розуміння основних підстав та специфіки світогляду, менталітету людей, які мешкали в цих селах. Попередній аналіз цих назв виявляє певні закономірності співвідношення мотиваційних основ.

Назви, які походять від найменувань рослин, становлять 13% від усіх назв неіснуючих сіл Підкарпатського воєводства. Із цих 13 аж 10 походить від назви дерева. Це показує, наскільки важливими для населення Підкарпатського

воєводства були дерева. Часто назву села надавали за найменуванням рослин, які росли поблизу території села або безпосередньо у ньому.

Пропонуємо тут частину словника назв зниклих населених пунктів. До словникової статті входить українська назва села, у дужках подаємо офіційну польську назву потім – повіт, у якому знаходиться село, рік або століття, в якому засновано село та інколи дату першої письмової згадки про нього. Пізніше вказано, під якою назвою у історичних джерелах згадувалося про це село та від чого походить ця назва.

До кожної дослідженої назви села приписано також причини, які зумовили припинення існування села та виписано, які пам'ятки залишилися на території колишнього села. Подаємо приклади словникових статей.

Березка (пол. *Berezka*) – неіснуюче село у Сяніцькому повіті. Село засновано у XV або XVI столітті. Перша згадка про *Березку* походить з 1530 року – *Brzóska* [Fastnaht 1962, c. 111]. Пізніше село називали *Bereska* [Fastnaht 1962, c. 111], *Brzozka* [Rieger 1995, c. 181], або як сьогодні – *Brzózka*. *Bereska* – це фонетичний запис слова *березка*. Сьогоднішня версія цієї назви є полонізованою. Важко перевірити історію назви цього села тому, що на території сьогоднішнього Підкарпатського воєводства існувало щонайменше три села з цією самою назвою. Назва відповідає апелятиву *березка*. Брак наявності суфікса, префікса чи означення та походження від фітоніма – це головні риси цієї назви. Згідно з семантичною класифікацією Вітолда Ташицького, назва *Березка* є топографічною назвою, а згідно зі структурно-граматичним поділом Станіслава Роспонда – це первинна назва.

Сьогодні село *Березка* вже не існує. Його територія була поділена між селами Тирява Волоська та Розпуття [Przewodnik 2012, c. 272].

Березниця Нижня (пол. *Bereźnica Niżna*) – неіснуюче село у Ліському повіті. Перша згадка про це село походить з 1580 року, що може свідчити про те, що село (як більшість на цій території) засновано у XVI столітті. З джерел виникає, що найбільш давньою назвою села є *Braznicza* [Fastnaht 1962, c. 172]. Пізніше воно називалося: *Braznicza* [Rieger 1995, c. 181], *Bereznica Niżnia* [Prochaska 1914, c. 39], *Bereznica* [Makarski 1986, c. 39], *Bereznica niższa* [Bigo 1904, c. 8]. Назва села *Березниця* означає березовий ліс [Makarski 1986, c. 39]. Означення *Нижня* свідчить про те, що воно знаходилося у нижній частині гори, в опозиції до

Березниці Верхньої. У польському варіанті означенням є слово *Niżnia*, а не як у більшості польських місцевостей *Dolna*. Наявність означення та погодження кореня назви від топографічного місця – це головні риси цієї назви. Згідно з семантичною класифікацією Вітолда Ташицького, назва *Березниця Нижня* є топографічною назвою, а згідно зі структурно-граматичним поділом Станіслава Роспонда – це композитна назва, складена з двох слів.

Село почало занепадати у 1945 розі внаслідок пацифікації, а життя у *Бережниці Нижній* цілковито зникло у 1947 році, коли відбулася акція „Вісла" [Kłos 2010, с. 77].

Буковець (пол. *Bukowiec*) – неіснуюче село у Бещадському повіті. Село засновано у XVI столітті. Найстаріша згадка про це село походить з 1580 року [Fastnaht 1962, с. 265]. За час свого існування село носило такі назви: *Bukowiecz* [Fastnaht 1962, с. 265], *Bukowiec* [Prochaska 1914, с. 39], *Буковец* [Makarski 1986, с. 48], *Буковець* [Makarski 1986, с. 48]. Назва *Буковець* походить від назви дерева *бук* або від букового лісу. Назва деривована від *буковий* з суфіксом *–ець*. Наявність суфікса та походження слова від назви рослини – це головні риси цієї назви. Згідно з семантичною класифікацією Вітолда Ташицького, назва *Буковець* є топографічною назвою, а згідно зі структурно-граматичним поділом Станіслава Роспонда – це вторинна суфіксальна назва.

Мешканців села виселено у 1946 році. Через десять років зруйновано усі будинки які залишилися, а у 80-х роках XX століття знищено усі сліди (наприклад фундаменти) за допомогою вибухівок [Kłos 2010, с. 121].

Вільшня (пол. *Wilsznia*) – неіснуюче село у Кросненському повіті. Село було засновано перед 1785 роком, раніше був це присілок села *Ольхова*. У інших джерелах можна зустріти також назву *Wilsznia Górska* [Rieger 1995, с. 211]. Назва цього села походить від назви дерева *вільха* (пол. *olcha*). Це село заселяли лише українці, на що вказує походження кореня найменування села від українського варіанта назви рослини. Назва деривована від *вільха* з суфіксом *–ня*. Наявність суфікса та походження слова від назви дерева – це головні риси цієї назви. Згідно з семантичною класифікацією Вітолда Ташицького, назва *Вільшня* є топографічною назвою, а згідно зі структурно-граматичним поділом Станіслава Роспонда – це вторинна суфіксальна назва.

Восени 1944 року під час Східно-Карпатської операції селом переходили радянські війська генерала Баранова. Внаслідок боїв дерев'яні забудови згоріли, а позбавлене житла населення переїхало на територію України. Сьогодні про село нагадують лише залишки кладовища, кам'яний хрест та місце, на якому стояв православний храм [Kłos 2010, с. 210].

Воля Яворова (пол. *Wola Jaworowa*) – неіснуюче село у Сяніцькому повіті. Перша письмова згадка про нього була написана у 1479 році. Село довгий час існувало як присілок до села *Воля Сенькова*. У джерелах виступає під такими назвами: *Vola dicta Mathna* [Prochaska 1894, c. 1356], *Manthna* [Prochaska 1894, c. 1410], *villa Mathne* [Prochaska 1894, c. 1417], *Jaworowej Wolej* [Balzer 1891, c. 17], *Jaworowej Woli* [Balzer 1891, c. 61], *Jaworowa Wola* [Makarski 1986, c. 179]. Перший член назви походить від привілею, який надавано мешканцям новозаснованих місцевостей, на отримання дозволу на безкоштовне використання землі. Другий і головний член назви походить від сусіднього села *Яворів* (його назва походить від назви рослини – *явор*). Можна припускати, що недалеко від села росло багато яворів. Будова назви з двох членів та походження слова від назви рослини – це головні риси цієї назви. Згідно з семантичною класифікацією Вітолда Ташицького, назва *Воля Яворова* є топографічною назвою, а згідно зі структурно-граматичним поділом Станіслава Роспонда – це композитна назва, складена з двох слів.

Населення *Волі Яворової* у 1946 році було насильно переселене на територію сьогоднішньої України.

Грушівка (пол. *Hroszówka*) – неіснуюче село у Березівському повіті. Воно було засноване у XV столітті. У старих джерелах згадується як *Gruschowka* [Prochaska 1886, c. 1435], *Gruszowka* [Makarski 1986, c. 72], *Hruszowka* [Prochaska 1894, c. 3696], *Ruszowka sive Gruszowka* [Arłamowski i Kaput 1970, c. 242], *Ruszowka* [Makarski 1986, c. 72], *Hroszówka* [Makarski 1986, c. 72], *Hruszówka* [Bigo 1904, c. 59], *Hroszówka* [Sulimierski, Chlebowski i Walewski 1975, c. 191]. Назва походить від назви рослини – *груша*. Польський відповідник слова *груша* знаний є щойно у XVIII столітті південно-східна географія назв на тему груші припускає, що ця форма у польській мові є запозиченням з русинської [Makarski 1986, c. 72]. Назва деривована від *груша* з суфіксом *–івка*. Наявність суфікса та походження слова від назви рослини – це головні риси цієї назви. Згідно з семантичною

класифікацією Вітолда Ташицького, назва *Грушівка* є топографічною назвою, а згідно зі структурно-граматичним поділом Станіслава Роспонда – це вторинна суфіксальна назва.

Мешканців села було виселено внаслідок акції „Вісла", а усі будинки знищено. До сьогодні про це село нагадує лише каплиця св. Івана, відновлена українською громадою [Kłos 2010, с. 46].

Липовець (пол. *Lipowiec*) – неіснуюче село у Кросненському повіті. Воно засновано найпізніше у першій половині XVI століття. Перша письмова згадка походить з 1589 року й там село іменується як *Lipowiec* [Makarski 1986, с. 98]. У інших джерелах виступає як: *Lipowiec Babej* [Rymunt 2005, с. 151], *Lipowiecz* [Jabłonowski 1902, с. 46], *Łypovec* [Rymunt 2005, с. 151]. Назва цього села походить від назви дерева – *липа* або від прикметника *липовий*. Владислав Макарський вважає, що ця назва характеризує також територію [Makarski 1986, с. 99], це може означати, що при селі ріс липовий ліс. Назва деривована від *липа* з суфіксом *–ець*. Наявність суфікса та походження слова від назви рослини – це головні риси цієї назви. Згідно з семантичною класифікацією Вітолда Ташицького, назва *Липовець* є топографічною назвою, а згідно зі структурно-граматичним поділом Станіслава Роспонда – це вторинна суфіксальна назва.

Більша частина населення була переселена на територію України у 1945 році, а усіх, хто залишився на своїй рідній землі, переселено у 1947 році на північно-західні землі Польщі. Про село нагадують каплички, придорожні хрести та місця, де були церкви та зруйновані кладовища [Kłos 2010, с. 199].

Лопінка (пол. *Łopienka*) – неіснуюче село у Ліському повіті. Це село засновано у XVI столітті. Перша згадка походить з 1567 року – *Łopienka* [Fastnaht 1962, с. 264]. Пізніше село іменується як: *Łopienka* [Makarski 1986, с. 103], *Łopinki* [Balzer 1891, с. 107], *Łopinka* [Makarski 1986, с. 103] та *Łopienka* [Bigo 1904, с. 100]. Назва цього села походить від назви рослини – *лопух* (пол. *łopian*). Назва *Лопінка* складається з двох членів: *Лопін* – корінь слова та *–ка* суфікс. Наявність суфікса та походження слова від назви рослини – це головні риси цієї назви. Згідно з семантичною класифікацією Вітолда Ташицького, назва *Лопінка* є топографічною назвою, а згідно зі структурно-граматичним поділом Станіслава Роспонда – це вторинна суфіксальна назва.

У травні 1946 року більшість населення вивезено в Україну, а усіх, хто залишився, у 1947 році виселено на понімецькі землі Польщі. Про колишнє село пригадує мурована церква [Kłos 2010, c. 146].

Папоротне (пол. *Paprotno*) – неіснуюче село у Перемишльському повіті. Воно було засноване у половині XV століття. У документах село називають *Paprotno* [Jabłonowski 1902, c. 323] та *Paprotna* [Jabłonowski 1902, c. 323]. Назва цього села походить від назви рослини – *папороть*. У словнику польської мови виступає слово *paprotne* (укр. *папротне*) – прикметник від *папороть* [Słownik języka polskiego]. Недеривованість та походження назви від фітоніма – це головні риси цієї назви. Згідно з семантичною класифікацією Вітолда Ташицького, назва *Папоротне* є топографічною назвою, а згідно зі структурно-граматичним поділом Станіслава Роспонда – це первинна назва.

Після Другої світової війни крізь село переходив польсько-радянський кордон. Усіх мешканців села у 1945 році виселено на Радянську Україну. Про колишнє село сьогодні нагадує тільки дерев'яний хрест поставлений на церквищі та кладовище [Kłos 2010, c. 58].

Смеречне (пол. *Smereczne*) – неіснуюче село у Кросненському повіті. Воно було засноване найпізніше у другій половині XVI століття. В усіх історичних джерелах виступає як *Смеречне* [Шематизм 1970, c. 65] або *Smereczne* [Kłos 2010, c. 189]. Назва села однозначно вказує на своє походження від назви дерева – *смерека*. Недеривованість та походження назви від назви дерева – це головні риси цієї назви. Згідно з семантичною класифікацією Вітолда Ташицького, назва *Смеречне* є місцевою топографічною назвою, а згідно зі структурно-граматичним поділом Станіслава Роспонда – це первинна назва.

Після Другої світової війни село було повністю виселене в рамках операції „Вісла". Сьогодні на території колишнього села збереглися залишки німецьких будинків та сліди від нафтових свердловин [Kłos 2010, c. 189].

Черемха (пол. *Czeremcha*) – неіснуючий присілок у Кросненському повіті. Перша згадка про це село походить з 1527 року: *in villa Lipowiec Czeremcha* [Fastnaht 1962, c. 261]. У чергових джерелах його можна знайти під назвою: *Czeremka* [Makarski 1986, c. 53], *Czeremszany* [Stieber 1948, c. 14], *Czeremszańskyj chotar* [Stieber 1948, c. 14]. Назва села походить від назви рослини. Українське слово *черемха* у минулому перекладалося як *trzemcha*, проте у назві села

залишилася українська версія цього слова, яка пізніше увійшла до польської мови. Недеривованість та походження назви від фітоніма – це головні риси цієї назви. Згідно з семантичною класифікацією Вітолда Ташицького, назва *Черемха* є топографічною назвою, а згідно зі структурно-граматичним поділом Станіслава Роспонда – це первинна назва.

Село у сьогоднішніх часах не існує, після Другої світової війни його мешканці були виселені до УСРС та понімецькі землі на території Польщі. Будинки зруйновано, церква до якої ходили черемшани, була розібрана в 50-х роках [Kłos 2010, с. 201].

Щербанівка (пол. *Szczerbanówka*) – неіснуюче село у Сяніцькому повіті. Воно було засноване перед 1606 роком. У письмових джерелах згадується як *Szczerbanówka* [Fastnaht 1962, с. 161], *Szczerbanowka* [Fastnaht 1962, с. 266], *Szczerbaniwka* [Stieber 1948, с. 49], *Szczyrbaniwka* [Stieber 1948, с. 49], *Szczarbaniwka* [Stieber 1948, с. 49]. Назву можна пояснювати трьома шляхами: 1. Від імені або прізвиська *Щербан* [Царалунга 2009, с. 3], *Szczerbina*, *Szczerbula* [Rieger 1995, с. 206]; 2. Від слова *щербань*, що означує посудину з вищербленими краями [Білодід 1975, с. 582]; 3. Від назви рослини-осоту *щербан* (лат. Cirsium rivulare). Найбільш ймовірним є третій варіянт тому, що ця рослина поширена на всій території південно-східної Польщі. Назву можна розчленувати на корінь *щербан-* та суфікс *–івка*. Наявність суфікса та походження слова від назви рослини – це головні риси цієї назви. Згідно з семантичною класифікацією Вітолда Ташицького, назва *Щербанівка* є топографічною назвою, а згідно зі структурно-граматичним поділом Станіслава Роспонда – це вторинна суфіксальна назва.

Після Другої світової війни село було повністю виселене. Сьогодні на території колишнього села помітне є місце, на якому стояла церква св. Димитра [Kłos 2010, с. 173].

Явірець (пол. *Jaworzec*) – неіснуюче село у Ліському повіті. Воно було засноване у XVI столітті. Найстаріша згадка походить з 1546 року й там це село називають *Jaworzecz* [Fastnaht 1962, с. 262]. Пізніше село приняло назву *Явірець* (пол. *Jaworzec*). Ця назва походить від назви рослини – *явора*. Можна припускати, що недалеко від села був ліс, у якому росло багато яворів. Назва *Явірець* складається з двох членів: *явір* – корінь слова та *–ець* суфікс. Наявність суфікса

та походження слова від рослини – це головні риси цієї назви. Згідно з семантичною класифікацією Вітолда Ташицького, назва *Явірець* є топографічною назвою, а згідно зі структурно-граматичним поділом Станіслава Роспонда – це вторинна суфіксальна назва.

Після Другої світової війни село було повністю зруйноване, а мешканці переселені. Сьогодні про це село нагадують залишки церкви св. Великомученика Дмитра та хрест, який встановили жителі села в подяку за ліквідування панщини [Kłos 2010, c. 139].

Згідно з семантичною класифікацією Вітолда Ташицького, усі зниклі назви Підкарпатського воєводства, які походять від назв рослин, є топографічними місцевими назвами, а згідно зі структурно-граматичним поділом Станіслава Роспонда ці назви діляться на вторинні суфіксальні (7 сіл), первинні (4 села) та складені з двох слів (2 села). У випадку досліджуваних найменувань усі вторинні (*Буковець, Вільшня, Грушівка, Липовець, Лопінка, Щербанівка, Явірець*) та одна первинна (*Черемха*) назви є іменниковими. Прикметниковими є такі первинні назви: *Березка, Папоротне, Смеречне*. Композитними назвами є *Березниця Нижня* та *Воля Яворова*.

Назви вказаних сіл закінчуються на суфікси: -ня: *Вільшня*; -івка: *Грушівка*, *Щербанівка*; -ець: *Буковець*, *Липовець*, *Явірець*; -ка: *Лопінка*. Чотири назви є первинними (*Березка*, *Папоротне*, *Смеречне* та *Черемха*) та дві є назвами, в яких є означення (села *Березниця Нижня* та *Воля Яворова*).

Проаналізовані назви населених пунктів знаходилися у різних частинах Підкарпатського воєводства: у Кросненському (4 села), Сяніцькому (3 села), Ліському (3 села), Бещадському (1 село), Перемишильському (1 село) та Березівському (1 село) повітах.

Первинні назви, які походять від фітонімів становлять 13.79% з усіх первинних зниклих назв Підкарпатського воєводства; вторинні – 14.89% з усіх вторинних та композитні більше 8.33% усіх композитних досліджуваних назв.

Список літератури

Arłamowski K., Kaput W. (1970), *Lustracja województwa ruskiego 1661-1665*, ч. 1, Wrocław.

Balzer O. (1891), *Regestr złoczyńców grodu sanockiego 1554-1638*, Lwów.

Bigo J. (1904), *Skorowidz wszystkich miejscowości położonych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem*. Małopolska Biblioteka Cyfrowa http://mbc.malopolska.pl [доступ 01.02.2018].

Encyklopedia PWN, https://encyklopedia.pwn.pl [доступ 10.03.2018]

Eugeniusz M. (2013), *Akcja "Wisła" 1947: dokumenty i materiały*, Warszawa.

Fastnaht A. (1962), *Osadnictwo ziemi sanockiej w latach 1340-1650*, Wrocław.

Jabłonowski A. (1902), *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, Ziemie ruskie*, Warszawa.

Kłos S. (2010), *Krajobrazy nieistniejących wsi*, Rzeszów.

Makarski W. (1986), *Nazwy miejscowości dawnej ziemi sanockiej*, Lublin.

Prochaska A. (1886) *Akta Grodzkie i Ziemskie*, т. XI, Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, http://www.wbc.poznan.pl [доступ 11.02.2018].

Prochaska A. (1894) *Akta Grodzkie i Ziemskie*, т. XVI, Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, http://www.wbc.poznan.pl [доступ 17.02.2018].

Prochaska A. (1914) *Akta Grodzkie i Ziemskie*, т. XXII, Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, http://www.wbc.poznan.pl [доступ 13.02.2018].

Przewodnik Bieszczady dla prawdziwego turysty (2012), Pruszków.

Rejestr TERYT, http://eteryt.stat.gov.pl [доступ 21.02.2018]

Rieger J. (1995), *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*, Warszawa.

Rymunt K. (2005), *Nazwy miejscowe Polski: historia, pochodzenie, zmiany*, т. VI, Kraków.

Sienkiewicz W., Hryciuk G. (2008), *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939-1959. Atlas ziem Polski,* Warszawa.

Słownik języka polskiego, http://sjp.pl, [доступ 19.02.2018].

Stieber Z. (1948), *Toponomastyka Łemkowszczyzny, Część 1 nazwy miejscowości*, Łódź.

Sulimierski F., Chlebowski B., Walewski W. (1975), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, т. III, Warszawa.

Білодід І. (1975), *Словник української мови: в 11 т.*, т. VI, Київ.

Царалунга І. (2009), *Українські мікротопоніми на –ани (-яни)*, Хмельницький.

Шематизм Греко-Катрлицького Духовенства Апостольської Адміністрації Лемковщини, (1970), Стемфорд.

Summary

Thanks to toponymy, people can learn about the history, culture and the reality of life in the studied area. Political changes, living conditions, wars as well as forced deportations were the cause of migration across Europe. The transfer of population of Ukraine, which took place in the 1940s and 1950s, resulted in the disappearance of 100 villages from the Podkarpackie Voivodeship map.

The fact that these names have not existed for 70 years and they are slowly fading into oblivion inspires people to conduct new research aimed at gathering all toponyms in one place and documenting their existence, as well as explaining why these names no longer exist. The secondary objective of this paper was to analyse these names and carry out not only their semantic but the structural and grammatical classification as well.

In order to achieve the above mentioned research goals, it was essential to read the literature concerning the general concept of onomastics and to acquire in-depth knowledge of the toponymy of inhabited places. What is more, it was also necessary to designate villages which are deemed non-existent. The next stage involved searching for and listing from historical sources the names which were the subject of the research. The effects of the work at this stage were helpful in determining the etymology of the names and examining their grammatical structure.